

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Facultat d'Informació
i Mitjans Audiovisuals

La Biblioteca de la Casa d'Osuna

una aproximació a partir de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques

Màster de Biblioteques i Col·leccions Patrimonials
2020-2021, convocatòria de setembre

Autora: Núria Cangròs i Alonso

Tutor: Jesús Gascón García

La defensa pública d'aquest treball ha tingut lloc el 5 d'octubre de 2021 davant un tribunal format pels professors de la Facultat d'Informació i Mitjans Audiovisuals Dr. Pedro Rueda, Dr. Lluís Agustí i Jesús Gascón, i ha estat qualificat amb un excel·lent (10).

Correu de contacte de l'autora: ncangros@ub.edu.

Aquesta obra està subjecta a una llicència de [Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/). No obstant això, a les il·lustracions de l'annex 1 no se'ls aplica aquesta llicència atesa la seva procedència i titularitat externa a l'autora.

Resum executiu

La història de la Biblioteca de la Casa d'Osuna té lloc entre 1786, any en què es crea la Biblioteca, i 1892, any en què finalitza la dispersió de la Biblioteca entre diverses biblioteques espanyoles. Ens proposem aprofundir en el coneixement de la Biblioteca a partir de l'anàlisi de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques, i de la identificació dels exemplars.

Per assolir-ho ens hem plantejat tres objectius. En primer lloc, oferir una visió de conjunt de la creació i desenvolupament de la Biblioteca, entre 1786 i 1882, per mitjà de l'estudi d'aspectes com la formació de la col·lecció, els recursos humans i econòmics, els serveis i les instal·lacions, així com dels processos de compra i dispersió de la Biblioteca per part de l'Estat entre 1883 i 1892. En segon lloc, identificar, analitzar i referenciar fonts arxivístiques que permetin aprofundir en el coneixement de la Biblioteca i puguin esdevenir punt de partida per a altres estudis. I, en tercer lloc, identificar i localitzar els exemplars mencionats a les fonts arxivístiques per aportar valor afegit als fons custodiats actualment per les biblioteques patrimonials. A més a més, de manera complementària, apuntem alguns elements clau i el panorama actual en la identificació i localització d'exemplars a les biblioteques patrimonials que, en un futur, ens permetrien reconstruir-ne la col·lecció.

L'estudi de les fonts arxivístiques conservades, principalment a l'Archivo Histórico de la Nobleza i a la Biblioteca Nacional de España (BNE), ens permet plantejar que el concepte «Biblioteca de la Casa d'Osuna» fa referència a la institució i a la col·lecció d'obres creades per Pedro de Alcántara Téllez-Girón Pacheco, IX duc d'Osuna, amb la col·laboració de la seva muller María Josefa Alonso Pimentel, XII comtessa-duquesa de Benavente, quan l'any 1786, influenciat pels corrents il·lustrats, concep la idea de formar una biblioteca pública a Madrid. Després d'un període de tancament entre 1808 i 1835, la Biblioteca és continuada pels seus nets Pedro de Alcántara i Mariano Téllez-Girón Beaufort, XI i XII ducs d'Osuna (també comte-ducs de Benavente i ducs de l'Infantado), fins a la mort del darrer l'any 1882.

Tot i que la Biblioteca incorporés en algun moment llibres que ja formaven part de les cases nobiliàries d'Osuna, Benavente i l'Infantado abans del darrer terç del segle XVIII, hem situat l'inici de la Biblioteca de la Casa d'Osuna l'any 1786 ja que considerem la Biblioteca no només com a col·lecció de llibres sinó també com a institució i, en conseqüència, considerem que el fons primigeni de la Biblioteca és la petita col·lecció de llibres de temàtica militar amb la qual Pedro de Alcántara emprèn el seu projecte.

Durant aquests gairebé cent anys, la Biblioteca ocupa tres locals diferents a la ciutat de Madrid, que compten amb espais i mobiliari adequats tant per a la custòdia dels llibres com per a la consulta dels lectors. Compta amb una dotació econòmica que, tot i variar en la quantitat, es paga de manera regular i permet que el petit fons inicial creixi fins atènyer uns 32.500 volums d'obra impresa i 2.770 d'obra manuscrita, i que bona

part d'aquests volums siguin relligats pels enquadernadors de més renom de l'època. Per a la localització dels exemplars a les prestatgeries, es formen diversos índexs o catàlegs, tant d'autor/títol com de matèria. L'elaboració i revisió dels índexs és una de les tasques principals del personal de la Biblioteca, que també s'encarrega d'adquirir obres, renovar subscripcions, posar en ordre els volums a les prestatgeries, acceptar obres dedicades i regals i agrair-los, emetre informes sobre obres que es volen adquirir o sobre lectors que sol·liciten permís per consultar el fons de la Biblioteca, atendre les visites i portar els comptes al dia. Al capdavant del personal sempre hi trobem un director que compta amb personal específic, el nombre i la categoria dels quals varia segons l'època.

La fallida econòmica de la Casa d'Osuna a la mort de Mariano l'any 1882 permet a l'Estat, a instàncies del Congreso i el Senado, comprar la Biblioteca a la vídua per 900.000 pessetes. La *Ley de 14 de agosto de 1884* que n'ordena l'adquisició, estableix el repartiment de la col·lecció entre diverses biblioteques espanyoles: la BNE, les biblioteques del Congreso i del Senado, i una desena de biblioteques universitàries. La BNE i les biblioteques del Congreso i del Senado són les primeres a seleccionar els exemplars que els interessin d'acord amb les condicions establertes per la llei; un cop feta aquesta primera distribució, la comissió encarregada de fer el repartiment fa arribar a les biblioteques universitàries la resta d'exemplars, tenint en compte les preferències expressades per cada biblioteca. Tot el procés de compra i dispersió de la Biblioteca té lloc entre 1883 i 1892 i s'ha estudiat a partir de la documentació generada per les dues cambres legislatives i la documentació d'arxiu d'algunes de les biblioteques que actualment custodien exemplars.

Les biblioteques patrimonials custòdies han identificat marques de propietat i signatures topogràfiques que ens permeten distingir els exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna i, dins d'aquesta, diferenciar els diversos propietaris. L'anàlisi d'uns set-cents exemplars custodiats al CRAI Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona ha permès aprofundir en aquestes marques i signatures, així com establir la data i l'autoria de l'únic catàleg de la Biblioteca que es conserva a través de la comparació entre les signatures topogràfiques presents a les guardes dels exemplars i en el catàleg.

La reconstrucció de la col·lecció de la Biblioteca només serà possible, i de forma aproximada, mitjançant la combinació de l'explotació de la documentació conservada i la identificació i localització dels exemplars custodiats i requereix que les diverses biblioteques treballin plegades per consensuar i normalitzar la informació que ha de constar en els catàlegs.

Resumen ejecutivo

La historia de la Biblioteca de la Casa de Osuna se da entre 1786, año en que se crea la Biblioteca, y 1892, año en que finaliza su dispersión entre diversas bibliotecas españolas. Nos proponemos profundizar en el conocimiento de la Biblioteca a partir del análisis de las fuentes archivísticas y bibliográficas y de la identificación de sus ejemplares.

Para lograrlo nos hemos planteado tres objetivos. En primer lugar, ofrecer una visión de conjunto de la creación y desarrollo de la Biblioteca, entre 1786 y 1882, a través del estudio de aspectos como la formación de la colección, los recursos humanos y económicos, los servicios y las instalaciones, así como de los procesos de compra y dispersión de la Biblioteca por parte del Estado entre 1883 y 1892. En segundo lugar, identificar, analizar y referenciar fuentes archivísticas que permitan profundizar en el conocimiento de la Biblioteca y puedan convertirse en punto de partida para otros estudios. Y, en tercer lugar, identificar y localizar los ejemplares mencionados en las fuentes archivísticas para aportar valor añadido a los fondos custodiados actualmente por las bibliotecas patrimoniales. Además, de forma complementaria, apuntamos algunos elementos clave y el panorama actual en la identificación y localización de ejemplares en las bibliotecas patrimoniales que, en un futuro, nos permitirían reconstruir la colección.

El estudio de las fuentes archivísticas conservadas, principalmente en el Archivo Histórico de la Nobleza y en la Biblioteca Nacional de España (BNE), nos permite plantear que el concepto «Biblioteca de la Casa de Osuna» hace referencia a la institución y a la colección de obras creadas por Pedro de Alcántara Téllez-Girón Pacheco, IX Duque de Osuna, con la colaboración de su esposa María Josefa Alonso Pimentel, XII Condesa-Duquesa de Benavente, cuando en 1786, influido por las corrientes ilustradas, concibió la idea de formar una biblioteca pública en Madrid. Después de un periodo de cierre entre 1808 y 1835, la Biblioteca es continuada por sus nietos Pedro de Alcántara y Mariano Téllez-Girón Beaufort, XI y XII Duques de Osuna (también Conde-Duques de Benavente y Duques del Infantado), hasta la muerte del segundo en 1882.

Aunque la Biblioteca incorporara en algún momento libros que ya formaban parte de las casas nobiliarias de Osuna, Benavente e Infantado antes del último tercio del siglo XVIII, hemos situado el inicio de la Biblioteca de la Casa de Osuna en el año 1786 ya que consideramos la Biblioteca no solo como colección de libros sino también como institución y, en consecuencia, consideramos que el fondo primigenio de la Biblioteca es la pequeña colección de libros de temática militar con la que Pedro de Alcántara emprende su proyecto.

Durante estos casi cien años, la Biblioteca ocupa tres locales diferentes en la ciudad de Madrid, que cuentan con espacios y mobiliario adecuados tanto para la custodia de los libros como para la consulta de los lectores. Cuenta con una dotación económica

que, a pesar de variar en la cantidad, se paga de manera regular y permite que el pequeño fondo inicial crezca hasta alcanzar unos 32.500 volúmenes de obra impresa y 2.770 de obra manuscrita y que buena parte de estos volúmenes sean encuadernados por los encuadernadores de más renombre de la época. Para la localización de los ejemplares en las estanterías, se forman varios índices o catálogos, tanto de autor/título como de materia. La elaboración y revisión de los índices es una de las tareas principales del personal de la Biblioteca, que también se encarga de adquirir obras, renovar suscripciones, poner en orden los volúmenes en las estanterías, aceptar obras dedicadas y regalos y agradecerlos, emitir informes sobre obras que se quieren adquirir o sobre lectores que solicitan permiso para consultar el fondo de la Biblioteca, atender las visitas y llevar las cuentas al día. Al frente del personal siempre encontramos un director que cuenta con personal específico, cuyo número y categoría varía según la época.

La quiebra económica de la Casa de Osuna a la muerte de Mariano en 1882 permite al Estado, a instancias del Congreso y el Senado, comprar la Biblioteca a la viuda por 900.000 pesetas. La *Ley de 14 de agosto de 1884* que ordena la adquisición de la Biblioteca, establece el reparto de la colección entre varias bibliotecas españolas: la BNE, las bibliotecas del Congreso y del Senado, y una decena de bibliotecas universitarias. La BNE y las bibliotecas del Congreso y del Senado son las primeras en seleccionar los ejemplares que les interesan de acuerdo con las condiciones establecidas por la ley; una vez realizada esta primera distribución, la comisión encargada de hacer el reparto hace llegar a las bibliotecas universitarias el resto de los ejemplares, teniendo en cuenta las preferencias expresadas por cada biblioteca. Todo el proceso de compra y dispersión de la Biblioteca tiene lugar entre 1883 y 1892 y se ha estudiado a partir de la documentación generada por las dos cámaras legislativas y la documentación de archivo de algunas de las bibliotecas que actualmente custodian ejemplares.

Las bibliotecas patrimoniales custodias han identificado marcas de propiedad y firmas topográficas que nos permiten distinguir los ejemplares procedentes de la Biblioteca de la Casa de Osuna y, dentro de esta, diferenciar los diversos propietarios. El análisis de unos setecientos ejemplares custodiados en el CRAI Biblioteca de Reserva de la Universidad de Barcelona ha permitido profundizar en estas marcas y firmas, así como establecer la fecha y la autoría del único catálogo de la Biblioteca que se conserva a través de la comparación entre las firmas topográficas presentes en las guardas de los ejemplares y en el catálogo.

La reconstrucción de la colección de la Biblioteca solo será posible, y de forma aproximada, a través de la combinación de la explotación de la documentación conservada y la identificación y localización de los ejemplares custodiados y requiere que las diversas bibliotecas trabajen juntas para consensuar y normalizar la información que debe constar en los catálogos.

Relació de sigles

AHNOB	Archivo Histórico de la Nobleza
BDH	<i>Biblioteca Digital Hispánica</i>
BNE	Biblioteca Nacional de España
BNE-A	Archivo de la Biblioteca Nacional de España
CCPB	<i>Catálogo Colectivo del Patrimoni Bibliogràfic</i>
Congreso-A	Archivo del Congreso de los Diputados
PARES	<i>Portal de Archivos Españoles</i>
REBIUN	Red de Bibliotecas Universitarias
Senado-A	Archivo del Senado
UB	Universitat de Barcelona i, per extensió, el CRAI Biblioteca de Reserva
UB-A	Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona
UCM	Universidad Complutense de Madrid i, per extensió, la Biblioteca Histórica Marqués de Valdecilla
ULL	Universidad de La Laguna
US	Universidad de Sevilla i, per extensió, la Biblioteca
USAL	Universidad de Salamanca i, per extensió, la Biblioteca General Histórica
USC	Universidade de Santiago de Compostela i, per extensió, la Biblioteca Xeral
UV	Universitat de València i, per extensió, la Biblioteca Històrica
UVa	Universidad de Valladolid i, per extensió, la Biblioteca Histórica de Santa Cruz
UVa-A	Archivo Histórico de la Universidad de Valladolid
UZ	Universidad de Zaragoza i, per extensió, la Biblioteca
UZ-A	Archivo Universitario de Zaragoza

Sumari

0 Preliminars.....	10
0.1 Pròleg.....	10
0.2 Introducció.....	12
0.2.1 Presentació.....	12
0.2.2 Estructura	14
0.3 Estat de la qüestió.....	18
0.4 Objectius i metodologia.....	24
0.4.1 Objectius.....	24
0.4.2 Metodologia	25
0.5 Fonts utilitzades	29
0.6 Cronologia.....	31
1 Formació i desenvolupament de la Biblioteca	34
1.1 Promotors.....	34
1.1.1 Pedro de Alcántara Téllez-Girón Pacheco, IX duc d'Osuna.....	34
1.1.2 María Josefa Alonso Pimentel, XII comtessa-duquessa de Benavente	35
1.1.3 Pedro de Alcántara Téllez-Girón Beaufort, XI duc d'Osuna	36
1.1.4 Mariano Téllez-Girón Beaufort, XII duc d'Osuna.....	37
1.2 Instal·lacions	39
1.2.1 Biblioteca de la Casa d'Osuna	39
1.2.2 Biblioteques secundàries.....	45
1.3 Dotació econòmica.....	49
1.3.1 Primera etapa: 1786-1808.....	49
1.3.2 Segona etapa: 1835-1882.....	49
1.4 Formació i creixement de la col·lecció	53
1.4.1 Adquisicions	54
1.4.2 Regals i dedicatòries	73
1.4.3 Intercanvis	78
1.4.4 Problemes amb la censura i la llei.....	78
1.5 Enquadernació	86
1.5.1 Primera etapa: 1786-1808.....	86
1.5.2 Segona etapa: 1835-1882	90

1.6 Elaboració dels índexs	94
1.6.1 Primera etapa: 1786-1808	94
1.6.2 Segona etapa: 1835-1882	96
1.7 Personal	100
1.7.1 Primera etapa: 1786-1808	100
1.7.2 Segona etapa: 1835-1882	106
1.8 Visitants i lectors	117
2 Compra i dispersió de la Biblioteca	121
2.1 Biblioteca de la Casa d'Osuna	121
2.1.1 Compra	121
2.1.2 Dispersió	129
2.2 Biblioteques secundàries	139
3 Reconstrucció de la Biblioteca (algunes claus)	141
3.1 Marques de propietat	141
3.1.1 Marques a l'exterior del llibre	141
3.1.2 Marques a l'interior del llibre	144
3.1.3 Signatures topogràfiques	146
3.2 Catàlegs, índexs i inventaris	149
3.2.1 Anteriors a 1786	149
3.2.2 De 1786 a 1882	150
3.2.3 Resultat de la dispersió	160
3.3 Panorama actual	162
4 Conclusions i línies obertes de recerca	165
4.1 Conclusions	165
4.2 Línies obertes de recerca	170
5 Fonts i bibliografia	172
5.1 Fonts	172
5.1.1 Fonts manuscrites	172
5.1.2 Fonts impreses	178
5.2 Bibliografia	184

0 Preliminars

0.1 Pròleg

La llavor d'aquest treball es planta l'estiu de 2018, uns mesos abans de començar el Màster de Biblioteques i Col·leccions Patrimonials. Entre els mesos de juny i setembre d'aquell any vaig treballar en la identificació i localització dels exemplars que havien pertangut a María Josefa Alonso Pimentel, XII comtessa-duquessa d'Osuna i que actualment es troben a la Biblioteca Nacional de España (BNE). Aquest encàrrec estava finançat per l'Ayuntamiento de Madrid com a part dels treballs previs per a la creació d'un museu dedicat a la dona en l'època de la Il·lustració ubicat en el palauet que s'havia fet construir María Josefa en El Capricho de l'Alameda de Osuna (Madrid).

Quan el professor Pedro Rueda, coordinador del màster, em va oferir la possibilitat d'aprofitar la feina que havia fet a la BNE per realitzar el treball final, vaig considerar que era una bona oportunitat per aprofundir en la figura de María Josefa. Però amb la primera visita a l'Archivo Histórico de la Nobleza (AHNOB) vaig obrir la caixa de Pandora. La descoberta de centenars de documents sobre la Biblioteca de la Casa d'Osuna, la majoria inèdits i sense estudiar, em va fer replantejar el tema i els continguts del treball. Sense gairebé adonar-me'n, la investigació va anar creixent i ramificant-se, i posar-hi límits i esporgar material ha estat certament difícil. Quedo en deute amb María Josefa per haver-la relegat de l'espai central del treball i espero poder-la compensar en un futur proper.

A la casuística pròpia de la meva investigació, s'hi han sumat dos esdeveniments que han succeït paral·lelament a l'elaboració d'aquest treball i han ocasionat que s'hagi realitzat de manera intermitent i s'hagi allargat més del desitjat. Per una banda, la convocatòria d'oposicions al CRAI Biblioteca de la Universitat de Barcelona i, per l'altra, la pandèmia de la COVID-19. Sortosament, el primer s'ha resolt exitosament i ara ja formo part de l'equip del CRAI Biblioteca de Reserva; el segon, desitgem que acabi ben aviat.

Aquest treball no hauria arribat a florir tan frondós sense la col·laboració desinteressada d'un nombrós grup de professionals de biblioteques i arxius. Els agraeixo immensament la bona disposició i la gentilesa amb què han atès les meves consultes:

Adelaida Caro, Marta Vizcaíno, Cristina Guillén i el seu equip, Carlos Vera i Ignacio Panizo (BNE), Pilar Egoscózábal (RAE), Margarita Barquilla (Congreso), Ángel González Lara (Senado), Marta Torres (UCM), Paz Fernández (ULL), Eduardo Peñalver (US), Óscar Lilao (USAL), Javier Villar (USC), Silvia Villaplana (UV) i al personal de l'AHNOB. Agraeixo de manera significativa a l'equip del CRAI Biblioteca de Reserva (UB) totes les facilitats que m'han ofert per a la consulta del seu fons i la càlida acollida que m'han brindat.

Una menció especial al professor Jesús Gascón per haver entomat amb paciència tots els vaivens i canvis que ha experimentat aquest treball en el transcurs d'aquests mesos, i a l'amiga Arcangela Regis per haver-me donat un cop de mà en l'edició del text perquè fos de bon llegir i en la composició de l'annex de les il·lustracions.

No vull acabar sense donar les gràcies a la família, companyes i amigues que durant aquests mesos s'han interessat pel meu treball, s'han prestat a escoltar amb paciència les meves conjectures i m'han alleugerit la feina amb el seu suport i comentaris.

0.2 Introducció

0.2.1 Presentació

L'any 1786 Pedro de Alcántara Téllez-Girón Pacheco, IX duc d'Osuna, influenciat pels corrents il·lustrats de l'època i amb la col·laboració de la seva muller María Josefa Alonso Pimentel, XII comtessa-duquessa de Benavente, decideix formar una biblioteca pública a partir de «una corta porción de libros»¹ de temàtica militar que tenia en el seu palau madrileny de la Puerta de Vega. Es crea així la Biblioteca de la Casa d'Osuna, la qual arribarà a ser considerada la biblioteca particular més important d'Espanya durant el segle XIX.

Pedro de Alcántara dota la Biblioteca de recursos humans i econòmics amb l'objectiu de garantir-ne el creixement i la conservació de la col·lecció i fer-la accessible al públic. Entre 1786 i 1806 la Biblioteca compta amb tres directors diferents (Ventura de Ávila, Manuel de Uriarte i Diego Clemencín) i diversos oficials que s'encarreguen de les tasques pròpies d'una biblioteca: adquirir obres, renovar subscripcions, elaborar els índexs, posar en ordre els volums a les prestatgeries, marcar els volums amb un supralibros distintiu, facilitar els documents als lectors i portar els comptes al dia. Després de poc més d'un any al palau de la Puerta de la Vega, la Biblioteca és trasllada a les avantales de la seva casa al carrer Leganitos, on a principis del segle XIX ja hi ha gairebé 24.000 volums de temàtiques ben diverses.

L'any 1808 marca el final de la primera etapa de la Biblioteca. Un any abans havia mort el seu promotor, Pedro de Alcántara, i aquest mateix any la seva vídua, acompanyada de la resta de la família, fuig de Madrid a causa de la invasió de les tropes napoleòniques. Entre 1808 i 1835 la Biblioteca roman tancada i en estat de cert abandonament, i s'hi cometen alguns robatoris.

L'any 1835, Pedro de Alcántara Téllez-Girón Beaufort, XI duc d'Osuna i XIII comte-duc de Benavente (i XIV duc de l'Infantado a la mort del seu oncle l'any 1841), net de Pedro de Alcántara i María Josefa, reprèn el projecte del seu avi: nomena un nou director (Miguel Salvá) i assigna una quantitat mensual (500 rals) que permeten prosseguir amb les tasques necessàries per al foment de la Biblioteca. Entre les tasques principals a l'inici d'aquesta segona etapa hi ha l'elaboració d'uns nous índexs i completar les obres incompletes a causa dels robatoris. Tot i que no recupera el caràcter de biblioteca pública, es facilita la consulta de la col·lecció a aquells que ho sol·liciten.

A la mort de Pedro de Alcántara l'any 1844, el seu germà Mariano Téllez-Girón Beaufort, XII duc d'Osuna, XIV comte-duc de Benavente i XV duc de l'Infantado es fa càrrec de l'augment i la conservació de la Biblioteca fins l'any 1882. Tanmateix, les obligacions diplomàtiques que el mantenen lluny de Madrid durant llargs períodes i

¹ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna hasta la muerte de su primer director D. Manuel de Uriarte». *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, tomo CIX. Madrid: Imprenta de José Perales y Martínez, 1894, p. [465].

el retir a les seves possessions de Bèlgica a partir de 1869 fan que també siguin els seus apoderats generals els qui prenguin decisions sobre la Biblioteca, principalment en l'aspecte econòmic.

Durant aquests gairebé quaranta anys la Biblioteca compta amb tres directors (Miguel Salvá, José Sánchez Toca i José Salvá) i, a partir de 1871, amb quatre directors-conservadors (Basilio Mirondo, José Sanz y Barea, Santiago Sanz y Sanz, i José María Rocamora). Cap a 1850 la Biblioteca es trasllada al palau antic dels Infantado, a Las Vistillas, i s'hi integra la biblioteca de la Casa de l'Infantado. Igual que els seus antecessors, dota la Biblioteca dels recursos necessaris per al seu augment i conservació. L'any 1869 la col·lecció comprèn més de 33.000 volums entre obra impresa i manuscrita.

La integració de les cases de Benavente i l'Infantado a la Casa d'Osuna a mitjans del segle XIX i, amb elles, la incorporació de les seves biblioteques a la Biblioteca, així com els llibres que Pedro de Alcántara va poder heretar de la Casa d'Osuna a la mort del seu pare l'any 1787, ens permetrien remuntar l'origen de la Biblioteca de la Casa d'Osuna als segles XV-XVI. No obstant, hem decidit situar-ne l'inici en l'any 1786 perquè no considerem la Biblioteca només com a col·lecció de llibres sinó també com a institució. Considerem que és gràcies a la decisió que pren Pedro de Alcántara de dotar la Biblioteca de recursos humans i econòmics, els que possibiliten que s'articuli com a entitat i permeten fer créixer la col·lecció, tenir-la en uns espais adequats i fer-la accessible al públic. En conseqüència, considerem que el fons primigeni és la petita col·lecció de llibres de temàtica militar amb la qual Pedro de Alcántara emprèn el seu projecte, tot i que després la Biblioteca s'engrandís en quantitat i en vàlua a l'integrar les biblioteques formades pels antecessors de les tres cases.

L'any 1882 mor Mariano en el seu castell de Beauraing, a Bèlgica. En els darrers anys de la seva vida, tot el patrimoni de la Casa d'Osuna a Espanya estava hipotecat i, a la seva mort, es constitueix la Comisión de Obligacionistas de la Casa de Osuna que confisca la majoria dels seus béns, entre ells l'arxiu de la Casa; tanmateix, la Biblioteca, «verdadera riqueza nacional y testimonio vivo de la sabiduría de nuestros mayores»² queda en mans de la vídua.

Després d'un primer intent d'adquisició frustrat de la Biblioteca per part de l'Estat uns anys abans de la mort de Mariano, i veient una oportunitat en la fallida econòmica de la Casa d'Osuna, l'any 1883 el Congreso i el Senado enceten el debat sobre la conveniència i la necessitat d'adquirir la Biblioteca. Després d'alguns mesos de deliberacions, es promulga la *Ley de 14 de agosto de 1884* que autoritza al Ministerio de Fomento la compra de la Biblioteca, formada per 32.567 volums d'impresos i uns 2.770 volums de manuscrits, per 900.000 pessetes i disposa el

² Espanya. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice tercero al n.º 40 (7 de julio de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

repartiment de la col·lecció entre la BNE, les biblioteques del Congreso i el Senado i una desena de biblioteques universitàries. Entre els anys 1886 i 1892 es duu a terme el repartiment dels exemplars tenint en compte les disposicions establertes a la llei: passen a la BNE tots els manuscrits i aquells impresos que no tingui; a les biblioteques del Congreso i el Senado tots els impresos relatius a dret polític, història constitucional i altres matèries similars; i a les biblioteques universitàries els impresos restants segons les necessitats de cadascuna.

Tot i la importància de la Biblioteca de la Casa d'Osuna i la vàlua de la seva col·lecció, aquestes han despertat escàs interès per part dels investigadors, sobretot si ho comparem amb la profusió d'estudis sobre les biblioteques formades per diferents membres de les cases d'Osuna, Benavente i l'Infantado entre el segle XV i principis del segle XVIII a partir, sobretot, de l'estudi dels inventaris post mortem. La principal causa d'aquest desinterès pot ser la dificultat d'accedir a les fonts documentals: per una banda, la dispersió dels exemplars i les complicacions per identificar-los i localitzar-los en els catàlegs en línia de les biblioteques, tot i els avenços que s'han fet els darrers anys en l'estudi de les marques de propietat presents en els exemplars; per l'altra, el desordre i la descontextualització de part de la documentació de l'arxiu de la Casa quan aquest va ser confiscat per la Comisión de Obligacionistas, així com el fet que bona part dels documents relacionats amb la Biblioteca conservats a l'AHNOB estan agrupats en caixes i encara no han estat descrits a nivell d'unitat documental simple.

A partir de l'anàlisi de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques, aquest treball se centra en oferir una visió general, si bé no exhaustiva, que permeti conèixer la història de la Biblioteca de la Casa d'Osuna per mitjà de l'estudi d'aspectes com la formació de la col·lecció, els recursos humans i econòmics, els serveis i les instal·lacions, així com un recorregut pels processos de compra i dispersió de la Biblioteca. La necessària reconstrucció de la Biblioteca, la qual només es podrà dur a terme amb la col·laboració de totes les biblioteques que en custodien exemplars, permetrà en un futur, que esperem no massa llunyà, fer-ne l'estudi de la col·lecció.

0.2.2 Estructura

El treball s'organitza en tres parts diferenciades i cronològicament consecutives: «1. Formació i desenvolupament de la Biblioteca», «2. Compra i dispersió de la Biblioteca» i «3. Reconstrucció de la Biblioteca (algunes claus)».

La primera part tracta de la formació i el desenvolupament de la Biblioteca entre 1786, any en què Pedro de Alcántara va donar forma a la idea de crear una biblioteca pública, i 1882, any de la mort de Mariano. En aquesta part s'ofereix una visió de conjunt de la Biblioteca per mitjà de l'estudi de diversos aspectes, cadascun dels quals correspon a un capítol diferent. Quatre d'aquests capítols se subdivideixen, a la vegada, en dues seccions que corresponen a les dues etapes diferenciades de la Biblioteca, la primera entre 1786 i 1808 sota la titularitat de Pedro de Alcántara i,

parcialment, de la seva muller María Josefa; i la segona, de 1835 a 1882, sota la titularitat dels seus néts, Pedro de Alcántara i Mariano.

Aquesta primera part es divideix en vuit capítols. El primer, «Promotors», tracta breument dels diferents membres de la Casa d'Osuna que van promoure la formació i desenvolupament de la Biblioteca, i s'explica succintament quin és el paper que hi va jugar cadascun. El segon, «Instal·lacions», examina els diferents locals on va estar situada la Biblioteca, així com el mobiliari i l'aspecte general, i s'ofereix informació sobre els trasllats; també s'ofereix informació de les biblioteques secundàries que es mantenien en altres palaus. El tercer, «Dotació econòmica», estudia les assignacions econòmiques, puntuals o fixes, amb les que els diferents promotors van proveir la Biblioteca per a les seves despeses corrents i extraordinàries. El quart i més extens, «Formació i creixement de la col·lecció», està dedicat a les diferents vies de formació i creixement de la col·lecció: adquisicions, regals i dedicatòries, i intercanvis, i s'estudien alguns casos de problemes amb la censura i amb la llei sobre la introducció de llibre estranger a Espanya. El cinquè, «Enquadrernació», repassa els treballs efectuats per alguns dels enquadrernadors que van treballar per als diferents ducs. El sisè, «Elaboració dels índexs», és un recorregut a través dels diferents índexs o catàlegs que es confeccionen al llarg dels anys. El setè, «Personal», s'organitza a partir dels diferents directors o conservadors de la Biblioteca i proporciona informació tant d'aquests com dels bibliotecaris i oficials que van treballar sota les seves ordres; es presta especial atenció a José Salvá, director entre 1855 i 1871, i a les tasques que duia a terme al capdavant de la Biblioteca. El vuitè i darrer capítol, «Visitants i lectors», permet formar-nos una idea sobre els usuaris de la Biblioteca i, a través d'aquests, els serveis que se'ls oferien i les obres que es consultaven.

Al llarg de tota aquesta primera part, sempre que ha estat possible identificar l'obra i localitzar l'exemplar que es menciona en el text, s'ha proporcionat a peu de pàgina la referència bibliogràfica abreujada de l'obra i la signatura de la seva ubicació actual. La referència completa es pot trobar a l'annex 2.

La segona part tracta de la compra i la dispersió de la Biblioteca que, després d'un primer intent d'adquisició frustrat l'any 1878, té lloc entre 1883, any en què es constitueix la comissió que ha de negociar amb la vídua de Mariano l'adquisició de la Biblioteca per part de l'Estat, i 1892, any en què finalitza el repartiment d'exemplars entre les biblioteques universitàries. A través d'un recorregut cronològic s'examina, primer, les tasques que duen a terme les dues comissions encarregades de negociar l'adquisició de la Biblioteca, així com les deliberacions i treballs que tenen lloc a les dues cambres legislatives, que culminen amb la promulgació de la llei que autoritza l'adquisició de la Biblioteca; i, segon, el procés de selecció i repartiment dels exemplars entre la BNE, les biblioteques del Congreso i del Senado, i una desena de biblioteques universitàries. De manera més succinta, s'examina la venda en pú-

blica subhasta de les biblioteques secundàries confiscades per part de la Comisión de Obligacionistas de la Casa de Osuna.

La tercera part tracta de la reconstrucció de la Biblioteca i pretén oferir una primera aproximació als elements que han de permetre afrontar-ne la reconstrucció. Per una banda, s'estudien les marques de propietat, tant a l'exterior com a l'interior del llibres, i les signatures topogràfiques; i, per l'altra, els catàlegs, índexs i inventaris, amb especial interès pels que es formen entre 1786 i 1882, i els que s'elaboren en diverses biblioteques en el moment de la recepció dels exemplars distribuïts, com a eines de control. Aquesta aproximació es fa a partir de l'examen dels exemplars que han estat identificats i localitzats per les diferents biblioteques, particularment dels que es custodien al CRAI Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona (UB). Aquesta part es clou amb alguns apunts sobre el panorama actual de la reconstrucció de la Biblioteca a partir de la feina feta per les biblioteques dipositàries i una breu presentació del projecte engegat pel Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de la Red de Bibliotecas Universitarias (REBIUN) que té per objectiu la reconstrucció de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.

Acompanyen el treball cinc annexos. El primer, «Il·lustracions», comprèn totes les il·lustracions a les quals es fa referència al llarg del treball i que s'ha optat per no incloure dins el cos del text per poder-ne oferir una reproducció de bona qualitat. El segon, «Relació d'exemplars localitzats», ofereix els exemplars pertanyents a la Biblioteca de la Casa d'Osuna citats en les fonts documentals que s'estudien en aquest treball, especialment a la primera i la tercera part, i que s'han pogut localitzar en les biblioteques dipositàries. El tercer, «Correspondència entre María Josefa i Charles Pougens» inclou un resum de totes les cartes conservades que es van enviar María Josefa i el seu corresponsal literari a París, Charles Pougens, entre els anys 1799 i 1833, així com la correspondència entre el secretari del difunt Pougens i la comtessa-duquessa durant l'any 1834. El quart, «Documentació AHNOB i BNE», és un document Excel organitzat en dues pestanyes: la primera inclou el buidat de tota la documentació d'arxiu consultada a l'AHNOB i la segona el buidat dels quatre volums miscel·lanis de documents referents a la Biblioteca conservats a la BNE; addicionalment, inclou una tercera pestanya on hi ha les taules amb les dades mestres utilitzades per generar els quatre gràfics que acompanyen el text. El cinquè, «Exemplars UB i Pimentel», també és un document Excel organitzat en dues pestanyes: la primera inclou tots els exemplars de la Biblioteca custodiats a la UB i la segona tots els exemplars que van pertànyer a María Josefa, localitzats fins ara, i que es troben repartits entre diverses biblioteques.

Al llarg del treball s'han afegit un bon nombre de transcripcions, per tractar-se d'explicacions especialment gràfiques. S'ha optat per normalitzar tant la puntuació com la grafia per tal de facilitar-ne la lectura.

Les quantitats expressades en «rals» corresponen a «reales de vellón» però s'ha optat per abreujar i unificar la moneda perquè en la documentació apareix tant la

mentió «reales» com «reales de vellón». De la mateixa manera, quan la quantitat apareix expressada en «reales de vellón» i «maravedís de vellón» (per exemple, «65 reales de vellón y 15 maravedís de vellón») s'ha optat per donar-la amb una xifra de dos decimals («65,15 rals»), ja que també es troba expressat així en la documentació consultada.

0.3 Estat de la qüestió

La dificultat d'accedir a les fonts documentals, com hem vist a la introducció, és amb tota probabilitat la principal causa per la qual la Biblioteca de la Casa d'Osuna no ha generat, sorprenentment, l'interès dels investigadors especialitzats en l'estudi de les biblioteques privades dels segles XVIII-XIX o en la influència de la Il·lustració en la formació de biblioteques, entre d'altres, tot i que la Biblioteca de la Casa d'Osuna, en ambdós casos, seria un objecte d'estudi interessant. Ens hem de remetre al preàmbul del projecte de llei de 1884 per a la compra de la Biblioteca escrit per Menéndez Pelayo, «una especie de historia compendiosa de esta célebre colección»,³ per trobar un estudi que compregui el conjunt de la col·lecció.

Ara bé, comptem amb un bon nombre d'estudis de biblioteques formades entre els segles XV i principis del segle XVIII pels titulars de diverses cases nobiliàries que, per política matrimonial i per herència, acabarien unint-se a la Casa d'Osuna. Aquests treballs se centren, principalment, en la descripció de les col·leccions i en la posada en valor d'alguns exemplars destacats. Tot i que sabem amb certesa que una part de la biblioteca del marquès de Santillana va passar a formar part de la Biblioteca de la Casa d'Osuna quan aquesta va integrar la biblioteca de la Casa de l'Infantado, no està clar quins llibres o quines biblioteques de les que van posseir tots aquests antecessors van acabar integrant-se realment a la Biblioteca. Només la seva reconstrucció i l'estudi de les evidències materials que ens permetin diferenciar les diverses procedències ens permetrà clarificar-ho.

Per a la Casa d'Osuna, com que les dades són escasses i les col·leccions no massa atractives, especialment en els seus orígens, només s'hi ha interessat Martínez del Barrio⁴ que estudia la formació de la biblioteca durant els segles XVI-XVII i presta especial atenció a la biblioteca de Gaspar Téllez-Girón, V duc d'Osuna, de qui es conserva un inventari post mortem que, entre altres béns, comprèn gairebé 400 volums.

Per a la Casa de Benavente, han generat interès les biblioteques formades per diferents membres de la Casa de Benavente entre els segles XV-XVII, i especialment la que va pertànyer a Alfonso Pimentel, III comte de Benavente. Beceiro Pita⁵ estudia els llibres que van pertànyer als comtes de Benavente entre 1434 i 1530 a partir de

³ Carta de Menéndez Pelayo a Gumersindo Laverde, datada el 10 de juliol de 1884. Menéndez y Pelayo, Marcelino. *Epistolario, tomo VI (enero 1883-noviembre 1884)*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1983, carta 389, p. 443. Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcpq257>.

⁴ Martínez del Barrio, Javier Ignacio. «Educación y mentalidad de la alta nobleza española en los siglos XVI y XVII: la formación de la Biblioteca de la casa ducal de Osuna». *Cuadernos de historia moderna*, n.º 12 (1991), p. 67-81. Disponible a: <https://revistas.ucm.es/index.php/CHMO/article/view/CHMO9191220067A/23988>.

⁵ Beceiro Pita, Isabel. «Los libros que pertenecieron a los condes de Benavente, entre 1430 y 1530». *Hispania: revista española de historia*, v. 43, n.º 154 (1983), p. 237-280.

la identificació i anàlisi dels 126 llibres compresos en una relació⁶ de propietats comtals escrita a finals dels anys 40 del segle XV, emmarcant la investigació amb els llibres dels seus immediats antecessors i successors. A partir d'aquest inventari, Beceiro Pita⁷ estudia si la biblioteca pot aportar indicis sobre les formes de vida i els comportaments socials de l'alta noblesa castellana de mitjans del segle XV. D'aquest inventari també tracten Ladero Quesada i Quintanilla Raso⁸ dins un estudi més ampli sobre les biblioteques de la noblesa castellana del segle XV. Ofereix una visió més global el recorregut d'Elsdon⁹ per les biblioteques formades per diversos comtes de Benavente entre els segles XV i XVII a partir d'alguns inventaris post mortem; destaca la llista de l'apèndix sisè de l'obra, on l'autor fa una relació dels manuscrits procedents d'aquestes biblioteques que han sobreviscut i en dona la ubicació actual.

El ducat de Béjar s'integra a la Casa de Benavente en la persona de María Josefa Alonso Pimentel, XII comtessa-duquessa de Benavente. A la Biblioteca d'un dels seus antecessors, Francisco de Zúñiga, III duc de Béjar, dedica un article Redondo,¹⁰ qui en fa un estudi a partir de l'inventari post mortem, que comprèn 251 volums i dos lligalls, i dels comptes de la venda dels llibres.¹¹

Per a la Casa de l'Infantado, cal destacar els estudis de José Amador de los Ríos¹² i Mario Schiff¹³ sobre la biblioteca d'Íñigo López de Mendoza, marquès de Santillana, amb el propòsit de fer-ne la reconstrucció. Amador de los Ríos intenta reconstruir la biblioteca a partir dels autors mencionats en els escrits del marquès i proposa un catàleg amb 118 entrades, que queda recollit en un annex de la seva publicació, titulat *Tabla alfabética de los autores mencionados en estas obras: biblioteca del*

⁶ L'inventari és: *Inventario de los libros de la biblioteca del conde de Benavente en su fortaleza [de Cigales]* [AHNOB, OSUNA, C.4210, D.1, (1)]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/12883244>.

⁷ Beceiro Pita, Isabel. «La Biblioteca del conde de Benavente a mediados del siglo XV y su relación con las mentalidades y usos nobiliarios de la época». *En la España medieval*, n.º 2 (1982), p. 135-146. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10261/8331>.

⁸ Ladero Quesada, Miguel Ángel, i Quintanilla Raso, María Concepción. «Bibliotecas de la alta nobleza castellana en el siglo XV». *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime: colloque de la Casa de Velázquez*. París: Editions A.D.P.F., 1981.

⁹ Elsdon, James H. *The library of the counts of Benavente*. Ann Arbor, Michigan: University Microfilm, 1962.

¹⁰ Redondo, Agustín. «La bibliothèque de D. Francisco de Zúñiga Guzmán y Sotomayor, troisième duc de Béjar (1500?-1544)». *Mélanges de la Casa de Velázquez*, tome 3 (1967), p. 147-196. Disponible a: <https://doi.org/10.3406/casa.1967.960>.

¹¹ *Inventario de los bienes que quedaron de Francisco de Sotomayor, [(III) duque de Béjar, V] conde de Belalcázar, tras su fallecimiento en 1544* [AHNOB, OSUNA, C.327, D.8-9]; i *Cuentas de los bienes vendidos de Francisco de Sotomayor, [(III) duque de Béjar, V] conde de Belalcázar, tras su fallecimiento en 1544* [AHNOB, OSUNA, C.327, D.11].

¹² Amador de los Ríos, José. *Obras de Don Íñigo López de Mendoza, Marqués de Santillana*. Madrid: Imprenta de la calle S. Vicente, a cargo de José Rodríguez, 1852.

¹³ Schiff, Mario. *La bibliothèque du marquis de Santillane*. París: librairie Émile Bouillon, 1905.

marqués de Santillana. Schiff, en canvi, donant per suposat que la Biblioteca del marquès va passar al seu primogènit, el I duc de l'Infantado, fa una selecció dels manuscrits del segle XV conservats a la BNE i proposa un catàleg de 172 obres, de les quals només 42 es poden atribuir al marquès amb total seguretat. En el catàleg que s'edita en motiu de la celebració de la *Exposición de la Biblioteca de los Mendoza del Infantado en el siglo XV*,¹⁴ trobem un breu estudi de Mario Penna que, després d'unes observacions sobre els treballs d'Amador de los Ríos i Schiff, apunta que no és possible reconstruir la biblioteca del marquès a partir dels manuscrits conservats ja que en un codicil del testament del marquès s'ordena la venda de tots els còdexs amb excepció de cent, que deixa a l'elecció del seu hereu. No obstant, Penna considera que es pot intentar la reconstrucció de la biblioteca dels Mendoza de l'Infantado durant el segle XV, el nucli primitiu de la qual són els cent manuscrits que va deixar al primogènit i que es van constituir en part integrant del mayorazgo.

Les biblioteques formades per diversos membres de la família Mendoza en els segles XV i XVII han estat objecte d'estudi de diversos investigadors. Sánchez Cantón¹⁵ estudia la biblioteca de Rodrigo de Mendoza, I marquès del Cenete, a partir de l'inventari post mortem que comprèn 631 entrades; segons l'autor, la major part dels llibres presents a l'inventari havien pertangut al seu pare, el Cardenal Mendoza. Dadson¹⁶ tria un altre dels fills del Cardenal Mendoza, Diego Hurtado de Mendoza, I comte de Mélito, per estudiar-ne la biblioteca a través de l'inventari post mortem format per 55 llibres i 11 manuscrits, dels quals 26 podien procedir de la biblioteca del seu germà Rodrigo. És també a partir d'un inventari post mortem, realitzat l'any 1575, que Alfonso González¹⁷ realitza la seva tesi doctoral, inèdita, sobre la biblioteca que la família Mendoza havia anat creant en el seu palau de Guadalajara durant els segles XV i XVI. Ja al segle XVII, Dadson¹⁸ estudia les biblioteques de Francisco i Pedro de Mendoza, germans del VI duc de l'Infantado, que són venudes en encant públic per la duquessa per fer front a les despeses del seu difunt marit, de qui hereta la seva biblioteca i les dels seus germans; les biblioteques, formades

¹⁴ Espanya. Junta Técnica de Archivos, Bibliotecas y Museos. *Exposición de la Biblioteca de los Mendoza del Infantado en el siglo XV...: V Centenario de la muerte de Don Íñigo López de Mendoza Marqués de Santillana*. Madrid: Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1958.

¹⁵ Sánchez Cantón, J.F. *La Biblioteca del marqués de Cenete, iniciada por el Cardenal Mendoza (1470-1523)*. Madrid: CSIC. Instituto Nicolás Antonio, 1942.

¹⁶ Dadson, Trevor J. «El mundo cultural de un Mendoza del Renacimiento: la biblioteca de Diego Hurtado de Mendoza, I conde de Mélito (1536)». *Boletín de la Real Academia Española*, tomo 73, cuaderno 259 (1993), p. 383-432. Disponible a: https://apps2.rae.es/BRAE_DB.html.

¹⁷ Alfonso González, Pascual Marcelino. *La biblioteca de los Mendoza en Guadalajara (siglos XV-XVI)*. Bilbao: Universidad de Deusto, 1999. Resum disponible a Dialnet: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=164895>. L'inventari post mortem és *Inventario de libros del Duque en Guadalajara* [AHNOB, OSUNA, C.1837,D.8].

¹⁸ Dadson, Trevor J. «Las bibliotecas de la nobleza: dos inventarios y un librero, año de 1625». *Mezenazgo y Humanidades en tiempos de Lastanosa: Homenaje a Domingo Ynduráin*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses; Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2008, p. 253-302. Disponible a: <https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/28/57/12dadson.pdf>.

per 572 títols i 814 volums, s'estudien a partir de dues taxacions ordenades per la duquessa i per la documentació generada durant la venda.

Dadson¹⁹ també dedica un estudi a la biblioteca dels ducs de Pastrana, títol que s'uneix amb el de l'Infantado en la figura de Gregorio María, V duc de Pastrana i IX de l'Infantado. L'autor fa un recorregut per les biblioteques dels primers sis ducs de Pastrana, dels quals cinc van tenir una biblioteca coneguda, i dedica especial atenció a la figura de Juan de Dios de Silva y Haro, VI duc de Pastrana, que a principis del segle XVIII ordena fer inventaris²⁰ dels llibres que hi ha als seus palaus de Pastrana i Guadalajara. Els llibres de Pastrana, 340 títols segons l'inventari, són enviats al palau que el duc té a Madrid i, segons Dadson, és molt probable que s'anessin incorporant paulatinament a la Biblioteca de l'Infantado fins a formar-ne una de sola.

Tanmateix, sí que podem trobar informació sobre la Biblioteca de la Casa d'Osuna en algunes obres que tracten altres aspectes de la Casa, com ara el mecenatge o els palaus, així com en algunes biografies.

El mecenatge que va dur a terme María Josefa, patrocinant artistes i escriptors, entre d'altres, és el motiu central del capítol que li dedica Simal López,²¹ amb un apartat concret sobre la biblioteca de la comtessa-duquessa i la «biblioteca familiar», és a dir, la Biblioteca creada pel seu marit Pedro de Alcántara. Fernández González²² estudia el mecenatge musical de les cases d'Osuna i Benavente entre 1733 i 1844 i ofereix informació sobre la formació del repertori musical, així com d'inventaris i catàlegs dels llibres de música i partitures propietat dels titulars d'ambdues cases.

En publicacions dedicades a les cases i palaus que van pertànyer a la Casa d'Osuna durant aquest període, especialment a la finca «El Capricho» situada als terrenys que ara es coneixen com l'Alameda de Osuna (Madrid), també trobem in-

¹⁹ Dadson, Trevor J. «De libros a bibliotecas: el caso de los duques de Pastrana en los siglos XVI y XVII». *Poder y saber: Bibliotecas y bibliofilia en la época del conde-duque de Olivares*. Madrid: CEEH, 2011, p. 413-437.

²⁰ Els inventaris són: *Inventario de los libros que hay en las casas palacio de la villa de Pastrana*, datat el 20 d'agost de 1709. *Copia simple de la escritura de transacción entre la Duquesa del Infantado y sus tres hijos...* [AHNOB, OSUNA C.1992,D.2-57, document 8]; i *Inventario de los libros que se hallan hasta hoy día de la fecha en la librería que tiene el excelentísimo señor duque del Infantado, mi señor, en sus casas palacio de esta ciudad de Guadalajara*, datat el 26 de juliol de 1712. *Inventarios de armas, cuadros, libros que había en la armeria de Guadalajara* [AHNOB, OSUNA, C.1878, D.2(12-20), document 16].

²¹ Simal López, Mercedes. «La corte de la duquesa de Osuna. Un ejemplo de mecenazgo ilustrado». *Afrancesados y anglófilos: las relaciones con la Europa del progreso en el siglo XVIII*. Madrid: Ministerio de Cultura, Acción Cultural Española, 2008. Disponible a: https://www.accioncultural.es/es/actas_afrancesados_y_anglofilos_relaciones_europa_progreso_siglo_xviii.

²² Fernández González, Juan Pablo. *El mecenazgo musical de las casas de Osuna y Benavente (1733-1844): un estudio sobre el papel de la música en la alta nobleza española*. Granada: Universidad de Granada, 2005. Disponible a: <https://hera.ugr.es/tesisugr/15847044.pdf>.

formació sobre la Biblioteca. És el cas de l'obra escrita per Añón i Luengo,²³ que menciona la Biblioteca en diverses ocasions i de la tesi doctoral, inèdita, de Pérez Hernández²⁴ que estudia la relació entre els textos i les imatges dels llibres existents a la Biblioteca i el disseny dels diferents elements de la casa de camp, com el palauet i el jardí.

Pel que fa les biografies, aquestes se centren en dos dels membres més destacats de la família: María Josefa Pimentel, XII comtessa-duquessa de Benavente, i Mariano Téllez-Girón, XII duc d'Osuna. Sobre la comtessa-duquessa escriuen Muñoz Roca-Tallada,²⁵ a partir de la correspondència de María Josefa conservada a l'AHNOB, i Fernández Quintanilla,²⁶ especialitzada en la il·lustració femenina espanyola. Ambdues biografies tracten dels gustos i interessos literaris i culturals de María Josefa, així com d'algunes de les obres que li van pertànyer. Sobre Mariano Téllez-Girón, cal destacar especialment la biografia novel·lada de Marichalar.²⁷

No podem acabar aquest recorregut sense mencionar i posar en valor la feina duta a terme per les biblioteques que custodien exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna durant els últims anys i que ens han permès conèixer alguns aspectes de la Biblioteca. En motiu de l'exposició *Fondos y procedencias: bibliotecas en la Biblioteca de la Universidad de Sevilla* celebrada l'any 2012, Peñalver Gómez²⁸ de la Universidad de Sevilla (US) reconstrueix de manera aproximada el procés de repartiment i recepció dels exemplars a partir de la documentació que es troba a l'arxiu de la biblioteca i en destaca alguns; de manera molt breu, a més, fa menció de dos dels supralibros més característics. Lilao Franca,²⁹ de la Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca (USAL), després d'un breu repàs de la història del repartiment entre les biblioteques universitàries, fa una descripció de les marques de propietat (supralibros, segells, etiquetes i signatures) que es poden trobar en exemplars que van formar part de la Biblioteca de la Casa d'Osuna

²³ Añón Feliu, Carmen, i Luengo, Mónica. *El Capricho de la Alameda de Osuna*. Madrid: Ayuntamiento de Madrid: Área de Medio Ambiente, 2003.

²⁴ Pérez Hernández, María Isabel. *La casa de campo de la Alameda de la condesa duquesa de Benavente: estudio de la influencia de una Biblioteca en la concreción de una obra*. Villanueva de la Cañada: Universidad Alfonso X el Sabio, 2013.

²⁵ Muñoz Roca-Tallada, Carmen. *La condesa-duquesa de Benavente: una vida en unas cartas*. Madrid: Espasa-Calpe, 1955.

²⁶ Fernández Quintanilla, Paloma. *La IX duquesa de Osuna: una ilustrada en la corte de Carlos III*. Madrid: Doce Calles, 2017.

²⁷ Marichalar, Antonio. *Riesgo y ventura del duque de Osuna*. Madrid: Espasa-Calpe, 1930.

²⁸ Peñalver Gómez, Eduardo. «Libros procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna». *Fondos y procedencias: bibliotecas en la Biblioteca de la Universidad de Sevilla*. Sevilla: Universidad, 2013, p. 287-292. Disponible a: https://expobus.us.es/tannhauser/ftp/file/procedencias/2012_Sala5_01_Introduccion.pdf.

²⁹ Lilao Franca, Óscar. «La Biblioteca de la Casa de Osuna en las Bibliotecas universitarias españolas: marcas de procedencia». *Pecia Complutense*, año 12, n.º 22 (2015), p. 34-44. Disponible a: <https://eprints.ucm.es/28032/1/2015-22.pdf>.

i que han de servir per localitzar-ne d'altres. Villar Teijeiro,³⁰ de la Biblioteca Xeral de la Universidade de Santiago de Compostela (USC), parteix de la relació de llibres rebuts l'any 1891 per parlar dels exemplars que es conserven a la seva biblioteca, en especial un incunable petrarquià,³¹ i de les marques de propietat que hi són presents. Dins dels treballs d'identificació dels exemplars procedents de la biblioteca particular de María Josefa custodiats a la BNE, Cangròs i Alonso³² fa un breu repàs del procés d'adquisició per part de l'Estat i de les marques de propietats ja conegudes, a més d'aportar-ne algunes de noves.

Recentment, el Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de REBIUN ha organitzat la taula rodona *Reconstruyendo una biblioteca particular: los libros de la Casa de Osuna*,³³ la primera acció d'un projecte col·laboratiu que té per objectiu reconstruir la Biblioteca de la Casa d'Osuna, que comprèn tres presentacions. En la primera, Fernández Palomeque fa un recorregut de gairebé quatre segles per la història de la Casa d'Osuna i situa l'origen de la Biblioteca a la primera meitat del segle XVI i en la llibreria formada per Juan Téllez Girón, IV comte d'Ureña. En la segona, Villar Teijeiro explica breument el procés de compra per part de l'Estat, informa sobre el nombre aproximat d'exemplars custodiats a cada biblioteca i referencia la documentació generada fruit de la recepció d'exemplars a la USC. En la tercera, Lilao Franca presenta les diferents marques de propietat i signatures topogràfiques que s'han identificat fins el moment i que han de permetre a les biblioteques identificar els exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.

³⁰ Villar Teijeiro, Francisco Javier. «Los fondos de la Biblioteca de la Universidad de Santiago de Compostela procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna a la vista de la relación oficial de obras ingresadas en 1891 conservada en el Archivo Histórico Universitario». *RUIDERAE: Revista de Unidades de Información*, n.º 12 (2017). Disponible a: <https://revista.uclm.es/index.php/ruiderae/article/view/1628>.

³¹ Es tracta de Petrarca, Francesco. *Opera latina*. [Basileae: Ioannem de Amerbach, 1496] [USC, Res 24790]. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10347/6884>. La procedència ve determinada per la signatura "Plúteo" i per la presència en la relació d'obres ingressades a la USC, notícia 506.

³² Cangròs i Alonso, Núria. «La Biblioteca de la Casa de Osuna». *El blog de la BNE*, octubre 2018. Disponible a: <https://blog.bne.es/blog/Biblioteca-casa-osuna/>. Aprofitem l'avinentsa que ens ofereix aquest treball per fer autoesmena de dos errors en aquesta entrada: primer, la llei per la qual s'autoriza al Ministerio de Fomento l'adquisició de la Biblioteca és del 14 d'agost de 1884 (no pas del 17 d'agost); segon, Pedro de Alcántara forma la idea d'obrir una biblioteca pública l'any 1786 al Palau de la Puerta de la Vega partint d'una petita col·lecció de llibres de temàtica militar (no pas a la casa del carrer Leganitos i amb una col·lecció d'uns 35.000 volums). A més, després de la realització d'aquest treball ens inclinem a pensar que l'origen de la Biblioteca és aquesta petita col·lecció de llibres de temàtica militar (no pas la biblioteca formada per Íñigo López de Mendoza, primer marquès de Santillana, durant la primera meitat del segle XV).

³³ La taula rodona en línia, celebrada el passat 10 de febrer de 2021, inclou les següents presentacions: *¿Quimera o realidad? Reconstruir la Biblioteca de la Casa de Osuna* de Paz Fernández Palomeque (ULL); *La venta por el Estado y la partición. Ejemplares de Osuna en las Bibliotecas universitarias. La documentación generada*, de Javier Villar Teijeiro (USC); i *Biblioteca de la Casa de Osuna: marcas de procedencia*, d'Óscar Lilao Franca (USAL). Disponible a: <https://www.youtube.com/watch?v=ar2Pen6ZpXU>.

0.4 Objectius i metodologia

0.4.1 Objectius

Amb aquesta investigació pretenem contribuir al coneixement de la Biblioteca de la Casa d'Osuna des de la biblioteconomia. L'objectiu principal d'aquest treball és conèixer la història de la Biblioteca de la Casa d'Osuna entre 1786, any de creació de la Biblioteca, i 1892, any en què finalitza la dispersió dels exemplars, a partir de l'anàlisi de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques, i de la identificació dels exemplars.

Per assolir-ho ens hem proposat tres objectius:

1. Oferir una visió de conjunt de la creació i desenvolupament de la Biblioteca de la Casa d'Osuna (1786-1882) per mitjà de l'estudi d'aspectes com la formació de la col·lecció, els recursos humans i econòmics, els serveis i les instal·lacions, així com dels processos de compra i dispersió de la Biblioteca (1883-1892).
2. Identificar, analitzar i referenciar fonts arxivístiques que permetin aprofundir en el coneixement de la Biblioteca i puguin esdevenir punt de partida per a altres estudis.
3. Identificar i localitzar els exemplars mencionats a les fonts arxivístiques per aportar valor afegit als fons custodiats per les biblioteques patrimonials.

Partint d'aquests objectius ens plantejem les següents preguntes a investigar:

1. A què ens referim quan parlem de «Biblioteca de la Casa d'Osuna»? Què comprèn? Qui en van ser els promotors?
2. On està ubicada? Amb quins espais compta? Com estan col·locats els llibres?
3. Quants diners s'hi destinen? Compta amb una dotació econòmica suficient i continuada en el temps?
4. Quins són els fons inicials? Com és el creixement de la col·lecció? Quines són les principals formes d'adquisició?
5. Amb quines eines de control bibliogràfic compta? Ens ofereixen una instantània dels darrers moments de la Biblioteca abans de la dispersió?
6. Qui n'és el personal? Quines tasques duen a terme?
7. Quins serveis ofereix la Biblioteca? Qui en fa ús? Què hi consulta?
8. Un cop l'Estat compra la Biblioteca, com es duu a terme la repartició? Com fan la tria les diferents biblioteques?

Un cop resoltes aquestes preguntes, podem plantejar-ne dues de noves que podrien esdevenir un objectiu complementari però que, donada la seva complexitat, a la tercera part del treball només n'apuntarem alguns elements clau i l'estat de la qüestió. Aquestes preguntes serien:

9. Quines marques de propietat trobem en els exemplars? Ens permeten identificar les diferents procedències dins la Biblioteca?
10. Quin és l'estat de la qüestió en la identificació i localització d'exemplars a les biblioteques patrimonials? És possible fer-ne la reconstrucció?

0.4.2 Metodologia

El punt de partida d'aquest estudi són els fons «Ducado de Osuna» i «Ducado de Benavente», dos dels nou fons que formen l'«Archivo de los Duques de Osuna», que es conserva a l'AHNOB. Tenint en compte la magnitud de l'arxiu (un total de 7.581 caixes, 259 carpetes i 110 llibres)³⁴ i les limitacions de temps i espai per dur a terme aquest treball, hem decidit revisar només aquests dos fons, formats per 630 caixes, on s'espera trobar (i així ha estat) documentació rellevant sobre la Biblioteca. Primerament, es duu a terme una revisió sistemàtica de les descripcions arxivístiques de totes les unitats documentals seguint el quadre de classificació dels dos fons accessible a través del *Censo-Guía de Archivos de España e Iberoamérica*, i es fa una primera tria d'aquelles que poden ser d'interès. A continuació, es consulta cada unitat documental, bé en línia si estan digitalitzades, bé presencialment a l'AHNOB. Amb aquelles que contenen informació rellevant, s'elabora una taula [Annex 4. Documentació AHNOB] on s'anota la signatura, el creador, un resum breu del contingut del document, la data i el membre de la Casa d'Osuna al qual s'associa el document. La taula comprèn la descripció de 615 documents de 96 unitats documentals,³⁵ dels quals només 89 documents es poden consultar en línia a través del *Portal de Archivos Españoles* (PARES). Degut al gran volum de documentació a revisar físicament a l'AHNOB (bona part de les unitats documentals són compostes) i a les limitacions d'horari de consulta a causa de les restriccions sanitàries per la COVID-19, la consulta i la tria documental es fa una mica a l'engròs i se sol·liciten còpies digitals, que sumen un total aproximat de 2.200 imatges. Per l'interès i la rellevància que té la correspondència entre Charles Pougens i María Josefa, i tenint en compte que és inèdita en bona part, hem considerat apropiat fer un resum individualitzat per a cadascuna de les gairebé 500 cartes conservades que s'intercanvien durant 34 anys de relació epistolar [Annex 3]; quan s'ha pogut localitzar l'exemplar que va pertànyer a María Josefa, s'afegeixen les sigles de la biblioteca que el custodia actualment i la signatura topogràfica.

S'elabora una segona taula [Annex 4. Documentació BNE], seguint la mateixa estructura, que inclou els 548 documents compresos en quatre volums de *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna*³⁶ conservats a la BNE i disponibles en línia a la *Biblioteca Digital Hispánica* (BDH). En línies generals, i amb l'excepció

³⁴ Volum d'unitats documentals obtingudes de: Archivo Histórico de la Nobleza. *Archivo Histórico de la Nobleza*. [Madrid]: Ministerio de Cultura y Deporte, 2019. Disponible a: <https://www.culturaydeporte.gob.es/dam/jcr:1fbc469d-40af-4daa-8c7e-89e2fc1312ae/guia-nobleza-comprimido-1.pdf>.

³⁵ La taula inclou un total de 99 unitats documentals però n'hi ha tres que agrupen la majoria de la correspondència entre Charles Pougens i María Josefa i s'han descrit separatament a l'annex 3.

³⁶ *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna* [BNE, Mss/10826]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000134978>; *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna* [BNE, Mss/11336]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000171541>; *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna* [BNE, Mss/11337]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000171180>; i *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna* [BNE, Mss/11338]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000171183>.

dels comptes de la Biblioteca durant els anys 50-60 del segle XIX, no es tracta de documentació duplicada amb la que es conserva a l'AHNOB.

Per a la redacció d'aquest treball només hem utilitzat una petita porció de tota la documentació descrita en les dues taules i en el resum de la correspondència; no obstant, com que es considera informació molt rellevant per a l'estudi de la Biblioteca de la Casa d'Osuna hem decidit oferir el buidat de tots els documents per diversos motius. En primer lloc, es tracta de documentació que, en la seva majoria, és inèdita i no està descrita document a document; en segon lloc, perquè pugui esdevenir punt de partida per a altres estudis sobre la Biblioteca; finalment, s'ofereix com a referència per si algú vol comprovar o confrontar alguna dada presentada en aquesta investigació.

Per tal de posar en valor els llibres de la Biblioteca de la Casa d'Osuna hem intentat identificar els exemplars als quals fan referència les fonts usades en la primera i tercera part del treball i en donem la informació bibliogràfica en les notes a peu de pàgina i a l'annex 2. La cerca s'ha fet tant en el *Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico* (CCPB) com en els catàlegs locals de cada biblioteca, i també a través de les bases de dades d'antics posseïdors d'algunes biblioteques. Les principals dificultats per a la correcta identificació dels exemplars són la desigual informació sobre procedències que s'ofereix en els diferents catàlegs, especialment en els registres de fons i d'exemplar, i la manca d'actualització de les dades en el CCPB. En algunes ocasions i davant la sospita clara que es tracta d'un exemplar procedent de la Biblioteca de la Casa d'Osuna però sense elements suficients en el catàleg per corroborar-ho, es contacta directament amb les biblioteques per correu electrònic les quals, amb diligència i sense excepcions, han facilitat la informació requerida.

La segona part del treball, l'aprofundiment en els processos de compra i dispersió, requereix d'unes altres fonts bibliogràfiques i arxivístiques. La compra de la Biblioteca per part de l'Estat és iniciativa del Congreso de los Diputados i implica alguns membres del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios. Per poder reconstruir amb màxima precisió tots els passos que se segueixen durant la compra es consulta, especialment, els *Diarios de las sesiones de Cortes*³⁷ de les dues cambres legislatives per localitzar tota la documentació generada pel Congreso i el Senado, així com els llibres de registre de reials ordres que es troben a l'Archivo de la BNE (BNE-A).

Un cop adquirida la Biblioteca, la repartició corre a càrrec de la Dirección General de Instrucción Pública, depenent del Ministerio de Fomento però, malauradament, no es conserva la documentació generada per la pròpia Direcció ni la correspon-

³⁷ La sèrie històrica del *Diario de las sesiones de Cortes: Congreso de los Diputados* es pot consultar a: https://app.congreso.es/est_sesiones/; i el *Diario de las sesiones de Cortes: Senado* entre 1834 i 1923 es pot consultar a: <https://www.senado.es/buscador/page/senado-form-sesiones>.

dència que va rebre de les biblioteques.³⁸ Així doncs, per estudiar el repartiment només es compta amb la documentació generada per les pròpies biblioteques, principalment correspondència i llistes de llibres rebuts, custodiada en els arxius històrics de cada universitat, i alguns documents generats per la Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos en compliment de la seva tasca de suport i supervisió de les biblioteques. Pel que fa a la documentació generada per les biblioteques, s'utilitza principalment la completa correspondència que es custodia a l'Arxiu Històric de la UB (UB-A) i la informació disponible en els treballs dels bibliotecaris Peñalver Gómez, Lilao Franca i Villar Teijeiro. En canvi, la documentació de la Junta Facultativa es localitza a través de l'*Inventario del fondo documental de la Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos*³⁹ i es consulta presencialment a la BNE.

Per poder fonamentar algunes propostes i hipòtesis que puguin ser de profit en la reconstrucció de la Biblioteca i que es detallen en la tercera part del treball, es fa una feina prèvia de revisió de tots els exemplars custodiats a la UB identificats o sota sospita de ser «Osunas», inspecció que la bona disposició del personal de la biblioteca ha facilitat enormement l'accés als exemplars. Per dur a terme aquesta tasca, s'extreu una llista del sistema de gestió de la biblioteca amb un total de 686 registres bibliogràfics (entre certs i sospitosos) que es completa amb tota la informació de marques de propietat i signatures topogràfiques antigues que es localitzen durant la revisió física dels exemplars i que no consta en el catàleg i, a la vegada, s'amplia amb la informació de nous exemplars localitzats. Un cop finalitzada la revisió de les prestatgeries, es confronten els títols de la llista extreta amb la *Lista de las obras remitidas a esta biblioteca provincial y universitaria de Barcelona procedentes de la Librería del Duque de Osuna y arregladas por orden alfabético*⁴⁰ i, tot i que la parquedat de les entrades de la *Lista* dificulta, a vegades, la correcta identificació de les obres, hem intentat localitzar aquells que falten, bé revisant els cedularis i les fitxes en paper, bé pentinant les prestatgeries. Totes aquestes dades es poden consultar, de moment, a la taula «Exemplars UB» de l'annex 5 i es preveu introduir-les ben aviat en el catàleg.

Finalment, es duu a terme una cerca de tots aquests exemplars en el *Catálogo de las obras impresas pertenecientes a la Biblioteca del Duque de Osuna y adquiridas por el Gobierno de su Majestad, en 1886 con destino a esta Biblioteca*,⁴¹ durant una visita a la BNE, dels quals es localitzen prop de 500 títols. S'incorporen totes les

³⁸ Aquesta documentació estava sota la custòdia de la Universidad Central quan van tenir lloc els enfrontaments a la Ciudad Universitaria de Madrid el novembre de 1936 i, es tem que es va perdre.

³⁹ Pérez Boyero, Enrique. *Inventario del fondo documental de la Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos*. Madrid: Biblioteca Nacional de España, 2014. Disponible a: <http://www.bne.es/es/LaBNE/Publicaciones/CatalogosBibliografiasInventarios/inventario-junta-facultativa.html>.

⁴⁰ *Lista de las obras remitidas a esta biblioteca provincial y universitaria de Barcelona procedentes de la Librería del Duque de Osuna y arregladas por orden alfabético* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5647-01].

⁴¹ *Catálogo de las obras impresas pertenecientes a la Biblioteca del Duque de Osuna y adquiridas por el Gobierno de su Majestad, en 1886 con destino a esta Biblioteca* [BNE, Mss/18848]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000174589>.

signatures topogràfiques en dues columnes (signatures en tinta i a llapis) a la taula «Exemplars UB» de l'annex 5 i es realitza una anàlisi comparativa entre les signatures presents al *Catálogo* i les que hi ha en els exemplars, la qual ens ha permès raonar una hipòtesi sobre l'autoria i el moment d'elaboració del *Catálogo*, explicada a la tercera part del treball.

Adicionalment, s'ofereix un document amb tots els exemplars localitzats fins ara que van pertànyer a María Josefa [Annex 5. Exemplars Pimentel] i que recull un total de 605 registres bibliogràfics i 1.063 volums. Aquest document té el seu origen en les tasques d'identificació i localització d'exemplars que es va dur a terme a la BNE durant l'estiu de 2018 i s'ha anat ampliant amb les dades obtingudes dels catàlegs de les diferents biblioteques custòdies o contactant amb els responsables d'aquestes quan hi havia la sospita que un determinat exemplar hagués pertangut a María Josefa però la informació no constava en el catàleg.

0.5 Fonts utilitzades

El nucli central de les fonts d'arxiu utilitzades procedeix de l'Archivo de los Duques de Osuna conservat a l'AHNOB, i de la BNE; en menor mesura, s'ha utilitzat documentació procedent dels arxius d'algunes biblioteques universitàries.

L'arxiu de la Casa d'Osuna és un conjunt de set arxius ducals reunits en motiu de l'acumulació de títols per part de la família Téllez-Girón. Compta amb 7.581 unitats d'instal·lació i és un arxiu bàsic per a la història d'Espanya entre els segles XII i XIX. L'any 1917, davant del risc de dispersió, va ingressar a l'Archivo Histórico Nacional i va ser adquirit per l'Estat l'any 1927; l'any 1994 va passar a formar part de la Sección Nobleza del Archivo Histórico Nacional, des de 2017, Archivo Histórico de la Nobleza. Però entre 1882 i 1917, l'arxiu havia estat en mans de la Comisión de Obligacionistas de la Casa de Osuna, que havia confiscat tots els béns de la Casa i havia considerat l'arxiu un actiu susceptible de ser venut.⁴² Segons l'AHNOB,⁴³ es van separar aquells documents que es van considerar més interessants o més valuosos de cara a la possible venda a col·leccionistes privats;⁴⁴ bona part dels documents venuts van ser cartes. Fruït d'això, la correspondència es troba aplegada, en gran desordre i descontextualitzada, en una col·lecció factícia sota la signatura «Osuna,CT» formada per 631 caixes, les quals estan en procés de descripció i digitalització.

Les fonts més destacades per a l'estudi de la Biblioteca de la Casa d'Osuna han estat la correspondència i la documentació administrativa. En primer lloc, la relació epistolar, principalment de María Josefa i de Mariano amb multitud de destinataris diferents (administradors i secretaris de la Casa, corresponents, llibreters, bibliotecaris, amics i peticionaris). En segon lloc, la documentació generada en l'administració de la Biblioteca, com ara, inventaris i taxacions, rebuts, ordres de pagament, comptabilitat, nomenaments i nòmines de personal.

La BNE va rebre, a més a més de tots els manuscrits i els llibres impresos que no tenia (dels quals va formar dos catàlegs)⁴⁵, quatre volums miscel·lanis de documen-

⁴² Per aprofundir en la confiscació de l'arxiu per part de la Comisión de Obligacionistas: Liñán y Heredia. Narciso José. *El Duque de Osuna con la Comisión incautadora de los archivos de la Casa Ducal: informe pronunciado ante la sala segunda de la Audiencia de Madrid el 23 de febrero de 1907*. Madrid: Impr. de la Revista de Archivos, 1907.

⁴³ Lafuente Urién, Aránzazu. «*Cartas de Osuna*» del Archivo de los Duques de Osuna. Disponible a: <https://www.culturaydeporte.gob.es/dam/jcr:fa3f7166-db14-479b-8637-f20b0b2b9421/cartas%20de%20osuna.pdf>.

⁴⁴ Per dur a terme aquesta tasca, la Comisión de Obligacionistas publica un anunci al diari *La correspondencia de España* per proveir la plaça d'arxiver del que havia estat la Casa d'Osuna ja que havien acordat l'arranjament, classificació i taxació dels documents per a la seva venda. *La correspondencia de España*, año XLVI, n.º 13.837 (25 de diciembre de 1895). Disponible a: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000410496>.

⁴⁵ *Índice de los manuscritos procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna adquirida por el Estado en 1886* [BNE, Mss/21272] i *Catálogo de las obras impresas...* [BNE, Mss/18848].

tació arxivística, els *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna*,⁴⁶ que comprenen rebuts, comptes, encàrrecs, correspondència, etc. i que complementen la documentació administrativa conservada a l'AHNOB. A més a més, l'Archivo de la Biblioteca Nacional de España (BNE-A) conserva diversos documents d'interès relacionats amb el repartiment entre les biblioteques i la recepció dels exemplars a la BNE.

Els arxius de les biblioteques universitàries de Barcelona,⁴⁷ Saragossa⁴⁸ i Valladolid,⁴⁹ així com les biblioteques de les universitats de Santiago de Compostela⁵⁰ i València⁵¹ conserven les llistes dels llibres impresos que els va remetre la Dirección General de Instrucción Pública com a resultat del repartiment. També s'ha conservat la correspondència entre la Dirección General i les direccions de les biblioteques de Sevilla⁵² i Barcelona,⁵³ les quals ens permeten entendre com es va dur a terme el repartiment entre les biblioteques universitàries.

Les fonts bibliogràfiques utilitzades són principalment dues. Per una banda, els informes elaborats per dos treballadors de la Biblioteca, l'oficial Bernardino de la Cámara i el director Diego Clemencín, recollits en el tom CIX de la *Colección de documentos inéditos para la historia de España*.⁵⁴ I per l'altra, tota la documentació legislativa generada durant el procés de compra de la Biblioteca per part de l'Estat i que es pot consultar en els *Diarios de las sesiones de Cortes*.⁵⁵

⁴⁶ *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, Mss/11336-Mss/11338].

⁴⁷ *Lista de las obras remitidas a esta biblioteca provincial...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5647-01].

⁴⁸ *Relación en borrador de las obras procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna remitidas a la Biblioteca* [UZ-A, sign. 5727-007].

⁴⁹ *Libros regalados a esta biblioteca desde 1º de julio de 1868* [UVa-A, ES.47186.AUVa Lib-2977, p. 64-74].

⁵⁰ Aquest document no està publicat ni accessible en obert i ha estat facilitat per Javier Villar Teijeiro de la biblioteca de la Universidade de Santiago de Compostela.

⁵¹ *Catálogo de las obras que existen en la Biblioteca Universitaria y Provincial de Valencia procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna* [UV, BH Ms. 1073(13)]. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10550/66500>.

⁵² *Libros del Duque de Osuna. Oficios a. 1888-1890* [US-A, Caja 4, 3].

⁵³ *Comunicació sobre les llistes de la Biblioteca d'Osuna* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02].

⁵⁴ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna hasta la muerte de su primer director D. Manuel de Uriarte». *Colección de documentos inéditos...*, p. [465]-469; i Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna a fines del año 1798». *Colección de documentos inéditos...*, p. 469-477.

⁵⁵ La sèrie històrica del *Diario de las sesiones de Cortes: Congreso de los Diputados* es pot consultar a: https://app.congreso.es/est_sesiones/; i el *Diario de las sesiones de Cortes: Senado* entre 1834 i 1923 es pot consultar a: <https://www.senado.es/buscador/page/senado-form-sesiones>.

0.6 Cronologia

La història de la Biblioteca de la Casa d'Osuna abraça un període de 107 anys. Hem plasmat els elements claus de la cronologia en una línia de temps, però hem optat per no respectar amb exactitud la proporció de la línia.

Primera etapa de la Biblioteca (1786-1808) i període de tancament (1808-1835)

1780	1786, abril Creació de la Biblioteca, al palau de la Puerta de la Vega Primer director, Ventura de Ávila
	1787, mitjans Trasllat de la Biblioteca a la casa de Leganitos
	1789, juliol Segon director, Manuel de Uriarte
1790	1798, febrer Tercer director, Diego Clemencín
	1799 Estada a París
	1799, desembre Inici de la correspondència entre Charles Pougens i María Josefa
1800	1800 Col·lecció de 23.855 volums
	1807, gener Mort de Pedro de Alcántara, IX duc d'Osuna Francisco de Borja esdevé X duc d'Osuna
	1808 Tancament de la Biblioteca La família Osuna-Benavente marxa a Cadis fugint de l'ocupació napoleònica
	1820, maig Mort de Francisco de Borja, X duc d'Osuna Pedro de Alcántara esdevé XI duc d'Osuna
1810 - 1830	1823 Inventari i taxació de la Biblioteca
	1834, octubre Mort de María Josefa, XII comtessa-duquessa de Benavente Pedro de Alcántara, XI duc d'Osuna, esdevé XIII comte-duc de Benavente
	1835 Reobertura de la Biblioteca

Segona etapa de la Biblioteca (1835-1882)

1830	1835
	Reobertura de la Biblioteca Quart director, Miguel Salvá
1840	1840
	Col·lecció de 24.455 volums
	1841, novembre
	Pedro de Alcántara, XI duc d'Osuna, esdevé XIV duc de l'Infantado
1840	1844, agost
	Mort de Pedro de Alcántara, XI duc d'Osuna
	Mariano esdevé XII duc d'Osuna, XIV comte-duc de Benavente i XV duc de l'Infantado
1850	1850, ca.
	Trasllat de la Biblioteca al palau de las Vistillas
	1850
	Col·lecció de 29.085 volums
	1852, març
	Cinquè director, José Sánchez Toca
	1852, ca.
1850	S'incorporen els llibres procedents de la biblioteca de l'Infantado
	1855, novembre
	Sisè director, José Salvá
1860	1860
	Col·lecció de 32.329 volums
	1869
1860	Mariano es retira a les seves possessions a Bèlgica
	1871, agost
	Setè director-conservador, Basilio Mirondo
	1872, novembre
1870	Vuitè director-conservador, José Sanz y Barea
	1879, maig
	Novè director-conservador, Santiago Sanz y Sanz
1880	1882
	Desè director-conservador, José María Rocamora
	1882, juny
1880	Mort de Mariano, XII duc d'Osuna

Compra i dispersió de la Biblioteca (1883-1892)

1870	1877-1878
	Intent fallit de l'Estat de comprar la Biblioteca
1880	1883, febrer
	Comença al Congreso i al Senado el debat sobre la compra de la Biblioteca
	1883, abril
	Formació de la comissió que negocia amb la Casa d'Osuna la compra de la Biblioteca
	1883, novembre
	Informe de la comissió: col·lecció de 32.567 volums d'impresos i 2.770 volums de manuscrits
	1884, agost 14
1880	Promulgació de la llei que autoritza al Ministerio de Fomento l'adquisició de la Biblioteca
	1886, juliol
	Formació de la comissió encarregada de la distribució de la Biblioteca
	1888
	La BNE i les biblioteques del Congreso i el Senado ingressen els exemplars de la Biblioteca
1890	1888, desembre
	Comença el repartiment dels exemplars entre les biblioteques universitàries
	1892
	Finalitza el repartiment dels exemplars entre les biblioteques universitàries
1890	1897, abril
	Venda dels llibres de les biblioteques secundàries en subhasta pública

1 Formació i desenvolupament de la Biblioteca

L'any 1786 Pedro de Alcántara, IX duc d'Osuna, decideix formar una biblioteca pública a Madrid a partir d'una petita col·lecció de llibres de temàtica militar. Dota la Biblioteca de recursos humans i econòmics amb l'objectiu de garantir-ne el creixement, la conservació i fer-la accessible al públic. Col·labora en el projecte la seva muller María Josefa, XII comtessa-duquessa de Benavente i, després del tancament de la Biblioteca entre 1808 i 1835, els seus nets Pedro de Alcántara i Mariano, XI i XII ducs d'Osuna, reprenen el propòsit del seu avi i fomenten la Biblioteca fins el 1882, any de la mort de Mariano. L'estudi de la documentació d'arxiu conservada a l'AHNOB i a la BNE ens permet estudiar diversos aspectes de la formació i desenvolupament de la Biblioteca: el paper dels promotors, les instal·lacions, la dotació econòmica, la formació i creixement de la col·lecció, l'enquadernació, l'elaboració dels índexs, el personal i els visitants i lectors.

1.1 Promotors

1.1.1 Pedro de Alcántara Téllez-Girón Pacheco, IX duc d'Osuna

Nascut a Madrid⁵⁶ el 8 d'agost de 1755, segon fill de Pedro Zoilo Téllez-Girón y Guzmán, VIII duc d'Osuna, i María Vicenta Pacheco y Téllez-Girón, filla dels ducs d'Uceda. Esdevé marquès de Peñafiel (títol que ostenta el primogènit de la Casa d'Osuna)⁵⁷ a la mort del seu germà gran l'any 1771 i hereta el ducat l'any 1787, a la mort del seu pare. Casa amb la seva cosina María Josefa Alonso Pimentel, filla dels ducs de Benavente, l'any 1771 amb qui tindrà cinc fills que arribaran a l'edat adulta, tres dones i dos homes. El matrimoni suposa la unió de dues de les cases nobiliàries espanyoles més destacades de l'època. Mor a Madrid el 7 de gener de 1807, a l'edat de 51 anys, a causa d'una malaltia hepàtica que feia temps que patia [il·lustració 1].

Fa carrera militar des de jove i participa en diversos conflictes armats amb Anglaterra i França, que l'allunyen de Madrid durant diversos períodes. L'any 1798 és designat ambaixador a la cort de Viena, cap a on marxa amb tota la família a finals de gener del 1799 però, per causes polítiques, no va més enllà de París, ciutat on romandrà tot l'any. A inicis de 1800 tornen a instal·lar-se a Madrid.

Durant el darrer quart del segle XVIII participa en els projectes reformistes il·lustrats promoguts per la monarquia borbònica. És membre fundador i president de la Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País, membre de la Real Academia Española i duu a terme una intensa labor de mecenatge i patrocini d'artistes, literats i

⁵⁶ Per a una ressenya biogràfica més completa: Gutiérrez Núñez, Francisco Javier. «Pedro de Alcántara Téllez Girón y Pacheco». *Diccionario biográfico electrónico*. Disponible a: <https://dbe.rah.es/biografias/8571/pedro-de-alcantara-tellez-giron-y-pacheco>; i l'autoritat «Téllez-Girón Pacheco, Pedro de Alcántara (1756-1807)» a PARES. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/46883>.

⁵⁷ Per a una aproximació a la Casa d'Osuna: Atienza Hernández, Ignacio. *Aristocracia, poder y riqueza en la España moderna: la casa de Osuna, siglos XV-XIX*. Madrid: Siglo XXI de España, 1987.

científics, juntament amb la seva muller, María Josefa. És en aquest ambient il·lustrat que Pedro de Alcántara concep la idea de crear una Biblioteca pública: iniciada l'any 1786 amb una petita col·lecció de llibres de temàtica militar, a la seva mort estarà formada per gairebé 24.000 volums i tindrà caràcter generalista.

Entre 1786 i 1807 Pedro de Alcántara fa condicionar els espais de la Biblioteca per a la bona custòdia dels llibres i el confort dels lectors, la dota amb una assignació mensual fixa, fa augmentar ràpidament la col·lecció a través de compres en testamentàries i gaudeix d'un permís especial per adquirir obres prohibides que li permet enriquir la col·lecció amb llibres estrangers. El personal específic que destina a la Biblioteca, i que comprèn un director i diversos oficials, duu a terme tasques tècniques d'ordenació de llibres, elaboració de índexs i identificació de volums amb el supralibros de la Biblioteca, entre d'altres. Després de la seva mort, la Biblioteca romandrà tancada entre 1808 i 1835, fins que el seu net Pedro de Alcántara se'n torni a ocupar.

1.1.2 María Josefa Alonso Pimentel, XII comtessa-duquessa de Benavente

Nascuda a Madrid⁵⁸ el 26 de novembre de 1752, va ser l'única filla supervivent de Francisco de Borja Alfonso Pimentel Vigil de Quiñones, XI comte-duc de Benavente, i la seva segona esposa María Faustina Téllez-Girón. Esdevé XII comtessa-duquessa de Benavente a la mort del seu pare l'any 1763. Casa amb el seu cosí Pedro de Alcántara Téllez-Girón l'any 1771, esdevenint duquessa consort d'Osuna⁵⁹ des de 1789 i fins la mort del marit, quan les cases Osuna i Benavente es tornen a separar. Mor a Madrid el 5 d'octubre de 1834, a l'edat de 81 anys [il·lustració 2].

Participa dels projectes reformistes de la corona, esdevé la primera presidenta de la Junta de Damas de Honor y Mérito de la Sociedad Económica Matritense. Gran dama il·lustrada a la cort de Madrid, té un paper destacat en el mecenatge i promoció artística, musical i literària de l'època. Manté un dels salons més actius de la cort, on participen autors de la talla de Ramón de la Cruz i Leandro Fernández de Moratín. Organitza

⁵⁸ Per a una ressenya biogràfica més completa: Muñoz Roca-Tallada, Carmen. *La condesa-duquesa de Benavente...*; Fernández-Quintanilla, Paloma. *La IX Duquesa de Osuna...*; Iglesias Cano, Carmen. «María Josefa Alonso Pimentel y Borja». *Diccionario biográfico electrónico*. Disponible a: <https://dbe.rah.es/biografias/9555/maria-josefa-alonso-pimentel-y-borja>; i l'autoritat «Alonso Pimentel, María Josefa (1752-1834)» a PARES. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48121>.

⁵⁹ Tot i que en diversos treballs sobre la seva figura és anomenada preferentment «Duquesa d'Osuna», pròpiament només va ser-ho durant el temps que va estar casada amb Pedro de Alcántara i, fins i tot durant aquells anys, avantposava el seu títol de comtessa-duquessa de Benavente al de duquesa d'Osuna, com es pot veure, per exemple, en el reguitzell de títols nobiliaris que acompanyaven el seu nom en les dedicatòries d'obres. A la mort del seu marit, va deixar de ser duquesa d'Osuna perquè aquest títol va passar a la muller del seu fill. En una carta a Charles Pougens, arran d'una confusió d'aquest sobre la portadora del títol, li diu el següent: «Il est vrai que la duchesse d'Osuna, veuve de mon fil, le duc de ce titre avait à vivre à Bayonne pour se rendre en Italie, et pour éviter les équivoques auxquelles j'ai été exposée dans les envois je vous ai prévenu de marquer ceux que vous m'enverrez dorénavant avec les initiales de mon titre [DCdB], et non avec celles d'Osuna». Esborrany de carta datat l'1 de gener de 1823. *Correspondencia de Charles Pougens [sic], miembro del Instituto de Francia Caballero de la Orden de Carlos III y de las Academias de la Lengua y de la Historia con la Condesa de Benavente, sobre asuntos particulares. Tratan especialmente de la compra de libros y del pago de suscripciones* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

representacions teatrals i acadèmies musicals per a les quals autors com Tomás de Iriarte o el violoncel·lista Luigi Boccherini componen obres i partitures. Es fa copiar les melodies en voga de Rossini, Mozart o Haydn, entre d'altres, i durant uns anys esdevé promotora teatral per portar l'òpera a Madrid. La finca campestre a l'Alameda, amb el seu palauet d'estil neoclàssic, «El Capricho» de María Josefa, i el seus jardins és un lloc habitual de trobada i tertúlies de la societat madrilenya de l'època.

María Josefa adquireix obres i publicacions periòdiques tant a Espanya com a l'estranger; molt interessada en les novetats literàries, és una de les introductores d'autors com Fenimore Cooper o Walter Scott. A més a més de formar-se una biblioteca particular que, a la seva mort, està taxada en 36.327 rals i que s'acabarà integrant a la Biblioteca de la Casa d'Osuna, col·labora en l'empresa del seu marit de formar una biblioteca pública i, segons es pot deduir de la documentació, es fa càrrec d'algunes gestions com adquisicions i pagaments, en absència d'aquest. A tall d'exemple, les paraules de Manuel de Uriarte, director de la Biblioteca, en una carta a María Josefa en motiu de l'adquisició de la biblioteca del difunt Miguel Vidal, genealogista de Madrid, per a la Biblioteca que està formant el seu marit, Pedro de Alcántara: «En concepto de todo, y examinándolo V.E. como acostumbra, podrá determinar lo que fuere más de su agrado; en el supuesto de que haciendo presente a V.E. este proyecto, como debo, me ha parecido ocioso dar parte de ello a mi amo».⁶⁰

1.1.3 Pedro de Alcántara Téllez-Girón Beaufort, XI duc d'Osuna

Nascut a Madrid⁶¹ el 10 de setembre de 1810, primogènit de Francisco de Borja Téllez-Girón Alonso Pimentel, X duc d'Osuna, i María Francisca de Beaufort Toledo. Esdevé XI duc d'Osuna a la mort del seu pare l'any 1820, XIII comte-duc de Benavente a la mort de la seva àvia l'any 1834 i XIV duc de l'Infantado a la mort del seu oncle l'any 1841 i es converteix en quatre vegades gran d'Espanya. Sota la seva titularitat i la del seu germà, la Casa d'Osuna viu un dels moments de major esplendor pel que fa a la possessió de títols i territoris. Mor a Madrid el 29 d'agost de 1844, a l'edat de 34 anys, solter i sense successió [il·lustració 3].

Militar de professió, és nomenat tinent coronel del Regimiento de Milicias de Caballería. És habitual en els salons madrilenys i, continuant la tradició familiar, patrocina artistes, músics i literats. És president del Liceo Artístico y Literario de Madrid.

Després de gairebé 30 anys amb la Biblioteca tancada, descuidada i havent sofert diversos robatoris, l'any 1835 Pedro de Alcántara, que acaba d'esdevenir major d'edat, reprèn l'empresa del seu avi amb la finalitat d'augmentar i enriquir la Biblioteca i fran-

⁶⁰ Carta datada el 10 de novembre de 1796. *Correspondencia sobre el envío de libros, obras, adquisiciones de las mismas, ofrecimientos en ventas, etc. para la Biblioteca ducal* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

⁶¹ Per a una ressenya biogràfica més completa: Cadarso Santaolalla, Marta. «Pedro de Alcántara Téllez-Girón y Beaufort». *Diccionario biográfico electrónico*. Disponible a: <https://dbe.rah.es/biografias/21631/pedro-de-alcantara-tellez-giron-y-beaufort>; i l'autoritat «Téllez-Girón Beaufort, Pedro de Alcántara (1810-1844)» a PARES. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/46380>.

quejar-ne l'accés al públic, empresa que en paraules del seu apoderat «realza mucho la idea de un príncipe o persona del alto rango del Sr. Duque».⁶² Entre 1835 i 1844, la Biblioteca torna a comptar amb personal específic i assignació econòmica fixa. S'elaboren els índexs, s'arregla la col·lecció de comèdies, es completen les obres incompletes a causa del robatori, s'adquireixen nous llibres i s'enquadernen i es reparen aquells que ho necessiten. Probablement és en algun moment al llarg d'aquests anys que la Biblioteca particular de la seva àvia, María Josefa, s'integra a la col·lecció de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.

1.1.4 Mariano Téllez-Girón Beaufort, XII duc d'Osuna

Nascut a Madrid⁶³ el 19 de juliol de 1814, segon fill de Francisco de Borja Téllez-Girón Alonso Pimentel, X duc d'Osuna, i María Francisca de Beaufort Toledo. Orfe de pare i mare abans de complir els 16 anys, la seva àvia María Josefa es converteix en la seva tutora. Esdevé XII duc d'Osuna, XIV comte-duc de Benavente i XV duc de l'Infantado, a la mort del seu germà l'any 1844. Casa amb María Leonor de Salm-Salm, cosina seva per la Casa de l'Infantado a Wiesbaden (Alemanya) l'any 1866. Mor el 2 de juny de 1882 en el seu castell de Beauraing (Bèlgica), sense descendència, i a la seva mort les cases d'Osuna-Benavente i de l'Infantado se separen definitivament i els títols es reparteixen entre els parents [il·lustració 4].

Fa carrera militar des de ben jove i participa en alguns dels enfrontaments bèl·lics més importants de l'època, entre ells la primera Guerra Carlina. Deixa el servei militar actiu a la mort del seu germà però continua al servei de la corona espanyola com a diplomàtic, especialment a la cort de Sant Petersburg entre els anys 1856 i 1866. El 1868, en motiu del destronament d'Isabel II, dimiteix del seu càrrec diplomàtic i, el 1869, es retira al castell de Beauraing, on passarà bona part dels darrers anys de la seva vida.

Havia heretat una de les més grans fortunes de l'època a la mort del seu germà Pedro de Alcántara i la dilapida íntegrament en una vida de luxe i ostentació. En els darrers anys de la seva vida, tot el patrimoni de la Casa d'Osuna a Espanya, valorat per la Banca de Castilla en 54 milions de pessetes, està hipotecat i, a la seva mort, es constitueix la Comisión de Obligacionistas de la Casa de Osuna que confisca la majoria dels béns de la Casa. Com a bon hereu escampa, és el responsable últim de la fallida⁶⁴ de la Casa d'Osuna, tot i que els deutes i els emprèstits ja s'havien anat acumulant des dels temps dels seus avis. I és que Mariano «es el majo de rumbo y de tronío, esplén-

⁶² Expedient datat el 13 de maig de 1837. *Expediente personal de Marcial Antonio López, apoderado de la casa* [AHNOB, OSUNA, CT.537, D.28].

⁶³ Per a una ressenya biogràfica més completa: Marichalar, Antonio. *Riesgo y ventura...*; Maldonado de Arjona, Jesús. «Mariano Téllez Girón y Beaufort». *Diccionario biográfico electrónico*. Disponible a: <https://dbe.rah.es/biografias/8568/mariano-tellez-giron-y-beaufort>; i l'autoritat «Téllez-Girón Beaufort, Mariano (1814-1882)» a PARES. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/46993>.

⁶⁴ Per aprofundir en la fallida de la Casa d'Osuna: Atienza Hernández, Ignacio, i Mata Olmo, Rafael. «La quiebra de la Casa de Osuna». *Moneda y crédito*, n.º 176 (1986), p. 71-95; i Comisión de Obligacionistas de la Casa de Osuna. *Las obligaciones de Osuna: historia de un negocio*. Bilbao: imprenta y litografía Méndez y Rodríguez, 1893. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10357/3614>.

dido, marchoso y manirroto, que arruina en un día la mayor fortuna para que no se diga que mejor que él pudo quedar nunca otro. [...] Hereda una renta de cinco millones de pesetas para dejar, a su muerte, un pasivo de cuarenta y cuatro millones».⁶⁵

Tot i que no destaca tant per les seves aficions literàries i culturals com els seus antecessors, Mariano patrocina artistes i literats, adquireix gran quantitats d'obres i publicacions periòdiques i s'ocupa de l'engrandiment i bon funcionament de la Biblioteca, la qual fa traslladar al Palau de las Vistillas, i que l'any 1869 comprèn més de 33.000 volums. Entre 1844 i 1882, hi destina personal i la dota d'una assignació econòmica, que varia amb el temps, per a la compra i subscripció d'obres, promou la formació dels índexs per a la seva impressió, facilita l'accés i la consulta als investigadors (tot i que no recupera el caràcter de biblioteca pública),⁶⁶ embelleix la Biblioteca fent relligar bona part dels manuscrits amb magnífiques enquadernacions de luxe i fa créixer la col·lecció en volum i vàlua a l'incorporar-hi la Biblioteca procedent de la Casa de l'Infantado.

A més de la Biblioteca, Mariano manté diverses biblioteques secundàries i d'ús particular als palaus de Madrid, Aranjuez i l'Alameda.

⁶⁵ Marichalar, Antonio. *Riesgo y ventura...*, p. 12.

⁶⁶ Així consta en una carta que Manuel María José de Galdo, alcalde de l'Ayuntamiento Popular de Madrid, adreça a Mariano sol·licitant saber el nombre de volums que posseïa la Biblioteca en diverses dècades del segle XIX, on escriu el següent: «como Biblioteca de particular es en su clase quizá la primera de España por su importancia y atendiendo a que si bien dejó de ser pública en 1808, no por eso ha permanecido cerrada pues debido a la benevolencia de su caracter y a su constante deseo de cooperar a la ilustración de sus conciudadanos, V.E. se ha prestado siempre gustoso a permitir la entrada en ella a cuantas personas lo han solicitado». *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 5-6].

1.2 Instal·lacions

1.2.1 Biblioteca de la Casa d'Osuna

1.2.1.1 Primer local: Puerta de la Vega

La llavor de la biblioteca pública que vol formar Pedro de Alcántara es forma amb «una corta porción de libros que tenía en su casa de la Puerta de la Vega»⁶⁷ l'any 1786. El palau madrileny de la Puerta de la Vega havia pertangut a la Casa de Benavente fins a mitjans del segle XVII; l'any 1781 Pedro de Alcántara i María Josefa el compren al XV duc de Medina Sidonia i s'hi instal·len aquell mateix any.⁶⁸ Segons un inventari d'escriptures de venda de béns lliures adquirits per María Josefa, el palau dels Benavente es troba situat a la casa número 3 de l'illa 191⁶⁹ [il·lustracions 5 i 6]. No s'ha localitzat cap informació que permeti saber quin era l'aspecte de la Biblioteca, més enllà del fet que els llibres estaven col·locats en prestatgeries.

1.2.1.2 Segon local: Leganitos

Poc després de la mort de Pedro Zoilo Téllez-Girón, VIII duc d'Osuna, ocorreguda l'abril de 1787, Pedro de Alcántara, ara IX duc d'Osuna, ordena traslladar la Biblioteca a les avantales de la casa de Leganitos,⁷⁰ juntament amb els llibres de Juan de Santander, bibliotecari major de la Reial Biblioteca, que acaba d'adquirir. Segons el *Plano geométrico de Madrid* de Tomás López,⁷¹ el palau del duc d'Osuna es troba a la casa número 2 de l'illa 557 [il·lustracions 7 i 8]. Pascual Madoz, en el *Diccionario geográfico-co-estadístico-histórico*,⁷² parla de la Biblioteca i en dona l'adreça: «calle de Leganitos, n.º 54», adreça que també trobem en diversos documents d'arxiu, com ara el rebut⁷³

⁶⁷ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. [465].

⁶⁸ Pérez Hernández, María Isabel. «Los palacios urbanos y las villas suburbanas de la casa nobiliaria de Osuna en la conformación de las periferias oeste y este de Madrid». *V Congreso Internacional Cidades Criativas*, p. 19-44. Disponible a: https://sigarra.up.pt/flup/pt/pub_geral.pub_view?pi_pub_base_id=187041.

⁶⁹ «La casa principal, Puerta de la Vega, plazuela del Postigo y calle del Malpica señalada con el n.º 3 de la m[anzan]a 191». *Inventario de escrituras de venta de bienes libres adquiridos por [María Josefa Pimentel Téllez-Girón, XII] condesa-duquesa de Benavente* [AHNOB, OSUNA, C.3453, D.10-19, document 10, full 1]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6433693>.

⁷⁰ No sabem amb certesa quan va tenir lloc el trasllat però amb tota probabilitat va tenir lloc entre els anys 1787 i 1788. Ho podem deduir de la *Noticia historial* de De la Cámara: «Con estos dos pequeños refuerzos [de llibres] no podía aún hacerse nada que correspondiese al grande pensamiento de S.E., quien a su pesar advertía haberse ya pasado cerca de dos años, y estar muy lejos de lograrlo. Al cabo de este tiempo se proporcionó la compra de la curiosa Biblioteca de D. Juan de Santander (...) y habiendo acaecido por entonces la muerte del duque, padre, mandó S.E. pasarla a las antesalas de su casa de Leganitos, disponiendo se le agregase la que estaba en su casa de la Puerta de la Vega». De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. 466.

⁷¹ López, Tomás. *Plano geométrico de Madrid dedicado y presentado al rey nuestro señor Don Carlos III por mano del Excelentísimo señor Conde de Floridablanca*. Madrid, año de 1785. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000017408>.

⁷² Madoz, Pascual. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico*. Madrid: Est. Literario-Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti, 1845-1850, tom X, p. 840.

⁷³ Rebut de Ramon Castillo per 10 rals, datat el 31 d'agost de 1842. *Cuentas, recibos y libramientos de paleógrafos, encuadernadores, libreros, editores y empresas periodísticas por encargos hechos por la Casa Real* [i.e. ducal] para su biblioteca [AHNOB, OSUNA, CT.418].

per la subscripció d'un mes al periòdic *El archivo militar*, on s'ha anotat, a mà: «Leganitos 54, Casa de Osuna»⁷⁴ [il·lustració 9].

Com que la prestatgeria antiga és insuficient per a tants llibres, en fan construir una de nova que s'anirà ampliant a mesura que es vagin adquirint nous volums. L'ordenació dels llibres a les prestatgeries no es fa per matèries sinó per formats «queriendo el Director [Manuel de Uriarte] que a todo se prefiriese la belleza y buena vista de la Biblioteca».⁷⁵ Tot i que Bernardino de la Cámara no ho menciona, la Biblioteca devia comptar amb taules i cadires per als lectors que hi acudien.

En un primer moment, la Biblioteca es reparteix en dues cambres contigües però aquesta disposició dificultava la custòdia efectiva dels llibres. Amb el nomenament de Diego Clemencín, es tanca la Biblioteca al públic durant uns quatre mesos i mig i es duen a terme obres: s'enderroca la paret que separa ambdues cambres, creant així un ampli saló que podia ser controlat per una sola persona. De la Cámara ofereix detalls del nou espai: «el salón se adornó con gusto, pero con la modestia propia de un establecimiento literario; se pusieron mesas y todo lo necesario para la comodidad de los concurrentes, y se colocó al frente el retrato del fundador como era de justicia»,⁷⁶ pintat per Goya [il·lustració 10].

A més del saló, la Biblioteca compta amb dues cambres interiors, dotades de prestatges, on es custodien els manuscrits i els llibres prohibits i han de permetre, en cas que fos necessari, una ampliació de la Biblioteca. Clemencín, descontent amb l'aspecte i la seguretat de les prestatgeries, també hi fa millores: «se repararon los estantes, se uniformaron sus filas, se les guarneció de respaldos y puertas de alambre, y se les dio mayor elevación con proporción a la de la pieza. Pintáronse como convenía para la decencia, su conservación y el aseo, y se coronaron con bustos sacados del antiguo, y con los que se pudieron adquirir de nuestros sabios nacionales».⁷⁷ A partir dels assen- taments de les despeses de la Biblioteca, podem saber que els prestatges estaven folrats amb tafetà carmesí, subjectat amb agulles de cap d'Anglaterra, i que el terra estava cobert amb estora. El saló comptava amb, almenys, un parell de brasers i un

⁷⁴ Tanmateix, Atienza i Mata informen d'una altra adreça arran de l'estudi de l'escriptura de liquidació i partició dels béns lliures per la mort el 20 de maig de 1820 del duc d'Osuna, Francisco de Borja Téllez Girón: «Desde el 29 de enero de 1808 hasta 1835, los titulares de Osuna adeudaban el alquiler de la casa de la calle de San Joaquín que ocupaba su Biblioteca y archivo. Sumaba la deuda un total de 167.156 reales, 30 maravedís, contando incluso con la rebaja de 2.000 reales anuales de los 7.000 en que fue tasado». Atienza Hernández, Ignacio, i Mata Olmo, Rafael. «La quiebra de la Casa de Osuna»..., p. 77. Atienza i Mata extreuen la informació del protocol 24.683 que es conserva a l'Archivo Histórico de Protocolos. No obstant, no s'ha trobat cap altre document que faci referència a la ubicació de la Biblioteca al carrer San Joaquín.

⁷⁵ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. 467.

⁷⁶ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna a fines del año 1798». *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, tomo CIX. Madrid: Imprenta de José Perales y Martínez, 1894, p. 470. Per data, ha de ser el retrat pintat per Goya l'any 1785 i que actualment es troba en una col·lecció particular.

⁷⁷ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 470.

rellotge i, per a la seva neteja, tenien raspalls per netejar les taules, plomalls i espolsadors.⁷⁸

És probable que la Biblioteca arribés a tenir fins a 97⁷⁹ prestatgeries de 9 prestatges cadascuna, per allotjar-hi els llibres impresos.

Durant l'estada a París l'any 1799, Pedro de Alcántara i María Josefa encarreguen a l'arquitecte francès Charles François Mandar un projecte per rehabilitar el palau de Leganitos seguint el prototip de palau francès. La rehabilitació, que finalment no es va dur a terme, incloïa una estança destinada a la Biblioteca dissenyada per encabir-hi fins a 100.000 volums.⁸⁰

Entre 1808 i 1835 la Biblioteca roman tancada i quan Pedro de Alcántara, XI duc d'Osuna, reprèn la tasca iniciada pel seu avi, l'estat de l'edifici i de la col·lecció, deixa molt que desitjar. En un esborrany de carta,⁸¹ ple de ratllades i sobreescrits, dirigida als síndics dels béns del XI duc d'Osuna, els quals li havien fet arribar un ofici per reclamar-li uns crèdits contra la testamentaria de l'avi, Pedro de Alcántara, IX duc d'Osuna, es menciona la meritació pels lloguers de la casa del carrer Leganitos, per les habitacions que ocupa la Biblioteca:

«[lo excesivo de ellos] atendido el poco valor del local que ocupa, lo ruinoso que se encuentra, la difícil custodia de los libros los cuales por esta causa han sido robados en su mejor parte y el ningún bien que ha producido al duque esta ocupación por tantos motivos que han influido fatalmente en la cosa guardada».

⁷⁸ El juny de 1789 compren 20 vares de tafetà a 12 rals la vara (240 rals), agulles de cap d'Anglaterra (6 rals), 128 vares d'estora a 2 rals la vara (256 rals) i cinc quarterons de claus per clavar l'estora (5 rals); el novembre de 1789 compren dues cobertes de ferro per als brasers i una paleta per a les cendres (59 rals); entre 1790 i 1794 han de fer arreglar el rellotge de la Biblioteca fins a 10 vegades (per un total de 128 rals). *Cuentas de los gastos llevados en la Biblioteca de la casa de Osuna desde el año 1789 hasta el año 1794* [AHNOB, OSUNA,C.3445,D.19-21, documents 19 i 21]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411251>. S'ha conservat l'esborrany elaborat per Pedro Garcia (document 21) i els comptes en net, potser de Manuel d'Uriarte (document 19).

⁷⁹ La quantitat, aproximada, de 97 prestatgeries es dedueix de les signatures topogràfiques manuscrites en tinta presents en els exemplars custodiats a la UB, tal i com queda recollit a la taula «Exemplars UB» de l'annex 5. Com veurem a la tercera part del treball, quan parlem del *Catálogo alfabético de la Biblioteca del Duque de Osuna*, l'estudi de les signatures topogràfiques en els exemplars de la UB ens porta a pensar que les signatures en tinta corresponen a la ubicació dels llibres en el local de Leganitos, mentre que les signatures a llapis corresponen a la ubicació a Las Vistillas.

⁸⁰ Navascués Palacio, Pedro. «Casas y jardines nobles de Madrid». *Jardines clásicos madrileños*. Madrid: Ayuntamiento de Madrid, 1981, p. 115-150. Disponible a: http://oa.upm.es/6631/1/Navascues_29.pdf.

⁸¹ Esborrany datat el 20 de març de 1805 però, tenint-ne en compte el contingut, més aviat deu ser l'any 1835: «Habiendo recibido a su debido tiempo el atento oficio que V.SS. se sirvieron pasar al Excmo. Sr. Duque de Osuna reclamando ciertos créditos que tiene contra sí y a favor del caudal y testamentaria de su difunto abuelo el Exmo. Sr. Dn. Pedro de Alcántara Téllez Girón, he tardado en contestar por examinar con detención su procedencia y el estado de pagos. Según esto y siendo uno de estos el devengado por alquiler de la casa calle de Leganitos por las habitaciones que ocupa la Biblioteca [...]». *Cartas de los herederos de la Condesa de Benavente, oficios de los testamentarios sobre extremos tocantes a las operaciones de la misma* [AHNOB, OSUNA,CT.502,D.1].

Més avall, l'esborrany segueix:

«Vss. saben el poco valor del local en una calle tan desviada, lo ruinoso de la casa a pesar de los repasos que se han hecho, la dificultad de la custodia de los libros no obstante lo cual se han robado la mejor parte, los mayores gastos que han tenido que hacerse para poner más gente que cuidase el resto, los peligros en que está un caudal que al dueño para nada le sirve sino para ocasionarle [...] y nuevas expensas, del cual no ha podido salir [...] y que hasta cierto punto no puede reputarse este inquilinato sino como el de cualquier local donde se guardasen cosas que a nadie sirviesen y cuya conservación no da más que disgustos y desembolsos por infinitos títulos pues en el día solo para saber las perdidas, se están pagando cuatro personas hace ya más de cinco meses cuyos trabajos no producen otro efecto sino el de saber con pesar cada día los nuevos robos del monetario, de la estampería, de manuscritos y de las obras clásicas de grabado y que era lo que valía más».

Per tots aquests motius es proposa reduir el lloguer anual a 3.500 rals, enlloc de la quantitat que havia fixat l'enginyer Padura.

Del mal estat de l'edifici també se'n fa ressò Salvador Rocamora, conserge de la Biblioteca des de 1834, en un informe⁸² sobre els serveis prestats a la Casa d'Osuna, el qual «llevando a debido efecto la citada orden de S.E [de dormir a la Biblioteca per evitar nou robatoris] ha contraído muchas enfermedades a causa de las condiciones higiénicas de la dependencia en la que sirve, y de la puntualidad con que ha prestado sus servicios».

L'apoderat general de la Casa, Marcial Antonio López, informa⁸³ el duc que s'han fet millores importants a la Biblioteca i que, imaginant-se que algun dia podria col·locar-se la Biblioteca a la casa dels Benavente, havia fet revisar l'edifici a l'arquitecte de la Casa, «quien había manifestado el sitio en donde pudiera ponerse, ahorrándose de este modo los alquileres que hoy se pagan», però després que el duc li fes saber que se'n volia ocupar ell mateix, no ha seguit endavant amb la idea.

1.2.1.3 Tercer local: Las Vistillas

La Biblioteca, juntament amb l'armeria i el monetari, s'ubiquen en un edifici construït a finals del segle XVII pels ducs de l'Infantado a Las Vistillas; en aquest edifici, a més, també hi trobem les oficines centrals de la Casa d'Osuna i Infantado.⁸⁴ Segons el Pla-

⁸² Informe datat el 18 de desembre de 1860. *Nómina del personal que sostenían los Duques de Osuna* [AHNOB, OSUNA,CT.470].

⁸³ Memòria de l'estat de la Casa datada el 25 de novembre de 1838. *Expediente personal de Marcial Antonio López...* [AHNOB, OSUNA,CT.537,D.28].

⁸⁴ Mesonero Romanos, Ramón de. *El antiguo Madrid: paseos histórico-aneecdóticos por las calles y casas de esta villa*. Madrid, 1861, p. 170.

no geométrico de Madrid,⁸⁵ l'antic palau dels Infantado ocupa tota l'illa 127 [il·lustracions 11-12].

El trasllat de la Biblioteca de Leganitos a Las Vistillas té lloc en algun moment entre 1849 i 1851. Tot i que no s'ha pogut localitzar cap document que faci cap menció específica al trasllat,⁸⁶ hi ha dos documents que ens permeten establir un rang de dates aproximat. El primer és una carta⁸⁷ de Martín López Aguado, arquitecte de la Casa, a l'apoderat general de Mariano, datada el gener de 1849, en la qual l'informa que seguint les ordres del duc de 25 de novembre de l'any anterior, ha fet un reconeixement del local que vol destinar per a la Biblioteca en l'edifici on es troben situades les oficines de la Casa i no troba cap impediment en col·locar-la-hi sempre i quan es prenguin les precaucions necessàries per a la seguretat de l'edifici. El segon és un article al periòdic *La Ilustración*⁸⁸ sobre la Biblioteca on, parlant del director d'aquesta, Miguel Salvá, diu que «no solo coordinó y dispuso tan inmenso repertorio, sino que presidió a su traslación e incorporación al de la casa del Infantado con un acierto que raya en lo maravilloso»; Salvá renuncia al càrrec de bibliotecari el mes de març de 1852 per prendre possessió del bisbat de Mallorca.

En aquest article de *La Ilustración*, publicat el 24 de desembre de 1853, trobem la primera notícia de la Biblioteca de la Casa d'Osuna ubicada ja a Las Vistillas, notícia que va il·lustrada [il·lustració 13] amb vistes de la Biblioteca i de l'armeria:

«Entre las magníficas preciosidades que existen en Madrid [...] merece sin duda alguna el primer lugar la biblioteca, monetario y armería que el Excmo. Sr. D. Mariano Téllez Girón, Duque de Osuna y del Infantado, Conde de Benavente, ha hecho colocar recientemente en la casa palacio de las Vistillas, contiguo al que ocupa S.E. [...]. La colocación de ella en este espléndido palacio es sobremanera suntuosa, ocupando doce inmensos salones cubiertos de una rica estantería, y con magníficas mesas y aparadores en los centros, y otros objetos de comodidad y de ornato que le dan un aspecto muy superior en magnificencia al de la misma Biblioteca Nacional [...]».

⁸⁵ López, Tomás. *Plano geométrico de Madrid...* Madrid, 1785.

⁸⁶ Només s'ha localitzat una minuta sense signar, de probablement José Salvá, informant a l'apoderat general de la Casa que s'ha acabat l'índex general alfabètic i que ara cal confrontar-lo amb els llibres, prestatge per prestatge, per tal d'esmenar-ne errors i afegir-hi aquelles particularitats que donen major estima a les obres, «lográndose al mismo tiempo colocar en su sitio los tomos que acaso por motivo de la traslación de la Biblioteca a este edificio estén trocados», datat el 25 de novembre de 1865. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 96-96v].

⁸⁷ Carta datada el 10 de gener de 1849. *Oficios: de nombramiento de personal, recibo de obras, dedicatorias y otras cuentas tocantes al archivo, biblioteca, monetario y armería de la casa ducal* [AHNOB, OSUNA, CT.422, D.1-5].

⁸⁸ *La ilustración*, n.º 252 (24 de diciembre de 1853), p. 511-512. Disponible a: https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=7148137&posicion=7&presentacion=pagina.

Podem completar la descripció de la Biblioteca amb la impressió que li va causar a Nicolás Díaz Pérez, antic arxiver-bibliotecari de la Real Sociedad Económica Matritense:

«Hasta que no visitamos aquella biblioteca no comprendimos lo que valía. En altas estancias, iluminadas por la luz del norte que penetra por estrechas ventanas, se hallan grandes armarios de pino pintado, con puertas de trenzado alambre. Allí, en aquellos estantes, mostrando al que los mira el color amarillento del pergamino, el tinte oscuro de la pasta vieja, y a veces la aristocrática palidez de la vitela, se hallan ordenados en fila multitud interminable de miles de volúmenes [...]».⁸⁹

De l'estudi de les signatures topogràfiques escrites a llapis en els exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna i de la documentació generada en la selecció d'exemplars per part de la BNE i la biblioteca del Senado,⁹⁰ podem concloure que els impresos estaven col·locats en 137 prestatgeries de 9 prestatges cadascuna. A més a més, per la descripció que José María de Eguren fa de la Biblioteca a la *Memoria descriptiva de los códices notables conservados en algunos archivos y bibliotecas de España*⁹¹ sabem que comptava amb una secció específica per als manuscrits, separada dels impresos, com ja succeïa al local del carrer de Leganitos. Així ho confirma l'ordre⁹² de l'apoderat general Pedro Herrero al porter major Gregorio López d'entregar a un tercer «la llave y llavín del salón de manuscritos».

La Biblioteca ubicada a Las Vistillas rep la consideració de Biblioteca General; així l'anomena Ramón del Castillo en una carta⁹³ que envia a José Amador de los Ríos sobre la subscripció a *Compendio doctrinal de la historia universal*,⁹⁴ de Georg Weber: «el Sr. Duque se suscribe por cuatro ejemplares que irá entregando, según vayan

⁸⁹ Díaz Pérez, Nicolás. *Las bibliotecas de España en sus relaciones con la educación popular y la instrucción pública*. Madrid, 1885, p. 49-50. Segons Díaz y Pérez «es la biblioteca del difunto Duque [de] una riqueza bibliográfica de inestimable valor. Desde que se entra en sus primeros salones se adivina que allí están encerrados códices y manuscritos que no tienen precio».

⁹⁰ «Biblioteca de Osuna: número de papeletas por estantes y tablas». *Documentación relativa a la incorporación de la Biblioteca del Duque de Osuna (1887-1888)* [BNE-A, CTD 484-001, fulls 84-112]; i «Biblioteca de Osuna: número de papeletas por estantes y tablas entregadas al Senado». *Relación de obras de la Biblioteca de Osuna-Infantado que pasan al Senado* [Senado-A, leg. 652, n.º 5(1)].

⁹¹ Eguren, José María de. *Memoria descriptiva de los códices notables conservados en algunos archivos y Bibliotecas de España*. Madrid, Rivadeneyra, 1859, p. 43. José María de Eguren estudia quatre bíblies manuscrites de la Biblioteca i, en acabar l'estudi afegeix: «Así esta Biblia como las anteriores existen al presente en la seccion de manuscritos de la copiosa biblioteca, que a costa de cuantiosos dispendios ha reunido y colocado en su palacio del Infantado en Madrid, el excelentísimo Sr. D. Mariano Girón, Duque de Osuna. No satisfecho con haber destinado un local grandioso para conservar, no solamente con decoro, sino con ostentación, las selectas librerías de sus progenitores, las aumenta y enriquece diariamente aquel ilustre personaje, adquiriendo al efecto en el extranjero las mas importantes obras que se publican». També es conserva una nota amb aquesta mateixa informació a *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5].

⁹² Nota sense datar però on hi consta que l'entrega de la clau va ser el dia 10 de novembre de 1870. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 279].

⁹³ Carta datada el 17 de gener de 1856. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 263].

⁹⁴ Es tracta, probablement, de: *Compendio doctrinal de la historia universal hasta 1852*. Madrid : Imprenta Nacional, 1852-1856 [exemplar no localitzat].

saliendo, en la Biblioteca General de S.E. al Sr. D. José Salvá». En alguna documentació de la Biblioteca dels anys 70 hi trobem⁹⁵ un segell ovalat amb corona ducal envoltada de la inscripció «Biblioteca G[enera]l del E.S. Duque de Osuna e Inf[anta]do», segell que també s'ha localitzat en alguns exemplars impresos⁹⁶ [il·lustració 14].

1.2.2 Biblioteques secundàries

L'any 1897 la Comisión de Oblacionistas de la Casa de Osuna posa a la venda en pública subhasta al voltant de 1.200 llibres procedents dels palaus de l'Alameda, Aranjuez i Madrid.⁹⁷ Encara que no hi ha molta informació relacionada amb aquestes tres biblioteques o col·leccions de llibres, s'han conservat alguns documents.

1.2.2.1 Biblioteca particular del duc a Madrid

Mariano té una biblioteca per al seu ús particular a Madrid, independent de la Biblioteca General. En una minuta,⁹⁸ sense signar, dirigida a José Gil Dorregaray, l'autor l'informa que el duc d'Osuna ja està subscrit a un exemplar de la luxosa edició del *Quijote* que Gil Dorregaray publica i que, tanmateix, «ahora tomaré otro para la biblioteca particular de S.E. para fomentar tan útil publicación». També es menciona en un seguit de documents⁹⁹ relacionats amb les obres que hi havia a la llibreria de l'apoderat general Pedro Herrero en el moment de la seva mort i les diligències que es duen a terme «para su traslación a la biblioteca particular del duque de Osuna». En un d'aquests, trobem una pista sobre la seva ubicació: José Sanz y Barea, conservador de la Biblioteca, relata¹⁰⁰ que, després d'anar a casa la vídua d'Herrero a fer l'inventari, traslladen els llibres a la Biblioteca i «en 12 de noviembre se pasaron dichas obras a la casa de abajo de S.E. para formar parte de la biblioteca particular» [il·lustració 15].

⁹⁵ El trobem en dues llistes de llibres que s'entreguen a la Biblioteca del Ministerio de Gracia y Justicia i a l'Academia de Jurisprudencia y Legislación, datades el 15 i el 16 d'abril de 1875, respectivament. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 189 i 163]. I en una carta de José Sanz y Barea, conservador de la Biblioteca, als apoderats del duc sobre la neteja de la Biblioteca, datada el 5 de gener de 1878. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 61-62].

⁹⁶ S'ha localitzat, de moment, en exemplars de la BNE, la UB, la USAL i la USC. Per exemple a: Gudiel, Jerónimo. *Compendio de algunas historias de España...* Alcala: Iñiguez de Lequerica, 1577 [UB, 07 CM-128]; i a: Bello, Andrés. *Gramática de la lengua castellana...* Madrid, 1853 [USC, B.X. 6548].

⁹⁷ Comisión de Oblacionistas de la Casa de Osuna. *Catálogo de libros procedentes de los palacios de la Alameda, Aranjuez y Madrid*. Madrid: Est. Tip. de la viuda é hijos de M. Tello, 1897.

⁹⁸ Minuta datada el 25 d'abril de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 235]. Es tracta de l'edició: *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*. Madrid: en la Imprenta Nacional, 1862-1863 [exemplar no localitzat].

⁹⁹ Es tracta de diversos documents datats el novembre de 1873. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 181-185].

¹⁰⁰ Relació cronològica de les accions dutes a terme amb la llibreria de Pedro Herrero, sense signar ni datar. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 182].

1.2.2.2 Biblioteca de l'Alameda

L'any 1845, en una carta¹⁰¹ adreçada al marquès d'Alcañices, Pascual Madoz li agraïx l'ordre per la qual li han facilitat les dades descriptives de l'Alameda per tal d'inserir-les en el seu *Diccionario*; ¹⁰² en la descripció que fa de les riqueses i bon gust amb què està decorat el pis principal del palau, es menciona breument la biblioteca: «[...] y sobre todo las escogidas pinturas que visten sus muros, y entre los cuales merecen particular atención una colección de *Caprichos* del célebre Goya, que está colocada en la biblioteca, y un gabinete pintado al temple donde se admiran las grandes dotes artísticas del mismo autor». L'any 1867 Charles-Émile Yriarte visita l'Alameda i elabora un catàleg¹⁰³ de totes les pintures de Goya que hi ha al palauet; a la biblioteca hi ha penjats *La romería de San Isidro*, *La primavera*, *El verano*, *El invierno*, *Baile a orillas del Manzanares*, *Escena campestre*, tres *Capricho*, *La lámpara del diablo*, *La merienda campestre*, un altre *Capricho*, *Don Juan y el comendador*, *Una mujer y dos niños en la fuente* i *El borracho*.

En la relació jurada¹⁰⁴ que l'any 1807 María Josefa fa per a la testamentaria del seu difunt marit sobre els mobles que li pertanyen privativament dels que hi ha a l'Alameda, ja sigui per haver-los comprat amb la seva consignació particular «de alfileres»¹⁰⁵ o perquè li han regalat, ja es menciona la «pieza de librería». D'aquesta habitació pertanyen a María Josefa:

«6 estantes de caoba con ocho bustos de bronce encima, pagados por S.E. de sus alfileres; todos los libros y estampas que contienen estos estantes, comprado por *id.*; un reloj de mármol figura de col regalado a S.E. por la condesa de Fernan-Núñez; 4 bustos compañeros a los de encima de los estantes comprados por S.E. con sus alfileres; 18 cuadritos de diversos tamaños, dibujos hechos por las señoritas y dados a S.E.»

L'inventari general¹⁰⁶ del palau de l'Alameda que es duu a terme per a la testamentaria de Mariano, l'any 1891, ens en dona una imatge molt més detallada:

¹⁰¹ Carta de Pascual Madoz al Marqués de Alcañices de gracias por la orden de que le facilitasen los datos descriptivos de la Alameda de Osuna para insertarlos en el «Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar» [AHNOB, OSUNA,CT.531,D.30].

¹⁰² Madoz, Pascual. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico...*, tom I, p. 183.

¹⁰³ Yriarte, Charles-Émile. *Goya, sa biographie, les fresques, les toiles, les tapisseries, les eaux-fortes et le catalogue de l'oeuvre*. Paris: Henri Plon, 1867, p. 83-86 i 141-145. Disponible a: <https://books.google.es/books?id=4bUGAAAAQAAJ&hl=es&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>.

¹⁰⁴ Relació datada el 18 de gener de 1807. *Copias y borradores de los inventarios y tasaciones de bienes muebles de la Alameda de Osuna* [AHNOB, OSUNA,CT.534,D.1].

¹⁰⁵ Segons el *Diccionario de la lengua española* «alfiler» és la quantitat de diner senyalat a una dona per a coses superflues.

¹⁰⁶ Inventari datat el 31 de gener de 1891. Pérez Hernández, María Isabel. *La Casa de Campo de la Alameda...*, annex 2, p. 48.

«En la habitación de la biblioteca hay una mesa de nogal con cajones y tapete verde, un velón plateado para velas, 2 mesas de tijera con 2 candeleros cada una, 8 sillas forradas, una silla, una banqueta, una mesa de caoba y mármol con figuras de naipes, un busto de don Leopoldo O'Donnell con su fanal, un sillón de caoba forrado de terciopelo encarnado, una escupidera de caoba, una araña de lámpara bronceada, un tintero grande de bronce y mármol, un termómetro, 6 estantes de caoba y vidrieras, con varias obras, 4 peanas de escayola dorada, 3 retratos de señora, un par de cortinas de damasco encarnado».

A l'AHNOB s'han conservat un parell de cartes¹⁰⁷ entre Pedro Herrero, apoderat general, i José María Díaz de Cevallos, administrador de l'Alameda, agrupades sota l'epígraf «1866. Alameda. Oficios de la biblioteca». Herrero escriu a Díaz de Cevallos per informar-lo que el duc ha decidit destinar unes obres «a esa biblioteca de su posesión de Alameda» [il·lustració 16] i n'adjunta la llista, que inclou 18 títols en 51 volums; l'endemà, Díaz de Cevallos respon que ha manat «se lleven y coloquen dichos libros en la expresada biblioteca a disposición de S.E.».

També trobem informació d'alguns dels llibres de la biblioteca en un article del periòdic *El campo*.¹⁰⁸ «en la biblioteca se ven, entre otras obras notables, una primorosa edición del *Quijote*, que su inmortal autor dedicó a uno de los ascendientes de la casa, don Alonso Diego López de Zúñiga, duque de Béjar, y los libros del gran Quevedo, el fiel amigo del tercer Duque de Osuna»; en l'article també es menciona una taula situada a la biblioteca en el mosaic de la qual es poden llegir els primers versos d'un sonet de Quevedo dedicat a Pedro Girón, III duc d'Osuna: «Faltar pudo su patria al grande Osuna, / Pero no a su defensa sus hazañas. / Diéronle muerte y cárcel las Españas, / De quien él hizo esclava la fortuna».¹⁰⁹

1.2.2.3 Biblioteca d'Aranjuez

L'única menció a la biblioteca d'Aranjuez la trobem en el marge d'una carta¹¹⁰ enviada per l'alcalde primer i president de l'Ajuntament Constitucional de Madrid als apoderats de la Casa d'Osuna demanant-los que de «la selecta e importante biblioteca de esa

¹⁰⁷ La carta d'Herrero a Díaz de Cevallos està datada el 14 de setembre de 1866; la resposta de Díaz de Cevallos està datada l'endemà, 15 de setembre. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.422, D.1-5].

¹⁰⁸ «La Alameda del duque de Osuna. Carta de un Silvano al Sr. Conde de las Cinco Torres, Director de *El Campo*». *El Campo*, n.º 20 (16 de septiembre de 1878), p. 307-309. Disponible a: https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1002662026. Aquest article vol corregir alguns errors d'un article anterior, titulat *El Capricho, Alameda del Duque de Osuna* i firmat per La-Kasab, publicat a *El Campo*, n.º 18 (16 de agosto de 1878), p. 279-281, en el qual no es fa cap menció de la Biblioteca. Disponible a: https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1002662024.

¹⁰⁹ Es tracta dels primers versos del sonet *Memoria immortal de D. Pedro Giron, Duque de Osuna, muerto en la prision*, inclòs dins de: Quevedo, Francisco de. *El Parnaso español: monte en dos cumbres dividido...* Madrid: en la imprenta de Sancha, 1794, p. 11-12.

¹¹⁰ Carta datada el 26 de juny de 1878; anotacions al marge datades el 15 de juliol de 1876. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 219-220v].

ilustre casa se faciliten algunas de sus obras duplicadas y las que estimaren convenientes» per a destinar-les a la biblioteca municipal formada per Ramón de Mesonero Romanos. En el marge de la carta s'anota la resolució presa per l'apoderat general Zabálburu, que ordena s'entreguin un seguit d'obres a la biblioteca municipal i que se li respongui a l'alcalde que l'apoderament lamenta no poder donar-los moltes obres degut a les moltes peticions similars que han rebut darrerament. A continuació, però, s'afegeix: «Posteriormente y aprovechando las obras que se encuentran en la biblioteca del Palacio de Aranjuez de S.E. acordó también el Sr. Zabálburu se remitieran al Sr. Alcalde presidente del Ayuntamiento las sig[uién]tes de dicha procedencia», seguit d'una llista amb una dotzena de títols. S'han conservat diverses notes i esborranys¹¹¹ dels llibres que s'envien a la biblioteca municipal, una de les quals és una «nota de los libros que hay que traer de Aranjuez p[ar]a la biblioteca del Ayuntamiento», amb un total d'11 títols i 126 volums [il·lustració 17].

¹¹¹ Una de les notes, amb una llista de cinc llibres, està datada el 31 de juliol de 1876. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 199-200 i 226-232]. També s'ha conservat una llista dels 14 títols en 114 volums rebuts a la biblioteca municipal, signada per José María Provanza i datada el 5 de febrer de 1877. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 221-222v].

1.3 Dotació econòmica

1.3.1 Primera etapa: 1786-1808

S'ha conservat un compte¹¹² de les despeses de la Biblioteca entre maig de 1789 i març de 1794 que sumen un total de 3.203,31 rals i que recull despeses variades, com ara la compra de llibres («Por un expurgatorio de libros, 23 reales»; «Cuaderno de plantas de Cabanillas, 112 reales»), la subscripció a revistes («Suscripción por medio año de *La Espigadera*, 26 reales»), els trasllats de llibres cap a la Biblioteca («Conducción de libros de casa del Sr. Conde de Campo Alange en un carro, 60 reales» i «De cargarlos y descargarlos pagó, 60 reales»; «Porte de unos libros desde la aduana y conducción de unas estatuas, 11 reales»), material d'escriptori («Papel para cédulas, media resma, 26 reales»; «Dos juegos de tinteros, 48 reales») o estris de neteja («Dos plumeros, uno grande fino, 42 reales»). L'elaboració d'aquests comptes va a càrrec del porter de la Biblioteca, Pedro García, el qual rep de mans del director, Manuel de Uriarte, dues assignacions de 800 rals cadascuna, els mesos de maig i octubre de 1789, que és una mica menys de la meitat de les despeses generades per la Biblioteca.

Posteriorment, tot i que no sabem exactament quan, Pedro de Alcántara assigna una quantitat fixa de 5.000 rals mensuals per a les despeses de la Biblioteca. En l'informe¹¹³ sobre l'estat de la Biblioteca a finals de 1798, poc abans que el duc marxi cap a la cort de Viena com a ambaixador d'Espanya, Diego Clemencín, director de la Biblioteca, proposa rebaixar l'assignació a 2.500 rals durant la seva absència considerant «suficiente esta dotación para acudir a las necesidades urgentes de la Biblioteca, que son por ahora los gastos menudos que suelen llamarse de oficina».

Aquesta quantitat es redueix encara una mica més a la tornada de Pedro de Alcántara i la seva família a Madrid. Entre l'1 de febrer de 1803 i l'1 de febrer de 1806, com a mínim, Pedro de Alcántara dota la Biblioteca amb una quantitat fixa de 2.000 rals, que es paguen¹¹⁴ puntualment a inici de cada mes a Clemencín «para satisfacer los gastos que ocurran en dicha Biblioteca» [il·lustració 18].

1.3.2 Segona etapa: 1835-1882

Per ordre de 26 de desembre de 1836, s'assigna¹¹⁵ «para conservación y aumento de esta Biblioteca» la quantitat de 500 rals mensuals, quantitat que es fa efectiva a partir de l'1 de gener de 1837 i que se seguirà pagant, sense variacions, fins el mes de febrer de 1858; des d'aleshores i fins a finals de 1860 l'assignació mensual augmenta a 2.000 rals.

¹¹² *Cuentas de los gastos llevados en la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA, C.3445, D.19-21, documents 19 i 21].

¹¹³ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 476.

¹¹⁴ *Razones sobre la adquisición de algunos libros; expediente de adjudicación de la librería de Francisco Fernández de Beteta e inventarios, oficios sobre regalos de obras, cuentas, concerniente todo a la Biblioteca del Duque de Osuna. Manuscritos* [AHNOB, OSUNA, CT.420, D.1-2].

¹¹⁵ Nota datada el 26 de desembre de 1836. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 104].

A partir de 1861 però, les assignacions deixen de ser regulars. Aquest any la Biblioteca no rep diners, probablement perquè encara disposa de la meitat dels diners assignats el 1860. L'any 1862 José Salvá escriu¹¹⁶ a l'apoderat general Ventura González Romero que «necesitando fondos para atender a los gastos de esta Biblioteca de mi cargo, ruego a V.E. se sirva mandar se me entregue la cantidad que V.E. tenga por conveniente, de la asignación que le está señalada en el presupuesto general de este año», per als quals se li entreguen 10.000 rals. Però per reglament orgànic de la Casa datat el 25 de desembre de 1862 se suprimeix aquesta assignació de 10.000 rals per a la Biblioteca i per ordre de 18 de desembre de 1863 es disposa que no es faci cap nova subscripció.¹¹⁷ A partir d'aleshores i fins 1868, el director de la Biblioteca ha de sol·licitar als apoderats de la casa que li facin arribar diners¹¹⁸ de manera periòdica: el 1864, José Salvá escriu¹¹⁹ a l'apoderat general Joaquín de Robledo informant-lo que s'ha gastat els 4.000 rals que li havia entregat l'any anterior per pagar subscripcions de la Biblioteca, per tal que resolgui si n'hi ha de donar més; uns dies més tard, Salvá rep 3.000 rals «para atender al pago de las suscripciones».

Els comptes anuals¹²⁰ elaborats entre 1844 i 1868, durant la titularitat de Mariano, ens donen una informació molt detallada dels diners que es van destinar a la Biblioteca i en què es van gastar. Durant la direcció de Miguel Salvá, els comptes es fan mensualment, s'apunten totes les despeses, ja siguin llibres, subscripcions, encuadernacions o útils i mobiliari per a la Biblioteca tots junts, i s'han conservat pocs justificants [il·lustració 19]. Quan Sánchez Toca esdevé director de la Biblioteca l'any 1852, la manera de fer els comptes canvia: es fan anualment i es presenten diversos documents a l'apoderat o administrador que n'ha de donar el vistiplau. En primer lloc, un resum dels comptes anuals, amb les quantitats de «cargo» i «data»¹²¹ [il·lustració 20];

¹¹⁶ Minuta datada l'1 d'abril de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 163].

¹¹⁷ Així consta en una minuta d'ofici de, probablement, José Salvá a l'apoderat general, de 24 d'octubre de 1865, demanant diners per adquisició i encuadernació d'obres ja que, tot i el reglament i l'ordre, diu que «el duque ha manifestado siempre vivos deseos de que se encuadernen aquellas obras que lo necesitan, y se adquieran las que se publiquen de interés con ánimo de que aparezca su claro nombre entre los que fomentan las producciones de los autores españoles y extranjeros». *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 124-125v].

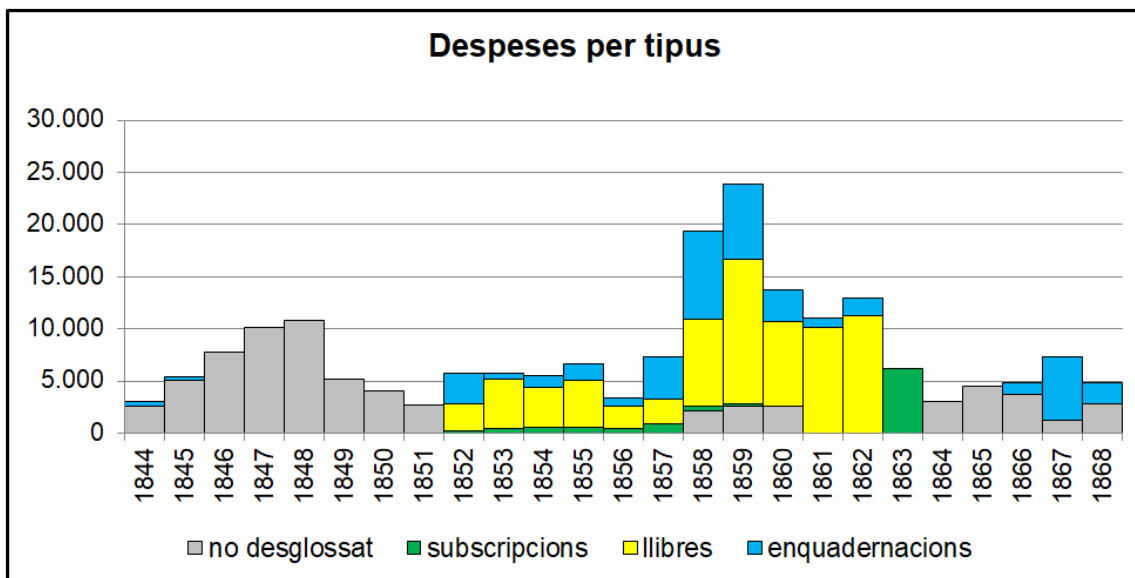
¹¹⁸ Durant aquests anys la Biblioteca rep «para atender al pago de las atenciones de esta Biblioteca» dues assignacions de 4.000 rals (1863), 3.000 rals (1864-1865), dues assignacions de 2.500 i 2.000 rals (1866), tres assignacions per un total de 7.000 rals (1867) i 3.000 rals (1868). Els comptes per al període 1863-1868 es poden consultar a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 181-254v], *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2] i *Cuentas de la Biblioteca y monetario de la casa de Osuna y justificantes de las mismas* [AHNOB, OSUNA,CT.421].

¹¹⁹ Carta datada el 9 de juliol de 1864 on consta que Robledo li havia fet entrega dels 4.000 rals l'11 de setembre de 1863. El lliurament de 3.000 rals a favor de José Salvá està datat el 29 de juliol de 1864. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5].

¹²⁰ Comptes per als anys 1844-1855, 1857-1859 a *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421]; comptes per als anys 1856, 1860-1865 a *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2]; i comptes per als anys 1852-1868 a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 1-254v].

¹²¹ «El cargo y descargo o data tradicionalmente se ha considerado como una de las formas empleadas para tomar la cuenta y razón a un sujeto que administraba bienes o gestionaba rentas en nombre de un tercero. Consistía en poner a este sujeto como cargo en contra lo que se le entregaba; haciéndole

les despeses o «data» solen desglossar-se en subscripcions, llibres i encuadernacions [gràfic 1].¹²² El segueix un informe de Salvador Rocamora, conserge de la Biblioteca, que certifica els documents que s'han adquirit i quant se n'ha pagat: els llibres i les subscripcions s'agrupen per mesos, fent constar el títol i el preu; a continuació les encuadernacions realitzades; i, finalment, els regals rebuts. Acompanyen els comptes un rrelligat amb tots els justificants, factures i rebuts, i una nota firmada per l'apoderat o administrador donant la seva conformitat als comptes, un cop han estat examinats per la comptadoria de la Casa.

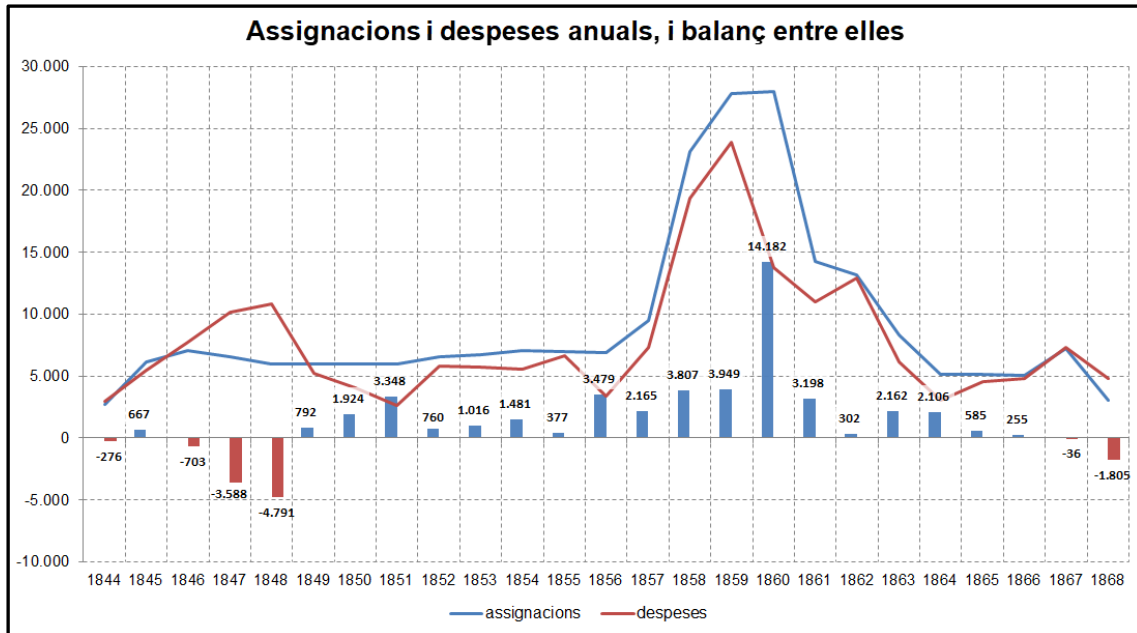
Gràfic 1. Despeses dels comptes anuals desglossades per tipus.

Com es pot veure en el següent gràfic [gràfic 2], durant els primer anys, segurament a conseqüència de l'impuls inicial que Mariano dona al foment de la Biblioteca, les despeses són superiors a la dotació assignada. A partir de 1849 i fins a 1866, les despeses s'ajusten als diners que hi ha disponibles. Quan l'assignació creix, les despeses es desapareixen, com podem veure entre 1858 i 1860, quan l'assignació mensual de 500 rals augmenta fins a 2.000. Però a partir de 1861, la dotació econòmica disminueix cada vegada més i deixa de ser una quantitat fixa i, en conseqüència, les despeses es redueixen dràsticament. L'any 1867, l'apoderat general Pedro Herrero fa arribar una circular als caps dels diferents negocis de la Casa d'Osuna (entre ells José Salvá, com a cap del negociat de la Biblioteca) perquè avaluin les despeses que tenen per tal de reduir-les «reconocida la necesidad de hacer cuantas reformas y economías sean

descargo de lo que él mismo demostraba haber pagado o empleado. La diferencia entre el cargo y el descargo constituía el alcance, en contra o a favor del administrador o gestor. Esto permitía determinar la posición deudora o acreedora del sujeto titular de la cuenta con el dueño del negocio por el que actuaba». Villaluenga de Gracia, Susana. «Aproximación a los fundamentos contables, legales y morales del método de cargo y descargo o data por el que se rendían cuentas». *De Computis: Revista Española de Historia de la Contabilidad*, v. 10, n.º 19 (2013), p. 76-93. Resum disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4730886>.

¹²² Les taules a partir de les quals s'han fet els gràfics es poden consultar a l'annex 4.

compatibles con el mejor servicio de S.E. para aliviar en lo posible a su Casa de los gastos que sobre ella pesan».¹²³ L'any 1868, amb un balanç negatiu a causa de la disminució en l'assignació, la més baixa de tota la seqüència,¹²⁴ és el darrer any en què tenim constància documental dels comptes de la Biblioteca i, potser només casualment, coincideix amb la dimissió de Mariano del seu càrrec diplomàtic i el seu retir al castell de Beauraing, a Bèlgica, l'any següent.

Gràfic 2. Assignacions i despeses dels comptes anuals i balanç entre elles.

¹²³ Circular datada l'1 d'abril de 1867. *Correspondencia administrativa dirigida al archivo de la casa de Osuna por la contaduría general y la secretaría de dicha casa sobre reglamentos de empleados, enajenación de fincas y horarios* [AHNOB, OSUNA, C.3454, D.219-267, document 254]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6439693>.

¹²⁴ Tot i que la dotació econòmica de 1844 és una mica inferior a la de 1868, cal tenir en compte que no més inclou les assignacions entre els mesos de setembre i desembre.

1.4 Formació i creixement de la col·lecció

La col·lecció de la Biblioteca de la Casa d'Osuna està formada, en els seus inicis, per un petit conjunt de llibres que Pedro de Alcántara té al seu palau de la Puerta de la Vega i, tenint en compte que, «cómo esta era tan reducida y varias las clases de obras, se hizo cargo S.E. de los enormes gastos que era preciso hacer para formar una, que con decoro de su nombre, pudiese abrirse para el público, y se limitó por entonces a formarla puramente militar, como propia de su profesión».¹²⁵ Així, podem deduir que les obres que formaven la col·lecció inicial havien estat adquirides per Pedro de Alcántara durant la seva joventut amb motiu de la seva carrera militar i que, si bé els seus antecessors al capdavant de la Casa d'Osuna podrien haver llegat les seves llibreries i aquestes podrien haver arribat a mans de Pedro de Alcántara, no formaven part d'aquesta col·lecció inicial.

Al cap d'uns vint anys, la Biblioteca ha experimentat un gran creixement i ja compta amb 23.855 volums¹²⁶ que s'han adquirit, com veurem en aquest capítol, mitjançant la compra de llibres i, sobretot, la compra de col·leccions i biblioteques en bloc. El nombre no varia fins a la reobertura de la Biblioteca ja que «desde 1808 a 1836 no ingresó obra alguna en esta Biblioteca porque estuvo cerrada a causa de las vicisitudes de los tiempos». A la dècada de 1840 la Biblioteca ja compta amb 24.455 volums i aquesta quantitat anirà creixent de manera continuada, si bé més moderada, fins a assolir un total de 33.243 volums l'any 1869. Quan l'Estat compra la Biblioteca, l'any 1884, aquesta està formada per 32.567 volums d'obra impresa, 2.770 volums d'obra manuscrita, a més de 660 fullets i multitud de papers varis.¹²⁷

Segons un article publicat al periòdic *La ilustración*¹²⁸ el desembre de 1853, la Biblioteca comprèn una «numerosa colección» de manuscrits i «unos sesenta mil volúmenes» d'impresos, xifra que dobla la quantitat real que la Biblioteca de la Casa d'Osuna va arribar a tenir mai i que, a la vista de les evidències documentals, es tracta d'un error o d'una exageració del periòdic.

¹²⁵ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. [465]-466.

¹²⁶ Aquesta xifra, així com les que la segueixen, consten en una nota que acompanya un esborrany de carta, datat el 7 de juny de 1870, adreçada a Manuel María José de Galdo, alcalde de l'Ayuntamiento Popular de Madrid, com a resposta a la sol·licitud d'aquest de saber el nombre de volums que posseïa la Biblioteca en diverses dècades del segle XIX que són: 1800-1830: 23.855 volums; 1840: 24.455 volums; 1850: 29.085 volums; 1860: 32.329 volums; 1867: 33.129 volums; 1868: 33.229 volums; i 1869: 33.243 volums. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 8-10v].

¹²⁷ Xifres obtingudes del projecte de llei que acompanya el real decret de 8 de gener de 1884. En el projecte de llei que es presenta el 20 de juny de 1884 es parla, en canvi, de 670 fullets.

¹²⁸ *La ilustración: periódico universal*, n.º 252 (24 de diciembre de 1853), p. 511. Disponible a: https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=7148137.

1.4.1 Adquisicions

1.4.1.1 Compra de llibres

A l'AHNOB es conserven uns comptes de tresoreria¹²⁹ entre els anys 1798 i 1808; la darrera partida és d'abril de 1808, poc abans que María Josefa i la seva família marxïn cap a Sevilla i Cadis, fugint de la invasió dels francesos. Els comptes recullen despeses variades, com ara pagaments a llibreters, enquadernadors i intermediaris, ordenades per anys i mesos i, dins d'aquests, agrupats en tres capítols diferents: «Cuentas pagadas por orden de S.E», «Mercaderes y oficios de mayordomía» i «Encargos hechos al extranjero». La informació que es proporciona és, en general, força succincta: «por una cuenta», «por importe de libros», «por obra de su oficio».

Un dels noms és el de l'enquadernador Pascual Carsí y Vidal que, en els comptes, apareix com a llibreter. Entre octubre de 1803 i agost de 1805, se li paguen 15.757,17 rals per import de diverses comptes de llibres i enquadernacions. Un altre dels noms que trobem en els comptes de tresoreria és el del mercader de llibres madrileny Manuel Diaz Goveo a qui, entre 1800 i 1803, se li paguen un total de 837 rals per la compra de llibres, l'enquadernació de diversos llibres de comptes de majordomia i per tallar raimes de paper per a les oficines. També hi consten un tal Juan Bautista Aramburu, per set comptes de llibres comprats per ordre del duc, per un total de 6.265,20 rals, entre 1803 i 1804; el mercader de llibres Diego Rabadán, per diversos llibres venuts l'agost de 1804 per 500 rals; o el llibreter Fernando Ramos, el novembre de 1804 per un compte de 1.150 rals. En el capítol de comptes pagats per ordre del duc, la despesa més elevada és pel valor d'uns manuscrits comprats a Simón Pelayo Floreanes per un total de 10.030 rals.

En el capítol d'encàrrecs fets a l'estranger (o al nord) trobem despeses de llibres comprats a París, amb la intermediació del prevere Agustín Saligni (o Schaligni), al qual es feien arribar lletres de canvi per l'import a pagar. En els comptes es consignen lletres per encàrrecs als llibreters parisencs Guillaume Debure i Jean-Jacques Fuchs, així com pagaments per diversos encàrrecs fets a París, principalment llibres. En total, entre juny de 1800 i 1801, Saligni rep lletres per un valor d'11.445,70 rals. Un cop finalitzada la intermediació de Saligni, Pedro de Alcántara segueix encarregant llibres a Debure: entre abril de 1801 i setembre de 1804, li compra llibres per més de 19.500 lliures.¹³⁰ A més a més de les despeses en compra de llibres, també es consignen costos del transport de caixes de llibres, com ara 268 rals per dues caixes portades des de Baiona o 298 rals per dues caixes des de Vitòria.

¹²⁹ *Cuentas de tesorería correspondientes a los años [1798-1808]* [AHNOB, OSUNA,C.2975].

¹³⁰ Caldria sumar-hi, a més, una part de dues lletres enviades a Saligni per pagar a dos llibreters (Debure i Fuchs en un cas; Debure i Breguet(?) en l'altre), sense especificar quina quantitat s'ha de pagar a cadascun.

A diferència d'aquests comptes de tresoreria, els rebuts i justificants conservats a l'AHNOB¹³¹ ens permeten saber alguns dels títols adquirits per María Josefa i Pedro de Alcántara. Cal tenir en compte, però, que es tracta d'informació escadussera i fragmentària que representa una petita part de tot el que va adquirir la parella durant més de 30 anys de matrimoni. Per exemple, ens ha arribat un rebut¹³² de l'adquisició del primer tom de *Las tardes de la granja* per 13 rals, per bé que sabem que va adquirir també els altres set volums de l'obra en algun moment. També trobem informació d'alguns títols adquirits per Pedro de Alcántara en els comptes¹³³ de les despeses de la Biblioteca entre 1789 i 1794 [il·lustració 21], com ara el *Rebusco de las obras literarias* de José Francisco de Isla, per 8 rals; tres volums dels *Varones ilustres de Madrid* per 48 rals; l'*Apologia en defensa de la aparicion de San Isidro* i un llibre sobre les antiguitats de Madrid, per 23 rals; o quatre volums de la *Vida de Joseph II*, per 98 rals.

Tot i el trasbals per la mort del marit i per haver de fugir de Madrid arran de la invasió napoleònica, durant l'exili a Cadis María Josefa segueix adquirint llibres, com ara la dotzena de títols inclosos en un compte¹³⁴ de l'impressor gadità José Niel, per un total de 1.189 rals, entre els quals dos volums de la poesia de Huerta i dos de la *Galatea* de Cervantes, un *Telèmac*, un *Eruditos a las violetas* o una *Fable* de La Fontaine [il·lustració 22]. Entre els llibres que van pertànyer a María Josefa Alonso Pimentel, trobem totes aquestes obres¹³⁵ impreses entre els anys 1778 i 1796. Malauradament, Niel no dona informació dels peus d'impremta i per tant, no podem saber si bé Niel no estava massa ben assortit de les últimes novetats literàries dels darrers vint anys, o si bé María Josefa ja posseïa aquests llibres, li agradaven especialment i, com que no se'ls va poder endur de Madrid quan va fugir, els va tornar a adquirir a Cadis tot i que no els va portar amb ella quan va retornar a Madrid. El mateix succeeix amb un comp-

¹³¹ Especialment les caixes *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418], *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419], *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2], *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421] i *Oficios de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5].

¹³² Rebut firmat per Fermín Arias Pardiñas, criat de María Josefa, el 28 d'octubre de 1804. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418]. Es tracta de: Ducray-Duminil, François-Guillaume. *Las tardes de la granja, o las Lecciones del Padre*. Madrid, 1803-1804 [BNE, 2/20715-2/20722].

¹³³ *Cuentas de los gastos llevados en la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,C.3445,D.19-21, documents 19 i 21]. Algunes de les obres són: Isla, José Francisco de. *Rebusco de las obras literarias asi en prosa como en verso*. En Madrid: en la imprenta de Pantaleon Aznar, 1790 [exemplar no localitzat], adquirit el novembre de 1790; Rosell, Manuel. *Apologia en defensa de la aparicion de San Isidro*. Madrid: Imprenta Real, 1791 [BNE, 2/26550], adquirit el juny de 1791; Hernández Cubilano, Juan Manuel. *Vida de Joseph II...*Madrid: Sancha, 1791 [BNE, 2/19273-2/19276], adquirit el gener de 1793.

¹³⁴ Compte datat a Cadis, el 26 de març de 1810. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

¹³⁵ Es tracta de: García de la Huerta, Vicente. *Obras poeticas*. Madrid: [Antonio de Sancha], 1778-1779 [UB, 07 C-198/7/20-07 C-198/7/21]; Cervantes Saavedra, Miguel de. *Los seis libros de Galatea*. Madrid: Antonio de Sancha, 1784 [US, A 086B/265-A 086B/266]; García de Arrieta, Agustín. *El espíritu del Telemaco...* Madrid: Benito Cano, 1796 [UB, 07 M-5414bis11]; Cadalso, José. *Los eruditos a la violeta...* Barcelona: Eulalia Piferrer, 1782 [BNE, 2/25132(1)]; Fontaine, Jean de la. *Fables choisies mises en vers*. Paris: aux dépens des libraires associés, 1785 [BNE, 2/16651].

te¹³⁶ del llibreter gadità Carlos del Castillo, per 376 rals, que ven a María Josefa, entre d'altres, les *Mémoires de Mademoiselle de Montpensier* i un *Compendio historico de la religion*; els exemplars que posseeix¹³⁷ María Josefa van ser impresos els anys 1776 i 1784, respectivament.

Els comptes de la Biblioteca de la Casa d'Osuna que elaboren els diferents bibliotecaris entre 1844 i 1868, sota les ordres de Mariano, ens permeten saber els títols adquirits i el preu que se'n va pagar; a més a més, també podem saber a qui van comprar els llibres ja que s'han conservat una bona part de les factures emeses per llibreters i editors¹³⁸ [il·lustracions 23-26]. A tall d'exemple, de l'any 1858 es conserven setze factures de la llibreria Bailly-Baillièrre, filial espanyola de l'editorial francesa del mateix nom, regentada per Charles Bailly-Baillièrre (set obres i diverses entregues de dues altres, per 945 rals); set de la Librería para las ciencias y los idiomas extranjeros d'Alfonso Duran (tretze obres, per 282 rals); tres del llibreter Juan Luis Poupart (dotze obres, per 1.052 rals); un de l'Establecimiento de Mellado (una obra, per 20 rals), un altre de la Librería de Ríos (una obra, per 420 rals) i un tercer de la Librería de D. José Cuesta (quatre obres, per 126 rals). A aquest últim llibreter, el 22 de maig de 1858, compra, entre d'altres, un exemplar del *Dictionnaire de synonymes de la langue française* de Pierre Benjamin de Lafaye, per 66 rals.¹³⁹

1.4.1.1.1 A través de corresponents literaris

Pierre-Nicolas Gauguery, llibreter parisenc amb adreça a la rue Jacob, escriu¹⁴⁰ a Pedro de Alcántara per informar-lo de les publicacions més recents, i més dignes, que es venen a París i que considera que poden ser del seu interès, i es posa a la seva disposició per fer-li arribar [il·lustració 27]. Pedro de Alcántara, que havia fet coneixença

¹³⁶ Compte datat a Cadis, el 14 de novembre de 1811. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

¹³⁷ Es tracta de: Montpensier, Anne Marie Louise Henriette. *Mémoires de Mademoiselle de Montpensier*. Maestricht: Edme Dufour & Phil. Roux, 1776 [BNE, 2/18205-2/18212]; Pintón, José. *Compendio historico de la religion*. Pamplona: Viuda de Ezquerro, 1784 [BNE, 2/18227-2/18228].

¹³⁸ En alguns casos, els trobem ben ordenats i relligats acompanyant els comptes, com a *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421] i en altres desordenats i sense relligar, com a *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

¹³⁹ Es tracta de: Lafaye, Pierre Benjamin de. *Dictionnaire de synonymes de la langue française*. Paris, 1858 [BNE, 1/34215]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000207343>. Apareix llistada, entre d'altres adquisicions, en els comptes de 1858, mes de maig. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 77]. L'enquadernació va firmada, amb un segell en sec al full de respecte anterior, per Vicente Martín Peris, enquadernador valencià establert a Madrid; l'enquadernació no consta en l'apartat pertinent dels comptes i, per tant, segurament va ser el llibreter qui va encarregar l'enquadernació i va vendre l'obra ja enquadernada.

¹⁴⁰ Carta datada el 14 de juliol de 1787. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419]. A l'inici de la carta, Gauguery fa saber a Pedro de Alcántara que ha hagut de marxar de Madrid sense poder passar per casa seva a prendre nota dels llibres que eren del seu interès i, per això, es pren la llibertat de fer-li arribar la llista de llibres.

amb Gauguery a través del IV duc de Berwick, agraeix¹⁴¹ a Gauguery que el tingui al corrent de les novetats editorials que es publiquen a París i li demana que, de la desena de títols ressenyats, n'hi faci arribar tres: *Histoire des troubles de l'Amerique angloise*, *Zoroastre*, *Confucius comparé* i *Constitution de l'Angleterre*.¹⁴² Poc després, li demana¹⁴³ que li faci arribar els 30 volums ja publicats de les *Observations sur la physique, sur l'histoire naturelle et sur les arts* de Rozier i La Méthérie.

Dos mesos més tard, Gauguery escriu¹⁴⁴ a Pedro de Alcántara per fer-li saber que envia una caixa des de París a través de Bordeus i Baiona, que conté tots els llibres que li ha demanat en els dos encàrrecs, i li adjunta la factura, que no ens ha pervingut. A més dels llibres que el duc havia demanat, també li envia el segon volum de l'any 1778 del *Journal des observations physiques*, reimprès després de molt de temps; i per complir «votre demande des petites nouveautés» li fa arribar la *Requête au roi* de Calonne,¹⁴⁵ així com les seves respostes, uns catàlegs de llibres antics i moderns, i el prospecte del *Tableau général de l'Empire othoman*, el primer volum del qual acaba de publicar Firmin Didot. Conclou dient que amb el proper correu li farà arribar els quatre volums de la *Vie de Frederic II, roi de Prusse* «présument bien que cela vous ferois plaisirs», i li demana que li faci saber si vol que el subscrigui a les obres completes del rei de Prússia. Tan aviat com rep la caixa amb els llibres i els catàlegs, Pedro de Alcántara li ho fa saber,¹⁴⁶ i li demana que li enviï el *Tableau général de l'Empire othoman* a mesura que els volums vagin sortint a la llum i que el subscrigui a les obres completes del rei de Prússia.

¹⁴¹ Esborrany de carta datat el [en blanc] setembre de 1787. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

¹⁴² Es tracta de: Soulés, François. *Histoire des troubles de l'Amérique anglaise*. Paris: Buisson, 1787 [US, A 086B/203-A 086B/206]; *Zoroastre, Confucius et Mahomet, comparés comme sectaires, législateurs, et moralistes* del marquès de Pastoret. Paris : Buisson, 1787 [exemplar no localitzat]; Lolme, Jean Louis de. *Constitution de l'Angleterre ou Etat du gouvernement anglais comparé avec la forme républicaine et avec les autres monarchies de l'Europe*. Genève: Barde, Manguet & Compagnie [et] Paris: Buisson libraire, 1787 [exemplar no localitzat]. D'aquesta tercera obra, el duc d'Osuna també té l'edició publicada a Ginebra per Barde, Manguet & Compagnie l'any 1790 [BNE, 2/65824-2/65825].

¹⁴³ Esborrany de carta datat el 22 d'octubre de 1787. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419]. Es tracta de la publicació periòdica *Observations sur la physique, sur l'histoire naturelle et sur les arts*, dirigida per François Rozier i Jean-Claude de La Méthérie, i publicada entre 1773 i 1802 [exemplar no localitzat]. A la USAL es custodien 30 volums d'aquesta obra amb el supralibros «Infantado» [USAL, BG/38414 i BG/38420-38448].

¹⁴⁴ Carta datada el 18 de desembre de 1787. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419]. De la mateixa carta es conserva l'original, una transcripció i dues traduccions, una en esborrany i una en net, al castellà. Gauguery explica que el majordom del comte d'Aranda li havia promès que s'ocuparia de fer-li arribar els llibres, cosa que al final no va fer, però que si hagués estat per ell li hauria enviat molt abans.

¹⁴⁵ Es tracta de: Calonne, Charles-Alexandre. *Requête au roi*, imprès el 1787 [UB, 07 M-4012bis5]; s'ha localitzat un segon exemplar pertanyent a María Josefa [BNE, 2/21297]. Les «respostes» a la *Réquete* no s'han pogut identificar.

¹⁴⁶ Esborrany de carta datat el 21 de febrer de 1788. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419]. Es tracta de: Ohsson, Ignace Mouradja d'. *Tableau général de l'Empire othoman*. Paris : Imprimerie de Monsieur (et de F. Didot), 1787-1820 [exemplar no localitzat]; i, probablement, de: *Oeuvres posthumes de Frédéric II, roi de Prusse*. A Berlin : chez Voss et Fils et Decker et Fils, 1788 [exemplar no localitzat].

Durant la seva estada a París l'any 1799, la família Osuna-Benavente fa coneixença amb Charles Pougens, lexicògraf, escriptor, traductor, impressor, editor i acadèmic. D'aquí en surt una llarga i fructífera amistat entre María Josefa i Pougens, que ha quedat reflectida en més de tres dècades de relació epistolar.¹⁴⁷

En la seva primera carta, pocs dies després que la família emprengués el viatge de tornada cap a Madrid, Pougens escriu a María Josefa: «j'ai exécuté tous vos ordres pour vous journaux, et suis allé moi même chez les journalistes. Jamais je ne laisserai à d'autres le soin de faire les commissions de votre Excellence»¹⁴⁸ [il·lustració 28]. Fins a la seva mort a l'avançada edat de 78 anys, el desembre de 1833, Pougens l'informa de les novetats literàries i dels autors més en voga, li envia les obres que ella li demana i d'altres que creu que poden ser del seu interès, l'aconsella a l'hora de fer adquisicions, li dona la seva opinió sobre les obres, així com de la millor manera d'aconseguir-les a més bon preu, i li relata els maldecaps i contratemps que té amb els editors de periòdics per tal que facin arribar els números a Madrid amb absoluta puntualitat. A més a més d'actuar de corresponsal literari, també s'encarrega de fer-li arribar altres productes, com ara perfums i cremes, flors seques o ampolles de xampany.

Per exemple, María Josefa escriu¹⁴⁹ a Pougens per demanar-li la seva opinió sobre una col·lecció d'estampes, dissenyades pels més cèlebres artistes de París en motiu de la coronació de Carles X, la subscripció a la qual es pot fer al «Passage de l'Opera, escalier A». Uns dies més tard, sense esperar-ne resposta, escriu¹⁵⁰ a Pougens que li faci arribar la col·lecció, així com tot el que es publiqui sobre la cerimònia de la coro-

¹⁴⁷ A l'AHNOB es conserva la correspondència següent: les cartes enviades per Pougens des del 6 de desembre de 1799 fins el 6 de setembre de 1808, amb un buit entre els anys 1803-1804. *Ciento siete cartas del celebre académico Carlos Pongens [sic], Correspondencia de la Duquesa de Benavente en París. Contienen referencias de Corte y noticias literarias* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.2]; els extractes en esborrany de resposta a les cartes de Pougens de l'any 1801, així com un esborrany de carta a Pougens del 3 de setembre de 1801. *Extractos en borrador para responder a las cartas recibidas del extranjero por la Duquesa de Osuna* [AHNOB, OSUNA,CT.324,D.14]; les cartes de Pougens i els esborrany de resposta de María Josefa entre l'1 de juliol de 1821 i el 9 de desembre de 1833, amb un buit entre els anys 1828-1830. *Correspondencia de Charles Pongens [sic]...* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]; i una carta de Pougens i l'esborrany de resposta de María Josefa datades el 15 i el 29 d'octubre de 1821, respectivament. *Carta de Pougens a la Duquesa Condesa de Benavente, remitiéndola un encargo y hablándola de sus trabajos literarios* [AHNOB, OSUNA,CT.252,D.122]. A la mort de Pougens, el seu secretari Théodore Lorin, prossegueix la correspondència amb María Josefa, fins la mort d'aquesta l'octubre de 1834. *Once cartas de Teodoro Lorin de correspondencia con la Duquesa de Osuna, sobre encargos, giros, etc.* [AHNOB, OSUNA,CT.274,D.9]. També s'ha conservat el compte del segon semestre de 1817 però no la carta en què va arribar. *Cuentas, recibos y libramientos...* [OSUNA,CT.418]. Per saber-ne més: Sarrailh, Jean. «Un intermédiaire: Pougens et l'Espagne». *Enquêtes romantiques: France-Espagne*. París: «Les Belles Lettres», 1933, p. [83]-123.

¹⁴⁸ Carta datada el 6 de desembre de 1799. *Ciento siete cartas...* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.2].

¹⁴⁹ Esborrany de carta datat el 12 de maig de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens [sic]...* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. En la seva resposta del 8 de juny, Pougens explica que ha rebut notícies contradictòries de la qualitat de l'obra i considera que més val esperar que surti la primera entrega i, aleshores, fer-la jutjar per persones de mèrit.

¹⁵⁰ Esborrany de carta datat el 30 de maig de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens [sic]...* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

nació. Tres mesos més tard, Pougens informa¹⁵¹ a María Josefa que la col·lecció d'estampes no estarà enllestida fins el mes de setembre i que ha pres mesures per tal que l'avisin i poder aconseguir un «exemplaire d'élite» abans no surti de venda al públic. A més a més, li explica que ha fet una petita selecció d'altres obres publicades en motiu de la coronació que han estat ben editades i que han resultat exitoses. Tanmateix, no és fins un any més tard, degut a les dificultats de fer entrar obra estrangera a Espanya, que María Josefa no rep la selecció d'obres feta per Pougens.¹⁵²

Per mitjà de la correspondència conservada podem saber, en part, quines despeses va tenir María Josefa, tot i que la documentació ha arribat de manera fragmentària.

A les cartes conservades del primer període (1800-1808), es mencionen diverses despeses, com ara la gratificació anual de 300 lliures que María Josefa assigna¹⁵³ a Pougens, o els comptes anuals que Pougens fa arribar a María Josefa, que inclouen la compra de llibres, les subscripcions a les revistes, les despeses de correus i els seus honoraris. Malauradament, d'aquest període només s'ha conservat el compte¹⁵⁴ del darrer any, que abraça de l'1 de juliol de 1807 a l'1 de juliol de 1808, per un total de 510,80 lliures.¹⁵⁵ Les despeses d'aquest període són:

- Subscripció de tres mesos al *Journal de l'Empire* (15 lliures) i despeses d'enviament (4,10 lliures). Renova la subscripció 3 vegades i, al cap de l'any, suposa 76,40 lliures.
- 3 subscripcions de tres mesos al *Journal des dames et des modes* (27 lliures) i despeses d'enviament (3,10 lliures). Renova la subscripció 3 vegades i, al cap de l'any, suposa 120,40 lliures.
- Compra d'*Ordonnance pour l'infanterie*,¹⁵⁶ 2 volums, 12º (5 lliures) i despeses d'enviament (2,2 lliures).

¹⁵¹ Carta datada el 26 d'agost de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

¹⁵² En un esborrany de carta datat el 12 de juliol de 1826, María Josefa fa saber a Pougens els llibres que ha rebut durant els mesos de juny i juliol. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Entre els llibres rebuts trobem: Le Noble, Alexandre. *Histoire du sacre et du couronnement*... Paris: Gaultier-Laguionie, 1825 [BNE, 2/15724]; Le Noble, Alexandre. *Relation du sacre de S.M. Charles X.* Paris: Pochet, 1825 [BNE, 2/15725]; Darmaing, Jean. *Relation complète du sacre de Charles X.* Paris: Baudouin Frères, 1825 [BNE, 2/16291]; Miel, François. *Histoire du sacre de Charles X.* Paris: Panckoucke, 1825 [BNE, 2/16531]; Lamartine, Alphonse de. *Chant du Sacre ou La veille des armes.* Paris: Baudouin frères et Urbain Canel, 1825 [BNE, 2/20610]; i Lamartine, Alphonse de. *Couronne poétique de Charles Dix.* Paris: Bouquin de la Souche, 1825 [BNE, 2/16521].

¹⁵³ Pougens agraeix la gratificació en carta datada el 2 d'octubre de 1801. *Ciento siete cartas*... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.2].

¹⁵⁴ Els comptes acompanyen la carta de Pougens datada el 6 de setembre de 1808. *Ciento siete cartas*... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.2].

¹⁵⁵ No obstant, si fem la suma de les diferents despeses, el total és de 504,60 lliures.

¹⁵⁶ Segons la carta de Pougens, datada el 14 de novembre de 1807, es tracta de *Reglement de 1791 pour l'exercice de l'infanterie* [obra no identificada] que fa arribar a través de J. Dab. Julien l'ainé de Baiona. En contra del seu costum, al peu de carta indica el cost de l'adquisició i de l'enviament ja que «j'ai

- Compra de sis números solts del *Journal des dames et des modes*, que no han arribat a destí (3 lliures) i despeses d'enviament (0,60 lliures).
- Honoraris anuals (300 lliures).

Del segon període de correspondència (1822-1833) ens ha arribat les quantitats dels comptes semestrals [gràfic 3] ja que Pougens i María Josefa en fan menció a les seves cartes però només es conserva el compte del segon semestre de 1823,¹⁵⁷ per un total de 599,70 francs [il·lustració 29]. Les despeses d'aquest semestre són:

- Subscripció de tres mesos al *Journal des debats* (20 francs). Renova la subscripció una vegada i, per tant, al cap del semestre, suposa 40 francs.
- 3 subscripcions de tres mesos al *Journal des dames et des modes* (27 francs). Renova la subscripció una vegada i, per tant, al cap del semestre, suposa 54 francs.
- Paquet DCdB n.º 3 (214,10 francs) que, entre d'altres objectes conté la novel·la *Les pionniers*,¹⁵⁸ 4 volums (10 francs).
- Paquet DCdB n.º 4 (10 francs).
- Despeses d'enviament de les cartes (31,60 francs).
- Honoraris semestrals (250 francs).

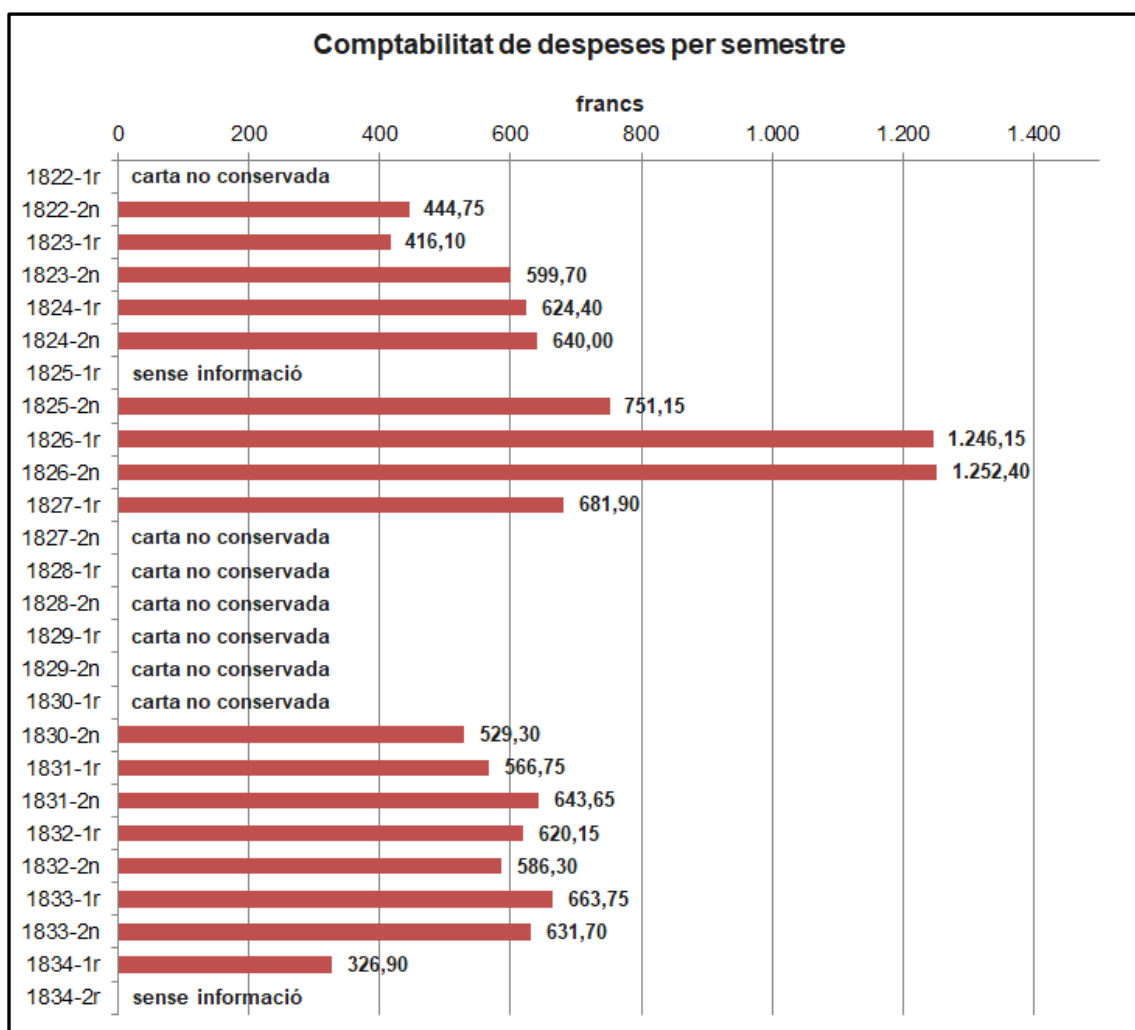
Després de la mort de Charles Pougens, el desembre de 1833, el seu secretari Théodore Lorin, es fa càrrec de les comissions de María Josefa fins la mort d'aquesta l'octubre de 1834. Se n'ha conservat la correspondència, així com el compte del primer semestre de 1834.¹⁵⁹

pensé que cet livre n'était pas pour vous Madame la Duchesse, mais pour quelqu'un de vos amis et qu'ainsi vous désirez en connaître le valeur. Jamais je m'ajournerai un seul instant vos moindres ordres». *Ciento siete cartas...* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.2].

¹⁵⁷ El compte es troba a continuació de la carta datada a 31 de desembre de 1823, i no pas adjunt, fet que n'ha permès la conservació. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. A més a més, fora d'aquest període, s'ha conservat el compte del segon semestre de 1817, per un total de 291,75 francs. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418] i el del primer semestre de 1834, per un total de 326,90 francs, a càrrec de Théodore Lorin. *Once cartas de Teodoro Lorín...* [AHNOB, OSUNA,CT.274,D.9].

¹⁵⁸ Es tracta de: Cooper, James Fenimore. *Les pionniers...* Tot i que Pougens parla de quatre volums, l'exemplar que té el supralibros «Pimentel» pertany a l'edició de Paris: Gosselin, 1823, formada per només tres volums [BNE, 2/18438-2/18440]. En una carta de 23 de novembre de 1823, Pougens explica que ha cregut oportú enviar a María Josefa l'obra de Cooper ja que tothom, fins i tot l'emperadriu mare de Rússia, han sumat les novel·les de Cooper a les de Walter Scott. De *Les pionniers*, Pougens en fa la següent crítica: «On trouve une description très fière de la mort d'un sauvage et d'un magnifique incendie de forêt. C'est au reste moins un roman qu'un voyage pittoresque philosophique». *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

¹⁵⁹ *Once cartas de Teodoro Lorín...* [AHNOB, OSUNA,CT.274,D.9].

Gràfic 3. Comptabilitat de les despeses semestral per encàrrecs a Charles Pougens.

Com es pot veure en el gràfic, les despeses semestral són força regulars, al voltant dels 600 francs semestral, quantitat que equivaldria a uns 2.400 rals.¹⁶⁰ L'any 1826 aquesta despesa es duplica ja que Maria Josefa rep un gran nombre d'obres (moltes d'elles multivolums), com per exemple els primers 46 volums de *Biographie universelle*, 125 volums d'obres de Walter Scott, diverses obres sobre la coronació de Carles X o els 11 volums de la *Histoire des ducs de Bourgogne*.¹⁶¹

¹⁶⁰ Equivalència aproximada i arrodonada, basada en l'extracte que el secretari de Maria Josefa fa de la carta de Pougens, datada el 13 de gener de 1826, on es menciona la comptabilitat del segon semestre de 1825 i on l'informa que 751,15 francs equivalen a 3004,22 rals. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

¹⁶¹ Es tracta de: *Biographie universelle, ancienne et moderne*... Paris: Michaud frères, 1811-1862 [16 dels 46 volums a la UCM, BH FLL 51415-BH FLL 51448]; diverses obres, sense especificar, de Walter Scott [BNE, 5/4221]; Barante, Prosper, baron de. *Histoire des ducs de Bourgogne*...Paris: Ladvocat, 1826 [BNE, 2/15024-2/15036]. Pel que fa a les obres sobre la coronació de Carles X, vegeu la nota a peu de pàgina número 152.

Fruit d'aquesta estada a París, Pougens elabora el *Projet de bibliothèque dressé d'après les notes remises par S.E. Madame la Duchesse d'Ossuna*,¹⁶² a partir de les indicacions de María Josefa [il·lustració 30]. Tot i no constar-hi ni l'autor ni la data, podem afirmar amb seguretat que el projecte va ser realitzat per Pougens l'any 1799.

Navascués¹⁶³ ja n'apuntava l'autoria en un article sobre l'Alameda d'Osuna, i es pot confirmar amb la comparació cal·ligràfica de la lletra manuscrita del *Projet* i de les cartes que Pougens envia a María Josefa: la mà responsable és la de Théodore Lorin, secretari de Pougens des del 1795. Pel que fa a la data d'elaboració del projecte, Muñoz Roca-Tallada afirmava que «María Josefa tiene ya más de 70 años. Por entonces solicita que le envíen de París un proyecto de biblioteca de libros franceses»;¹⁶⁴ no obstant, a la correspondència entre Pougens i María Josefa dels darrers anys no hi ha cap menció a l'elaboració del *Projet* per part de Pougens ni tampoc les «notes remises» de María Josefa indicant les seves preferències. Segons Pérez Hernández,¹⁶⁵ la majoria de títols van ser editats a París entre 1770 i 1799; a més a més, en el darrer full, es llisten dos almanacs (el de *Gotta* i el de *Gottingue*) de l'any 1799.¹⁶⁶

Així doncs, podem suposar que, durant la seva estada a París, María Josefa va remetre diverses notes amb les seves preferències de lectura a Pougens, a partir de les quals aquest va elaborar el *Projet*. Les seccions en què està organitzat ens poden donar una idea dels interessos de María Josefa: llibres sagrats i sermonaris (9 títols); filosofia i moral (98 títols); política, legislació i jurisprudència (48 títols); agricultura (13 títols); comerç, economia i política (3 títols); historia antiga i moderna, antiguitats, biografia (452 títols); geografia (5 títols); viatges (94 títols); ciències i arts (42 títols); medicina (2 títols); literatura (108 títols); poesia (159 títols); teatre (94 títols); novel·les (869 títols); i «mélanger» (4 títols). En total, el projecte inclou 2.091 títols i 6.423 volums; d'aquests 2.091 títols, una mica més de 300 tenen una marca (un asterisc, una creu, una ratlla) que podria indicar una selecció per part de María Josefa.

El preu total estimat, segons «les informations les plus exactes dans tous les magasins de Paris» és de 17.349,20 francs. En les notes inicials, Pougens explica que ha indicat el preu estimat de cada títol al marge esquerre i ha deixat un espai al marge dret per

¹⁶² *Projet de bibliothèque dressé d'après les notes remises par S.E. Madame la Duchesse d'Ossuna* [BNE, Mss/11140]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000191173>.

¹⁶³ Navascués Palacio, Pedro. «La Alameda de Osuna: una villa suburbana». A, *estudios pro arte*, n.º 2 (1975), p. 6-26. Disponible a: <http://oa.upm.es/6823/1/11112095.pdf>.

¹⁶⁴ Muñoz Roca-Tallada, Carmen. *La condesa-duquesa de Benavente...*, p. 284. En una carta de 21 de març de 1823, quan María Josefa comptava 72 anys, Pougens parla d'un catàleg de llibres imprès el qual «l'ayant distribué à un assez grand nombre de personnes, je n'ai pas osé ne point vous l'envoyer» i a la carta de resposta, de 6 d'abril de 1823, María Josefa escriu que «dans des temps plus heureux je m'occuperai avec plaisir de votre catalogue». *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Molt probablement, Muñoz Roca-Tallada devia confondre aquest «votre catalogue» amb el *Projet*.

¹⁶⁵ Pérez Hernández, María Isabel. *La Casa de Campo de la Alameda...*, p. VI.

¹⁶⁶ També se'n llista un d'anterior, l'*Almanach de la samaritaine* de l'any 1787, amb la indicació «rare».

anar-hi apuntant el preu real de compra, de manera que María Josefa pugui comparar-los. Tanmateix, no hi ha una sola xifra apuntada en el marge dret.

En conclusió, podríem suposar que, durant la seva estada a París, María Josefa marca els títols que l'interessen però marxa abans que Pougens els pugui adquirir i apuntar-ne el preu real. A la seva partida, María Josefa s'enduu el manuscrit amb ella cap a Madrid, com a referència per a possibles futures adquisicions, però no el fa servir mai per comparar preus. Caldria confrontar el *Projet* amb les obres que sabem que van pertànyer a María Josefa per saber realment quantes obres va acabar adquirint d'aquest projecte de biblioteca.

1.4.1.1.2 A partir de catàlegs i anuncis

A principis de 1802, el secretari Manuel de Ascargorta, rep una carta autògrafa¹⁶⁷ de l'impressor italià Giovanni Battista Bodoni, amb dos catàlegs impresos de les obres publicades, de 1798 i 1801, per tal que en faci entrega a Pedro de Alcántara, al qual considera «personaggio assai noto non tanto per le opulentissime ricchezze, quanto per i rari talenti di cui è abbondevolmente fornito», amb l'esperança que adquireixi la col·lecció sencera de la seva obra publicada, de la mateixa manera que ja ho han fet, escriu Bodoni, l'infant don Antonio i el comte d'El Asalto [il·lustració 31]. En el versó de la carta, probablement de la mà d'Ascargorta,¹⁶⁸ hi trobem la següent observació:

«Esta carta es del mismo impresor de Parma, Juan Bapt[ist]a Bodoni, cuya imprenta es la más pulida de toda la Europa; pero empleada únicamente en obras de muy poca consideración por la mayor parte; y que, aunque parezca que pueden ser de ornamento de una biblioteca magnífica, yo no soy de esa opinión, sino en muy pocas solamente: porque una biblioteca insigne debe no escasear de los libros magistrales de todas las ciencias y artes, y no cargarse de los inútiles, o de poquísima sustancia, con solo el pretexto de pulida impresión».

Tot i la opinió no massa favorable, Pedro de Alcántara i María Josefa adquireixen algunes de les obres que apareixen en els catàlegs de Bodoni. Tot i que no hi ha evidència documental de quan i com fan l'adquisició, a la BNE es conserven set exemplars, sis dels quals pertanyen a María Josefa¹⁶⁹ i un a Pedro de Alcántara.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Bodoni, Giambattista. *Carta de Giovanni Battista Bodoni a Manuel Ascargorta. Parma, 11 enero 1802* [BNE, Res/227/21/1].

¹⁶⁸ Segons Muñoz Roca-Tallada, podria ser «acaso de mano del bibliotecario P. Liciniano Sáez». Muñoz Roca-Tallada, Carmen. *La condesa-duquesa de Benavente...*, p. 38. La comparativa cal·ligràfica amb altres documents escrits per Ascargorta i Sáez no permeten arribar a cap conclusió clara sobre l'autor de l'observació al versó de la carta però és més probable que fos Ascargorta, secretari de Pedro de Alcántara, que no pas Sáez, arxiver en cap de la Casa d'Osuna.

¹⁶⁹ Es tracta de les següents obres, segons apareixen a *Aggiunta al catalogo delle edizioni Bodoniane, 1801*: «Derossi, Gio. Gherardo, *Poesie*, 8º piccolo, 3 paoli» [BNE, 2/17561]; «Euforbo Melesigenio (il prelato Sig. Abate di Caluso) *La Cantica ed il Salmo XVIII secondo il testo ebreo*, tradotti in versi, 8º picc., 4 paoli» [BNE, 2/19376]; «Leoni, Evasio, *il Cantico de' Cantici*, in versi italiani, 8º mezzano, 3 paoli» [BNE, 2/25387]; «Leoni, Evasio, *Lamentazioni di Geremia*, 8º piccolo, 2 paoli» [BNE, 2/21375];

El novembre de 1818 María Josefa envia una carta¹⁷¹ a Charles Pougens, en la qual li adjunta un prospecte sobre la publicació de l'obra *Suite d'études après Raphael*¹⁷² de Bonnemaison. Li demana que la subscrigui a la tirada que costa 24 francs l'exemplar (i no pas de la de 40) i que li faci arribar els quaderns per correu extraordinari a mesura que vagin sortint. Al cap d'uns dies, Pougens escriu¹⁷³ a María Josefa per confirmar-li la subscripció a l'obra de Bonnemaison, la qual li farà arribar a través de l'ambaixador.

Uns anys més tard, el gener de 1826 María Josefa escriu¹⁷⁴ a Pougens per demanar-li l'opinió sobre dues obres que ha vist anunciades en el catàleg dels llibreters parisencs «Tétot frères», per tal de poder escollir aquella que sigui més completa. Es tracta del *Dictionnaire historique et bibliographique des personnages illustres*,¹⁷⁵ 4 volums en 8º, per un preu de 16 francs, i del *Dictionnaire historique, critique et bibliographique, contenant les vies des hommes*,¹⁷⁶ amb 100 retrats, 30 volums en 8º; d'aquesta segona obra, María Josefa s'interessa per la tirada econòmica de 240 francs enlloc de la tirada de 480 francs sobre paper vitel·la. Pougens respon¹⁷⁷ a María Josefa recomanant-li el *Dictionnaire* en 30 volums. Aprofita l'avinentesa per recomanar-li també la *Biographie universelle*,¹⁷⁸ editada per la Société de gens de lettres i que està actualment en publi-

«Minzoni, Onofrio, *Poesie*, 8º piccolo, 3 paoli» [BNE, 2/17563]; i «Parini, Giuseppe, *il Mattino ed il Mezzogiorno*, 8º piccolo, 3 paoli» [BNE, 2/17562].

¹⁷⁰ Es tracta de la següent obra, segons apareix a *Edizioni Bodoniane eseguite in Parma, 1798*: «Taciti *Annalium*, tomi III, 4º imperiale, 200 paoli; in 4º reale, 140 paoli» [BNE, R/8037-R/8039].

¹⁷¹ Esborrany de carta datat el 9 de novembre de 1818. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

¹⁷² Es tracta, probablement, de: Eméric-David, Toussaint-Bernard. *Suite d'études calquées et dessinées d'après cinq tableaux de Raphaël...* Paris: P. Didot l'Ainé, 1818 [BNE, ER/1180]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000058632>. Segons el catàleg de la BNE, l'exemplar procedeix de la Biblioteca de la Casa d'Osuna però no hi ha cap marca de propietat distintiva que ens indiqui que va pertànyer a María Josefa.

¹⁷³ Carta datada l'1 de desembre de 1818. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

¹⁷⁴ Esborrany de carta datat el 23 de gener de 1826. *Correspondencia de Charles Pongens [sic]...* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

¹⁷⁵ Es tracta de: Peignot, Gabriel. *Dictionnaire historique et bibliographique des personnages illustres, célèbres ou fameux de tous les siècles et de tous les pays du monde, avec les dieux et les héros de la mythologie* [edició no identificada]. L'obra apareix també en el catàleg de febrer de 1826, on l'única menció del peu d'impremta és el lloc de publicació, París. *Vente de bons livres, avec de très-fortes remises sur les prix ordinaires, chez Tétot Frères, libraires, rue Montpensier, n° 5, au 1er, place du Carrousel, a Paris, février 1826*. Disponible a: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k97729309>.

¹⁷⁶ Es tracta de: *Dictionnaire historique, critique et bibliographique, contenant les vies des hommes illustres, célèbres ou fameux de tous les pays et de tous les siècles, suivi d'un dictionnaire abrégé des mythologies et d'un tableau chronologique des événements les plus remarquables qui ont eu lieu depuis le commencement du monde jusqu'à nos jours*. A Paris: chez Ménard et Desenne, libraires, 1821-1823.

¹⁷⁷ Carta datada l'11 de febrer de 1826. *Correspondencia de Charles Pongens [sic]...* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

¹⁷⁸ *Biographie universelle, ancienne et moderne, ou histoire, par ordre alphabétique, de la vie publique ou privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes*. Paris: chez Michaud frères, 1811-1862.

cació a un preu de 7 francs el volum (ja se n'han publicat 42) i que, tot i que la subscripció està tancada, pot aconseguir que la hi subscriguin al mateix preu. María Josefa li agraeix¹⁷⁹ la seva opinió sobre les tres obres i, fiant-se del seu zel, li demana que li faci arribar els 42 volums ja publicats de la *Biographie universelle*, així com els següents, a mesura que es vagin publicant. Després de deu mesos d'haver rebut l'encàrrec i de diverses intents d'enviar-li els volums, Pougens informa¹⁸⁰ a María Josefa que ja està a punt la caixa de llibres que inclou els primers 46 volums, la qual, però, no arriba fins al cap de quatre mesos, l'abril de 1827, tal i com informa María Josefa en una carta¹⁸¹ a Pougens.

Les adquisicions no es feien només a partir de catàlegs i anuncis estrangers sinó també de la premsa local; en tenim dos exemples a partir de les obres anunciades a la *Gaceta de Madrid*.¹⁸² Francisco de Gálvez Téllez escriu¹⁸³ al secretari Ascargorta per informar-lo que per ordre del «Conde Duque» (probablement Pedro de Alcántara, que era comte-duc consort de Benavente) cal comprar l'obra de Jorge Juan anunciada a la *Gaceta* d'aquell dia: *Examen marítimo teórico práctico, ó Tratado de mechanica*.¹⁸⁴ Tres anys més tard, Téllez escriu¹⁸⁵ novament a Ascargorta sol·licitant que compri quatre obres que han aparegut anunciades a la *Gaceta*; els llibres que interessin a Pedro de Alcántara són: *Carácteres morales* de Teofrasto, *Miscelanea económico-política* de Miguel de Zabala, *El no importa de España* de Francisco Santos, i *Memoria sobre la*

¹⁷⁹ Esborrany de carta datat el 23 de febrer de 1826. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

¹⁸⁰ Carta de 5 de desembre de 1826. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

¹⁸¹ Esborrany de carta datat el 2 d'abril de 1827. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Dels volums 1-48 de la *Biographie universelle* que està documentat que va rebre María Josefa, a la UCM se'n conserven 16 amb el supralibros «Pimentel»: són els volums 1-2, 4-5, 11, 15-16, 18, 21-22, 29, 31, 37, 39 41, 48 [UCM, BH FLL 51415-BH FLL 51418, BH FLL 51424, BH FLL 51426-BH FLL 51427, BH FLL 51429, BH FLL 51431-BH FLL 51432, BH FLL 51434, BH FLL 51436, BH FLL 51439, BH FLL 51441, BH FLL 51443, BH FLL 51448].

¹⁸² A la UB es conserven els anys 1733-1797 de la *Gaceta de Madrid* procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna. Tots els volums, excepte els dos corresponents a l'any 1789, tenen el supralibros «Biblioteca del Duque de Osuna» i els de l'any 1789 el supralibros «Pimentel» [UB, 07 05/Gm].

¹⁸³ Carta datada l'11 de maig de 1784. *Correspondencia sobre el envío de libros*... [AHNOB, OSUNA,CT.419]. En el separador que acompanya la carta, al marge, hi ha la següent nota: «En 22 del mismo se compró esta obra, que se compone de dos tomos en pasta, y costaron 40 reales de vellón».

¹⁸⁴ Es tracta de: Juan, Jorge. *Examen marítimo teórico práctico, ó Tratado de mechanica aplicado á la construccion, conocimiento y manejo de los navios y demas embarcaciones*. En Madrid: en la imprenta de D. Francisco Manuel de Mena, 1771 [exemplar no localitzat]. S'anuncia a *Gaceta de Madrid*, n.º 38 (11 de mayo de 1784), p. 412 [UB, 07 05/Gm]. Disponible a: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1784/038/A00412-00412.pdf>. Segons s'informa a la *Gaceta* «esta obra, que quedó en poder de los herederos del autor después de su muerte [el 1773], se vende ahora...».

¹⁸⁵ Carta datada a San Ildefonso, el 27 de juliol de 1787. *Correspondencia sobre el envío de libros*... [AHNOB, OSUNA,CT.419]. Tres dies més tard, el 30 de juliol, Téllez torna a escriure a Ascargorta perquè faci arribar les quatre obres a San Ildefonso on, probablement, el duc estava passant l'estiu amb la resta de la Cort. En nota al marge, s'anota que els llibres es van enviar l'endemà, 31 de juliol.

preferencia que por su calidad se debe dar al buei respecto de la mula para la labranza, de José Castellnou.¹⁸⁶

1.4.1.2 Compra de col·leccions i biblioteques en bloc

Per tal d'augmentar els fons de la incipient Biblioteca que comença a prendre forma, Pedro de Alcántara compra diverses biblioteques, o parts d'aquestes, a vídues i en testamentaries. En trobem diversos exemples a la *Noticia historial*¹⁸⁷ de De la Cámara, tot i que no ens en dona massa detalls: una part de la biblioteca de l'enginyer Chimeoni, comprada a la seva vídua; obres per valor de 8.000 rals a la testamentaria d'un tal Alarcón, tinent de vila; als hereus d'un tal Flórez, auditor de guerra, per un valor de 24.000 rals o als de Juan de Aravaca, prevere de l'Oratori del Salvador de Madrid i membre de la Real Academia Española, per 15.000 rals, entre d'altres. D'aquestes adquisicions inicials volem destacar la de la biblioteca de Miguel Vidal y Egea, genealogista de Madrid, mort a mitjans de 1796.

Manuel de Uriarte, director de la Biblioteca, escriu una carta¹⁸⁸ a María Josefa el novembre de 1796 informant que degut a la mort de Vidal hi ha una selecta biblioteca d'impresos i manuscrits, principalment sobre història i genealogia, «con cuya adquisición quedaba este ramo completamente surtido en la Biblioteca de V.E. [el duc, Pedro de Alcántara]». De la Cámara¹⁸⁹ detalla que inclou bons manuscrits nobiliaris, moltes notícies genealògiques originals de reis d'armes d'Espanya, 30 volums grossos en foli de notícies pròpies, i una sèrie de cavallers de les ordes militars dels darrers dos segles i mig, i la considera una «colección única en su especie».

En opinió d'Uriarte «esta clase de libros es tan necesaria en toda buena biblioteca que realmente no puede pasar sin ella, a causa de ser ansiosamente buscada por todos los reyes de armas y por varias casas litigantes para averiguar y aun acreditar las filiaciones». En destaca la importància amb la següent metàfora: «así como serán precisos los peines mientras hubiese cabezas con pelos, así mismo lo serán los libros de que se trata mientras hubiere grandes, caballeros e hidalgos en España». Argumenta que, si bé en un gabinet privat els llibres depenen del gustos i interessos del propietari,

¹⁸⁶ Es tracta de: *Caracteres morales de Teofrasto: reflexiones filosóficas sobre las costumbres de nuestro siglo*. En Madrid: por Don Miguel Escribano, 1787 [exemplar no localitzat]; Zabala y Auñón, Miguel de. *Miscelanea económico-política ó Discursos varios sobre el modo de aliviar los vasallos con aumento del Real Erario*. Madrid: en la imprenta de Don Antonio Espinosa, 1787 [exemplar no localitzat], preu de 15 rals en pasta, 11 en pergamí i 10 a la rústica; Santos, Francisco. *El no importa de España: loco político y mudo pregonero*. Madrid: y oficina de D. Isidoro de Hernandez Pacheco, 1787 [exemplar no localitzat], preu de 7 rals en pasta i 5 en pergamí; Castellnou, José. *Memoria sobre la preferencia que por su calidad se debe dar al buei respecto de la mula para la labranza*. Madrid: Imprenta de Joseph Herrera, 1787 [exemplar no localitzat], preu de 3 rals. S'anuncien a *Gaceta de Madrid*, n.º 60 (27 de juliol de 1787), p. 499-500 [UB, 07 05/Gm]. Disponible a: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1787/060/A00499-00500.pdf>.

¹⁸⁷ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. 466-468.

¹⁸⁸ Carta datada el 10 de novembre de 1796. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

¹⁸⁹ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. 468.

no succeeix el mateix «cuando se trata de una biblioteca que ha de ser pública que debe comprender todos los ramos posibles de literatura, y si es posible lo mejor y más exquisito de cada uno de ellos».

La biblioteca està taxada en 68.000 rals però Uriarte, amb «sesiones y amaños», ha aconseguit que li rebaixin el preu a la meitat, tot i que confia que aconseguirà que li deixin per només 30.000 rals. Conclou la carta demanant a María Josefa que, com té per costum, examini la qüestió i determini què s'ha de fer, i afegeix que, havent-la informada a ella, considera innecessari informar-ne també el duc. En nota al marge de la carta, de la mà de María Josefa, trobem la següent ordre: «Cómprese la librería que se expresa».

En conseqüència, Ramon de Casi, com a fideïcomissari¹⁹⁰ de Miguel Vidal, i Manuel de Uriarte, com a director de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, acorden la compravenda¹⁹¹ de la biblioteca de Miguel Vidal per 30.000 rals a pagar en cinc mensualitats; al peu del document de compravenda hi ha el rebut del primer pagament de 6.000 rals [il·lustració 22]. A l'AHNOB es conserven també els rebuts¹⁹² dels altres quatre pagaments, efectuats entre desembre de 1796 i març de 1797.

Entre la poca documentació que es conserva de les adquisicions de llibres fetes per Pedro de Alcántara Álvarez de Toledo, XIII duc de l'Infantado, ens ha pervingut tota aquella relacionada amb la compra, l'any 1824, de la llibreria del difunt Francisco José Fernández de Beteta, membre de la Junta Provincial de Guadalajara, i natural de Pastrana, on es troba la biblioteca. S'encarreguen de la compra, per una banda, Felipe Sainz de Baranda, secretari i comptador general del duc de l'Infantado (també IX duc de Pastrana) i, per l'altra, José Rincón Medrano, siti a Pastrana on devia ocupar-se dels afers del duc, i que s'encarrega de negociar amb la vídua¹⁹³ del fiador de Beteta i amb l'encarregat de l'herència. Rincón fa saber¹⁹⁴ a Sainz de Baranda que, tot i que hi ha diverses persones interessades en adquirir-ne alguns volums, no han gosat vendre'n cap fins que el duc resolgui quines obres vol adquirir. Per aquest motiu, Sainz de

¹⁹⁰ Es conserva un document timbrat elaborat per Santiago de Estepar, escrivà de número i de l'Ayuntamiento de Madrid, on trobem una còpia original del testament de Miguel Vidal y Egea, en el qual nombrava a Ramon de Casi hereu fideïcomissari. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

¹⁹¹ Document datat el 21 de novembre de 1796. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

¹⁹² Els quatre rebuts es troben, un darrere l'altre, en un sol document. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

¹⁹³ Es tracta d'Ana Paez, vídua d'Antonio Ventura Hernández, fiador de Francisco Beteta. L'encarregat és Tadeo López Gonzalo. Els noms es mencionen a la carta de José Rincón Medrano a Felipe Sainz de Baranda datada el 31 de gener de 1824. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2].

¹⁹⁴ Carta datada el 31 de gener de 1824; l'esborrany de resposta de Sainz de Baranda està anotat en el marge superior. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2].

Baranda li demana¹⁹⁵ que li faci arribar una nota amb aquelles obres de major mèrit que hi hagi a la llibreria per tal de prendre una decisió, però davant la impossibilitat d'enviar-li una raó dels llibres de Beteta perquè es tracta d'un inventari extens (de deu plecs i mig) i perquè no hi ha ningú pels entorns que sigui capaç de taxar la biblioteca, Rincón i l'encarregat convenen¹⁹⁶ enviar directament l'inventari per tal que el duc pugui triar les obres que més li interessin i fer-les taxar a Madrid.

S'encarrega¹⁹⁷ de fer la taxació el llibreter Ramos, dividint les obres en tres grups: obres de mèrit de fàcil sortida (8.014 rals), obres força comunes, de poc mèrit i difícils de vendre (31.459 rals) i obres prohibides (973 rals); no obstant, el taxador considera que «no se puede entrar alzadamente en el todo de la librería no habiendo la rebaja de una mitad de su valor» i, per tant proposa que per a les obres de difícil sortida es paguin 15.729,17 rals i a les de fàcil sortida se'ls apliqui una rebaixa d'una tercera part i quedin en 5.343 rals. En total, la biblioteca es valora en una mica més de 22.000 rals, comptant les obres prohibides.

Amb la conformitat de la vídua i l'encarregat a la taxació feta per Ramos, Rincón anuncia¹⁹⁸ a Sainz de Baranda que, primer, traslladarà tota la biblioteca a casa seva i que, després, enviarà els llibres a Madrid en diversos viatges per als quals farà construir sis o vuit caixes. També l'informa que hi ha un lletrat de Pastrana interessant en algunes obres de la seva professió, que sumarien uns 1.300 rals, i que són de les que el taxador considera de difícil sortida. Sainz de Baranda dona¹⁹⁹ el vistiplau per a la venda de llibres, excepte els prohibits i alguns que especifica, a qualsevol individu «que se presente a dinero en mano», aplicant una rebaixa, sobre el preu taxat, d'un terç en els llibres comuns i d'una quarta part en els de mèrit.

A més a més, dona instruccions a Rincón sobre l'enviament dels llibres:

«disponga la construcción de los ocho o diez cajones que se propone, de un tamaño regular que los dos hagan una carga, para que los arrieros de esa los vayan

¹⁹⁵ Carta datada el 18 de febrer de 1824. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2].

¹⁹⁶ Carta datada el 13 de març de 1824. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2].

¹⁹⁷ Esborrany de carta datat el 24 de març de 1824 i full solt titulat «Sumario de lo que importan las tres clases en que el tasador Ramos ha dividido la librería del difunto Don Francisco Fernández Beteta». *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2]. A l'inventari, les obres van marcades de la següent manera: una ratlla a l'esquerra indica les obres de mèrit; una ratlla a la dreta, les prohibides; amb una O indica les set obres que no s'han pogut taxar perquè Ramos no les coneix; i, finalment, aquelles obres sense cap marca són les obres comunes de difícil sortida. L'inventari s'ha conservat: *Inventario de la librería de José Beteta; que se conoce debió comprar la casa* [AHNOB, OSUNA,CT.617,D.48].

¹⁹⁸ Carta datada el 27 de març de 1824. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2]. Per la carta, sabem que Rincón ha rebut l'inventari amb la taxació feta per Ramos.

¹⁹⁹ Esborrany de carta datat el 31 de març de 1824. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2].

conduciendo a esta en los viajes que necesiten y mediante que aquellos han de servir para traerlos y devolverlos hasta que se concluya su traída, entiendo yo, que aunque cuesten algo más deban ser ensamblados con sus goznes o bisagras, y cerraduras que una sola llave haga a todos que deberá traer el conductor para que los reconozcan a la puerta o en la aduana, con un felpudo por encima y liados para que no se maltraten los cajones y se preserven de agua si les cayese en el camino; acompañados de una factura de los que vienen y numerados los cajones y que estos correspondan con aquella; con su carta de porte que exprese su procedencia y que son para S.E. omitiendo el envío en esta forma de las obras prohibidas, pues estas ya veremos cómo deberán introducirse en términos que no sean vistas ni en la puerta ni en la aduana, porque que en este caso eran perdidas».

Entre els mesos de maig i juny, Rincón fa sis trameses²⁰⁰ de llibres, que transporten uns 570 títols i gairebé 1.650 volums [il·lustracions 33-34]. Un cop acabats els enviaments, fa arribar a Sainz de Baranda la llista²⁰¹ de les 128 obres venudes a diferents individus de Pastrana, per un total de 3.511,70 rals i la llista²⁰² de les 23 obres prohibides que s'han enviat a Chamartín.

El 1857, Mariano adquireix per un valor de 177,25 rals una seixantena d'obres duplicades de la col·lecció de bíblies de la Bibliothèque publique impériale de Sant Petersburg, ciutat on exercia el càrrec d'ambaixador des de 1856. Per una circular²⁰³ de José Salvá a Ramon del Castillo, secretari particular del duc, sabem que les obres van ser enviades des de Sant Petersburg a Madrid, on van arribar el 21 de novembre de 1858, per tal que formessin part de la Biblioteca. Acompanya la circular la llista de les 62 obres adquirides i, de cadascuna, se'n proporciona el títol, el peu d'impremta complet, l'estat de l'exemplar i el preu; en alguns casos també informa de la llengua del document, algunes tan exòtiques a l'època com panjabi, persa, etiòp o inuktitut [il·lustració 35]. La majoria de les obres són del segle XIX, tot i que les més antigues són dues *Vulgata* impreses a Lió, una l'any 1522 per Jacques Saccon,²⁰⁴ i l'altra l'any 1524 per

²⁰⁰ De cada tramesa, s'han conservat la carta de Rincón a Sainz de Baranda informant-lo de l'enviament, així com la minuta dels llibres, amb les dades d'autor, títol, nombre de volums i format. Les cartes van datades a 10, 18 i 25 de maig, 1 i 26 de juny, i 1 de juliol. Les obres marcades amb una C a la minuta són aquelles que havia manat expressament que no es venguessin a ningú. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2].

²⁰¹ Carta datada el 6 de juliol de 1824. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2]. Per a cada obra, s'especifica, a la dreta, el preu de la taxació i, a l'esquerra, el preu final de venda després de la rebaixa.

²⁰² L'enviament dels llibres prohibits es duu a terme el 27 de juliol de 1824. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2].

²⁰³ Circular datada el 15 de gener de 1859. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5].

²⁰⁴ Es tracta de: *Biblia cum summarioru[m] apparatu pleno quadruplicis[ue] repertorio insignita*. Lugduni: in officina Jacobi Saccon, 1522 [exemplar no localitzat].

Gilbert de Villiers.²⁰⁵ Tant a la Bíblia impresa per Villiers com a una Bíblia en estonià impresa a Mitau, l'any 1855 per Johann Friedrich Steffenhagen²⁰⁶ trobem una etiqueta en caràcters ciríl·lics encolada a la guarda anterior [il·lustracions 36-37], etiqueta que probablement també trobarem en les altres Bibles adquirides a la Bibliothéque publique impériale de Sant Petersburg.

1.4.1.3 Subscripcions

Els comptes anuals²⁰⁷ i els justificants²⁰⁸ conservats ens proporcionen informació sobre les subscripcions a periòdics i revistes fetes pels diferents ducs d'Osuna, especialment durant la segona etapa de la Biblioteca [il·lustracions 38-40]. De la premsa espanyola, van estar subscrits, entre d'altres, a *Gaceta de Madrid*, *Gaceta de Bayona*, *Periódico La postadata*, *El archivo militar*, la *Revista de agricultura, industria, comercio y obras públicas* o *El trono y la nobleza*. Pel que fa a la premsa estrangera, bàsicament provinent de França, han pervingut justificants de subscripció a *Journal des débats*, *El orbe literario*, *Le charivari: journal politique, litteraire et d'arts*, *L'exposition, journal de l'industrie et des arts utiles* o *Vert-vert: revue du monde parisien*. Tot i que hi trobem alguna subscripció anual, la majoria eren per a períodes de tres o sis mesos que s'anava renovant.

D'algunes d'aquestes subscripcions, a més, se n'ha conservat informació addicional, com és el cas de *El trono y la nobleza* i el *Journal des débats*.

Mariano, molest amb els problemes a l'hora de rebre correctament els números de *El trono y la nobleza*,²⁰⁹ demana que se li facin arribar tots junts un cop a l'any. Assabentat d'aquesta petició, Pedro Chamorro Baquerizo, el nou propietari i director del periòdic, adreça una carta²¹⁰ a Jaime [sic] Salvá, explicant-li els prejudicis que suposaria per a la comptabilitat del periòdic fer arribar les quatre subscripcions de manera anual i afegeix que:

«siendo este periódico y no obra, pues desde 1º de mayo que adquirí su propiedad le he hecho recobrar este carácter, que es el que le corresponden y llevando como tal sueltos [il·legible] noticias de actualidad, referentes siempre en su mayor parte

²⁰⁵ Es tracta de: *Biblia cum summarioru[m] apparatu pleno quadruplicique repertorio insignita*. Lugduni: [Giunta], 1524 [UCM, BH FLL Res. 189]. Tot i que l'exemplar no presenta cap marca de propietat pròpia de la Biblioteca, podem establir que és una de les Bibles adquirides per Mariano a Sant Petersburg per l'etiqueta en caràcters ciríl·lics amb l'anotació a llapis «Dubl.» encolada a la guarda.

²⁰⁶ Es tracta de: *Meije Issanda Jesusse Kristusse Wastne Testament...* Mitau: linan Peters-Steffenhagniman, 1815 aastal [BNE, 2/18163], enquadernada amb una «reliure anglaise a tranche dorée».

²⁰⁷ *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 1-254v], *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2] i *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421].

²⁰⁸ *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

²⁰⁹ Es tracta de: *El trono y la nobleza*. Madrid, 1857- [USC, PUBLIC. 356]. A la USC es conserven els números dels anys 1857 i 1858.

²¹⁰ Carta datada el 30 de juny de 1857. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 258-258v]. La carta va dirigida a Jaime Salvá; molt probablement s'equivoca a l'escriure el nom del destinatari, que no és Jaime sinó José Salvá, director de la Biblioteca en aquell moment.

a la nobleza, pierde una gran parte de su importancia no recibíéndose los números en el mismo día de su publicación. Así los reciben en efecto SS.MM. y la mayor parte de la grandeza española, que tenemos la honra de contar entre nuestros suscritores».

Chamorro clou la carta assegurant que Mariano no tornarà a tenir problemes amb la recepció dels números i que si li plau, a final d'any, li poden bescanviar tots els números solts per volums enquadernats a la rústica.

María Josefa també té problemes per rebre el *Journal des débats*²¹¹ al qual està subscrita des de l'1 de novembre de 1800,²¹² periòdic que en opinió de Pougens «est devenu bien bon». La correspondència²¹³ amb Pougens està esquitxada, durant 33 anys, de lamentacions periòdiques perquè no ha rebut algun número i de sol·licituds, més o menys enèrgiques, perquè els reclami i li faci arribar el més aviat possible. En una ocasió, María Josefa es lamenta²¹⁴ que, essent octubre, encara no ha rebut tres números del mes d'agost que li falten i que ja li ha reclamat dues vegades; Pougens li respon que ha anat a les oficines del periòdic a reclamar-los «avec une petite sermon sur le peu d'exactitude de cette expédition». Tanmateix, María Josefa ha de seguir reclamant números que mai no arriben i en una carta²¹⁵ Pougens li diu que, sense voler entrar en detalls, creu que els problemes amb els enviaments són dels correus d'Espanya i, per això ha anat en persona a l'oficina del *Journal des débats* perquè li entreguessin els números que faltaven, que li farà arribar a través de Santiago Usoz: «comme je sais que votre excellence tient à la complétion de ses journaux, et elle a bien raison, car je déteste les choses incomplètes, j'aurai un soin sévère pour qu'il n'y ait point de lacunes».

María Josefa està subscrita també a periòdics espanyols,²¹⁶ com ara la *Gaceta de Madrid*, el *Diario de avisos*, el *Diario de Madrid* o el *Semanario erudito*, aquest darrer editat per Antonio Valladares de Sotomayor. Quan aquest obté el permís reial per imprimir

²¹¹ Segons el *Catálogo de las obras impresas pertenecientes a la Biblioteca del Duque de Osuna y adquiridas por el Gobierno de su Majestad, en 1886 con destino a esta Biblioteca*, notícia número 3162, la BNE va ingressar 85 volums, corresponents als anys 1814-1833, 1853-1857, 1859-1866, 1868 i 1872-1880 [exemplar no localitzat].

²¹² Charles Pougens informa a María Josefa de la subscripció en una carta datada el 16 de desembre de 1800. En la mateixa carta, també li fa saber que li ha renovat la subscripció a cinc revistes: *Journal des dames et des modes*, *Courier des spectacles*, *Veillées des muses*, *Publiciste* i *Journal typographique*. *Ciento siete cartas...* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.2].

²¹³ *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1] i *Ciento siete cartas...* [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.2].

²¹⁴ Esborrany de carta datat el 21 d'octubre de 1826; carta de resposta datada el 5 de novembre de 1826. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²¹⁵ Carta datada el 20 de juliol de 1827. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²¹⁶ Alguns d'aquests títols consten a dos comptes d'obres i subscripcions per a María Josefa, un firmat per Domingo Fernández el 30 de setembre de 1831 i l'altre per Pedro Casasiego el 28 de febrer de 1834. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

la seva obra *Almacén de frutos literarios inéditos*, s'apressa a escriure²¹⁷ a María Josefa per fer-li arribar el prospecte de l'obra i confirmar que en serà subscriptora: «y para que le tenga igual [que el *Semanario*] la que empezará a publicarse el día 9 del inmediato mes de abril, queda estampado el respetable nombre de V.E. en la lista gen[era]l de los s[eño]res subscriptores». En la carta de resposta, María Josefa li fa saber que s'hi subscriu gustosa.²¹⁸

Les subscripcions no són només a periòdics i revistes, sinó també a obres que es publiquen per entregues. Entre la documentació conservada, tenim diverses cartes d'autors i editors que, acompanyades del prospecte o del primer quadern de l'obra, sol·liciten a Mariano que els faci l'honor de subscriure's a la seva publicació. És el cas de Robustiana Armiño de Cuesta que escriu²¹⁹ a Mariano demanant-li audiència per presentar-li la seva obra *Fotografías sociales* i adjuntant-li la primera entrega «para que pueda formarse idea de su índole moralizadora». En nota al marge el director de la Biblioteca José Salvá valora que es tracta d'una obra de poc mèrit literari però atinent a l'objectiu moral és mereixedora de la protecció del duc, que decideix subscriure'n sis exemplars. És també el cas de Juan José Martínez, editor de *La España del siglo XIX*, que fa arribar a Mariano la primera entrega de la publicació, juntament amb una carta²²⁰ explicant-ne l'objectiu, «por si gusta cooperar con su suscripción al logro de esta empresa». En el verso de la carta, Salvá escriu que, després d'examinar l'obra tal i com li ha ordenat l'apoderat Pedro Herrero, no se'n pot formar cap opinió ja que la primera entrega només és part de la introducció però que «pudiera V.E. dispensar aquella protección que sea de su superior agrado, así por tratar de nuestra historia política contemporánea como por haber de figurar en ella, según dice el editor, el Excmo. señor Duque». S'acorda, finalment, que Mariano s'hi subscrigui per un exemplar de l'edició de luxe.

²¹⁷ Carta sense datar; la resposta de María Josefa està datada el 5 d'abril de 1804. *Carta de Antonio Valladares de Sotomayor, a la Condesa-Duquesa participándola que había obtenido Real permiso para imprimir su obra «Almacén de frutas literarias inéditas», que es como continuación de un semanario erudito, y que le consideraba como suscriptora* [AHNOB, OSUNA, CT.417, D.18].

²¹⁸ *Almacen de frutos literarios inéditos de nuestros mejores autores antiguos y modernos*. Madrid: Repullés, 1804 [UB, 07 XIX-1014 i 07 Ms. 2114 (el segon volum és còpia manuscrita)].

²¹⁹ Carta datada el 3 de juliol de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 164-166]. En carta de 7 de juliol, Salvá demana a Armiño de Cuesta que subscrigui Mariano i lamenta no poder-li donar audiència perquè el duc està molt ocupat durant la breu estada a la capital. Es tracta de: Armiño de Cuesta, Robustiana. *Fotografías sociales* [edició no identificada].

²²⁰ Carta datada l'1 d'abril de 1864. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 148-150v]. Es tracta de: Escalera, Evaristo, González Llana, Manuel. *La España del siglo XIX: sus hombres y acontecimientos más notables*. Madrid: Juan José Martínez, 1864-1866 [exemplar no localitzat]. Al final del quart volum hi ha la llista de subscriptors de l'obra, tant a l'edició de luxe com a l'edició econòmica; entre els de la primera hi trobem el duc d'Osuna.

Entre els prospectes que ens han pervingut tenim, per exemple, el de *El derecho administrativo vigente en España*²²¹ de Francisco Freixa y Clariana; el del *Diccionario enciclopédico de la teología católica*,²²² traduït de l'alemany pel prevere Miguel Sánchez; o el de *La divina commedia*²²³ de Dant amb dibuixos de Francesco Scaramuzza, reproduïts fotogràficament per Carlo Saccani.

1.4.2 Regals i dedicatòries

1.4.2.1 Regals

Entre els regals que rep María Josefa trobem bona part de les obres de Charles Pougens. Durant la seva estada a París, probablement li fa entrega de l'*Essai sur les antiquités du nord, et les anciennes langues septentrionales*,²²⁴ la resta d'obres, fins a vuit, les rep tan aviat com són publicades ja que Pougens, com a deferència cap a la seva protectora, sempre li fa arribar un dels primers exemplars que surt de les premses. Entre 1819 i 1821, tot i que no en tenim constància perquè ens manca la correspondència, li fa arribar tres obres,²²⁵ totes elles amb una dedicatòria manuscrita, com ara la que trobem a *Lettres de Sosthène a Sophie*: «A son excellence madame la duchesse comtesse de Benavente, tribut d'éternelle reconnaissance et de profond respect, de Charles Pougens». El gener de 1824, Pougens escriu²²⁶ a María Josefa per informar-la que la seva nova novel·la *Jocko* ha tingut tant d'èxit com a manuscrit que aviat serà impresa i que li enviarà ben aviat. Unes setmanes més tard, li escriu²²⁷ per comunicar-li que li envia el primer exemplar sortit de la premsa; content per l'èxit que té i les crítiques rebudes, li demana que se'l llegeixi i li doni la seva opinió. María Jose-

²²¹ A més del prospecte, es conserva un rebut per valor de 140 rals. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 108-110v]. Es tracta de: *El derecho administrativo vigente en España*. Barcelona: Francisco Freixa y Clariana, 1870-1877 [exemplar no localitzat].

²²² El prospecte va acompanyat d'una carta dels administradors de l'obra, datada el 18 de desembre de 1865; en el marge superior hi ha una nota de l'apoderat Herrero: «Se tomará cuando se concluya la obra». *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 130-134v]. Es tracta de: Waltzer, Ben. *Diccionario enciclopédico de la Teología católica: redactado por los más sabios profesores y doctores en teología de la Alemania católica moderna*. Madrid, 1867-1868 [exemplar no localitzat].

²²³ Juntament amb el prospecte, ens ha pervingut el dictamen de Salvá, datat el 13 de febrer de 1867, recomanant-ne l'adquisició; l'autorització de Pedro Herrero perquè s'adquireixi, datada el 14 de febrer; i un rebut firmat per José Caldini, per valor de 1.400 rals, per un exemplar de l'obra, de 15 de febrer. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 273-277]. Es tracta, probablement, de: Saccani, Carlo. *Tavole dell'Inferno di Dante Alighieri*. [Parma?]: Saccani, [1864?] [exemplar no localitzat].

²²⁴ Es tracta de: Pougens, Charles de. *Essai sur les antiquités du nord*. Paris: Pougens, 1799 [USAL, BG/32433].

²²⁵ Es tracta, per ordre de publicació, de: Pougens, Charles de. *Les quatre âges*. Paris: Renouard, 1819 [BNE, R/1886]; Pougens, Charles de. *Lettres d'un chartreux*. Paris: P. Mongie aîné, 1820 [BNE, R/9185]; i Pougens, Charles de. *Lettres de Sosthène a Sophie*. Paris: Th. Desoer, 1821 [BNE, R/7647].

²²⁶ Carta datada el 22 de gener de 1824. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA, CT.276, D.1]. El 12 de febrer de 1824, María Josefa li respon que llegirà el seu *Jocko* amb plaer, igual que ha fet amb totes les altres obres de la seva producció.

²²⁷ Carta datada el 4 de març de 1824. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA, CT.276, D.1]. Es tracta de: Pougens, Charles de. *Jocko*. Paris: Persan, 1824 [BNE, R/8678]. Pougens hi inclou la següent dedicatòria: «A son excellence madame la duchesse comtesse de Benavente, tribut de profonde reconnaissance et du plus sensible respect de Charles Pougens».

fa considera que la novel·la «est charmante et d'un grand mérite pour moi, comme tout ce qui est production de votre talent», li agraeix l'enviament i el felicita per l'èxit.²²⁸ A principis de 1825 li escriu²²⁹ per avisar-la que li farà arribar el segon volum de l'*Archéologie française*; segons ell, va tenir l'honor d'enviar-li el primer volum anteriorment però li prega que li confirmi que li va arribar, perquè vol que María Josefa tingui totes les seves obres completes. El 1826, Pougens li envia dues obres més: els *Contes du vieil ermite*²³⁰ i *Lettres philosophiques*.²³¹ L'any següent fa saber²³² a María Josefa que ha escrit una obreta, *Albéric et Sélénie*, per al divertiment de mademoiselle d'Orléans, la qual ha tingut molt d'èxit a París, i que li farà arribar.

Tenim una informació més detallada dels regals que va rebre Mariano. D'una banda, alguns dels comptes anuals de la Biblioteca inclouen una llista dels llibres que s'han regalat a la Biblioteca [il·lustració 41]; en aquest document se sol indicar l'autor, el títol, el peu d'impremta, el número de volums, el format, l'enquadració i, sovint, la persona que ha fet l'obsequi, ja sigui l'autor, un membre de la Casa d'Osuna o alguna institució cultural o científica. Per exemple, d'entre els 17 títols obsequiats l'any 1860, hi ha *La cuadratura del círculo*,²³³ i dels 12 títols regalats el 1861, *L'art de connaître les hommes par la physionomie*.²³⁴ De l'altra, s'han conservat algunes cartes²³⁵ de les persones que obsequien llibres a la Biblioteca i la resposta d'agraïment que se'ls fa arri-

²²⁸ Esborrany de carta datat el 9 de maig de 1824. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²²⁹ Carta datada l'1 de gener de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Es tracta de: Pougens, Charles de. *Archéologie française*. Paris: Th. Desoer, 1821-1825 [BNE, R/9086-R/9087]. Tot i que no ens ha pervingut la correspondència de l'any 1821, és molt probable que Pougens enviés el primer volum aquell mateix any, amb dedicatòria inclosa: «A son excellence madame la duchesse comtesse de Benavente, tribut d'éternelle reconnaissance, de tendre et de profond respect, de Charles Pougens».

²³⁰ En carta de 24 d'abril de 1826, María Josefa confirma que ha rebut els tres volums de: Pougens, Charles de. *Contes du vieil ermite de la vallée de Vauxbuin*. Paris: Th. Desoer, 1821 [exemplar no localitzat]. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²³¹ Es tracta de: Pougens, Charles de. *Lettres philosophiques a Madame *** sur divers sujets de morale et de littérature*. Paris: François Louis, 1826 [BNE, R/8682]. Pougens hi inclou una dedicatòria: «A son excellence madame la duchesse comtesse de Benavente, tribut de haute admiration, de tendre reconnaissance et de profond respect, de Charles Pougens». María Josefa en confirma la recepció en una carta datada el 12 de juliol de 1826. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²³² Carta datada el 14 d'abril de 1827. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Es tracta de: Pougens, Charles de. *Albéric et Sélénie*. Paris: Firmin Didot, 1827 [BNE, 2/16693(2)]. Està enquadrada a continuació d'una altra obra: Pougens, Charles de. *Contes en vers et poésies*, Paris: Firmin Didot, 1828 [BNE, 2/16693(1)], que podem suposar que també va ser un regal de Pougens enviat l'any següent, tot i que no s'ha conservat la correspondència de 1828.

²³³ Es tracta de: Gutiérrez Ossorio, Valentín. *La cuadratura del círculo*. 1859 [BNE 1/10882]. Consta als comptes de 1860. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 140].

²³⁴ Es tracta de: Lavater, Johann Caspar. *L'art de connaître les hommes par la physionomie*. Paris, 1820 [BNE, 2/20339-2/20348]. Consta als comptes de 1861. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 159].

²³⁵ Mitja dotzena s'agrupen a continuació d'un full amb la nota «Oficios y respuestas sobre regalos de libros a esta Biblioteca». *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 147-161v].

bar. Una d'aquestes, és la carta²³⁶ que Basilio Sebastián Castellanos, bibliotecari de cambra de l'infant Sebastià de Borbó, envia juntament amb dos exemplars de la *Memoria dirigida a la Real Academia de Nobles Artes de San Fernando sobre los aceites y barnices de que hace uso en la pintura*; o les dues cartes²³⁷ que Enrique del Castillo y Alba envia a José Salvá, director de la Biblioteca, oferint amb molt de gust les obres *Pasatiempos literarios* i *Bosquejo histórico de las piadosas visitas hechas por varios monarcas...* «para su custodia en la preciosa Biblioteca de su pertenencia, del digno cargo de V.».

Però no sempre els regals són acceptats a la primera. Un exemple d'això són les reticències de Pedro de Alcántara d'acceptar el manuscrit de la *Crónica de Álvaro de Luna*²³⁸ que Andrés Rodríguez de Valenzuela, governador de Gandia, li vol regalar ja que considera que «este excelente manuscrito puede servir en la magnífica Biblioteca de V.E.»²³⁹ a l'estar complet i en bon paper. La resposta²⁴⁰ del duc no es fa esperar: «admito tu obsequio con la condición de que cuando me remitas el manuscrito me digas lo que te haya costado para reintegrártelo, en el supuesto de que no lo recibiré en otros términos». Valenzuela no fa cas dels requeriments de Pedro de Alcántara i li fa arribar el manuscrit; el duc li respon amb una carta²⁴¹ dient que ha rebut la *Crónica* «sin saber por q[ue] medio [...] pero no haré uso de ella ni la pasaré a mi Biblioteca mientras no me digas lo q[ue] te ha costado» i l'amenaça que si no li fa saber aviat, li retornarà immediatament el manuscrit. Finalment, Valenzuela es plega a les exigències del duc i li explica²⁴² que va comprar la *Crónica* a l'encant d'un eclesiàstic de Gandia i que li va

²³⁶ Carta de Basilio Sebastián Castellanos a José Salvá, datada el 24 de maig de 1861; la minuta de resposta en agraïment de José Salvá està datada el juliol de 1861. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 159-161v]. Es tracta de: Borbón y Braganza, Sebastián Gabriel de, Infant d'Espanya. *De los aceites y barnices de que se hace uso en la pintura: memoria dirigida a la Real Academia de S. Fernando en Madrid*. Madrid, 1860 [exemplar no localitzat].

²³⁷ Cartes d'Enrique del Castillo y Alba a, José Salvá, datades el 5 de gener de 1867 i el 15 de maig de 1868; les minuts de resposta en agraïment de José Salvá estan datades el 7 de gener de 1867 i l'1 de juny de 1868, respectivament. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 151-154v]. Es tracta de: Castillo y Alba, Enrique del. *Pasatiempos literarios*. Madrid: Sordo-mudos, 1866 [exemplar no localitzat]; i Castillo y Alba, Enrique del. *Bosquejo histórico...* Madrid, 1868 [BNE, 1/26167], que inclou una dedicatòria de l'autor «A la Biblioteca del Excmo. señor Duque de Osuna».

²³⁸ Es tracta de: *Crónica de don Álvaro de Luna* [BNE, Mss/10141]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000068646>.

²³⁹ Carta datada el 22 d'octubre de 1804. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419]. En els marges de la carta hi ha, manuscrites, les minuts de dues cartes a Valenzuela, datades el 30 d'octubre de 1804 i el 26 de setembre de 1805, en les quals diu que no acceptarà el manuscrit si no l'informa del preu.

²⁴⁰ Carta datada el 6 de novembre de 1804. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

²⁴¹ Esborrany de carta datat l'1 d'octubre de 1805. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

²⁴² Carta datada el 6 d'octubre de 1805. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419]. En la carta, Valenzuela diu que aquesta crònica s'assembla molt a la *Crónica d'Enrique IV* de Diego Enríquez del Castillo, que va enviar des de Zahara després d'haver-la comprat a Gibraleón pel mateix preu. A la BNE es conserven diversos manuscrits de la *Crónica de Enrique IV* amb marques de procedència de la Biblioteca del duc d'Osuna.

costar una pesseta, «precio tal vez excesivo para el que no conozca el mérito de la antigüedad y de dicha obra». Complagut amb la resposta, Pedro de Alcántara li fa saber²⁴³ a través del seu secretari Manuel de Ascargorta que «el pequeño coste de cuatro reales que dice Vm. haberle tenido la *Crónica de don Álvaro de Luna* obliga S.E. a no insistir en satisfacersele» i demana²⁴⁴ a Diego Clemencín que col·loqui el manuscrit a la Biblioteca [il·lustració 42].

1.4.2.2 Dedicatòries

Ramón Fernández fa arribar a María Josefa un exemplar de la seva obra *Principios de cirugía en general*,²⁴⁵ a qui va tenir l'honor de sol·licitar, i d'obtenir, que li admetés l'obra sota la seva protecció, i en la dedicatòria de la qual lloa «la estimación que merecen a V.E. las artes, las ciencias, y facultades, y el deseo de que se extiendan en beneficio del público, y logre en alguna parte la reforma del ocio y destierro de la ignorancia, cuyos vicios insensiblemente debilitan el Estado».

En altres casos, ens ha quedat constància que, a canvi de la dedicatòria, es pagava una determinada quantitat, ja fos directament a l'autor o l'editor, ja fos per costejar les despeses de la impressió. Per exemple, José González Pérez rep²⁴⁶ 1.500 rals en agraïment per haver dedicat la *Guia de la Grandeza* de 1817 a María Josefa; en canvi, a Antonio Alverá Delgrás se li paguen²⁴⁷ les impressions de *Curso completo de lectura*

²⁴³ Esborrany de carta de Manuel de Ascargorta a Valenzuela, datat el 25 d'octubre de 1805. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419].

²⁴⁴ Carta de Manuel de Ascargorta a Diego Clemencín, datada el 23 d'octubre de 1805. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419]. Dos dies més tard, el 25 d'octubre, José Acedo, que està a càrrec de la Biblioteca en absència de Clemencín, notifica a Ascargorta que ha rebut la *Crónica*, «la cual queda colocada entre las demás obras de su clase que hay en esta Biblioteca de mi cargo».

²⁴⁵ Es tracta de: Fernández, Ramón. *Principios de cirugía en general...* Madrid: Benito Cano, 1788 [BNE, 2/19346]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000081939>. Curiosament, aquest exemplar, en comptes de portar el supralibros «Pimentel», com tantes altres obres que van pertànyer a María Josefa, té estampat a la coberta anterior, en lletres daurades i maldestrament: «Exma Sra Duquesa [sic] de Osuna viuda» que, probablement, fa referència a la seva sogra, María Vicenta Pacheco Téllez-Girón, enviduada l'any anterior. L'autor acompanya l'exemplar d'una carta que conté el mateix text que la dedicatòria del llibre. *Carta de Ramón Fernández a la Condesa-Duquesa remitiéndola un ejemplar de la obra que había compuesto sobre cirugía* [AHNOB, OSUNA,CT.417,D.14].

²⁴⁶ Rebut de Julián Aznar, datat el 21 de febrer de 1817. En nota al marge, Aznar apunta que ha pagat 200 rals per cinc exemplars de la guia enquadernat en tailet i un forrat de setí de seda. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418]. No s'ha localitzat cap dels sis exemplars.

²⁴⁷ Segons consta a *Obras líricas y literarias dedicadas a S.E. y admitidas por el mismo* la impressió del *Curso completo* es va pagar el 25 de setembre de 1850 i la del *Nuevo catón* el 15 de gener de 1851. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5]. S'ha conservat la correspondència entre Alverá Delgrás i Mariano on, entre d'altres trobem: la carta de l'autor, datada el 21 de setembre de 1850, sol·licitant que accepti la dedicatòria al *Curso completo* i preguntant que el nomeni bibliotecari honorari o oficial de l'arxiu, sense cap sou, per poder estar al seu servei; o l'esborrany de carta a Alverá Delgrás, datat el 15 de gener de 1851, agraïnt el primer exemplar enquadernat del *Nuevo catón* que li ha fet arribar i dient-li que es posi en contacte amb el seu secretari particular, Ramón del Castillo, per posar-se d'acord pel que fa a la impressió de l'obra. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5]. El document *Obras líricas y literarias dedicadas a S.E. y admitidas por el mismo* comprèn una vintena d'obres de les quals Mariano n'accepta la dedicatòria entre 1844 i 1856. De cadascuna, s'especifica què es dona a canvi: des d'un lacònic «nada consta se le diese» fins els 38.130 rals que es paguen pel cost de paper, impressió i enquadernació de les *Obras*

graduada e instructiva i del *Nuevo catón religioso, moral, político y civil*,²⁴⁸ ambdues obres dedicades a Mariano. A Juan de Ariza, autor de la tragèdia *El primer Girón*,²⁴⁹ se li paguen els 4.016 rals de la impressió²⁵⁰ i li regalen una botonada de brillants que costa 3.000 rals; a més a més, als actors que representen la tragèdia se'ls hi regalen agulles i a l'actriu Teodora Lamadrid, un braçalet²⁵¹ [il·lustració 43].

Francisco Asenjo Barbieri escriu²⁵² una carta a Mariano per fer-li saber que ha posat música i portat al teatre una sarsuela titulada *¡Tramoya!*:

«el público de Madrid ha recibido mi obra de una manera satisfactoria para mis deseos; falta sin embargo, para ser cumplida mi satisfacción, una persona digna con cuyo nombre pueda honrar mi trabajo, y en tal necesidad me he atrevido a poner los ojos en V.E [...] ¿Qué más ilustre nombre que el del Duque de Osuna que es el primero entre los más ilustres de la grandeza española? ¿Qué más cumplido caballero que don Mariano Téllez Girón?».

Mariano accepta la dedicatòria i, al cap d'un setmanes, Barbieri li fa entrega d'un exemplar manuscrit²⁵³ [il·lustració 44] i de quatre exemplars enquadernats. En la carta²⁵⁴ d'agraïment que li fa arribar l'apoderat Pedro Herrero li expressa la satisfacció

de Don Íñigo López de Mendoza, Marqués de Santillana de José Amador de los Ríos, passant per objectes d'or i plata o «una atenta carta firmada por S.E.» donant les gràcies per la dedicatòria.

²⁴⁸ Es tracta de: Alverá Delgrás, Antonio. *Curso completo de lectura graduada e instructiva, desde el conocimiento de las sílabas hasta la letra manuscrita del siglo XV* [obra no identificada]; i de: Alverá Delgrás, Antonio. *Nuevo catón religioso, moral, político y civil para aprender y enseñar a leer el idioma español*. Madrid, 1850 [exemplar no localitzat].

²⁴⁹ Es tracta de: Ariza, Juan de. *El primer Girón: drama en tres actos* [BNE, Mss/14850]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000214161>. No s'ha localitzat cap exemplar imprès procedent de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.

²⁵⁰ En els comptes de Juan de Ariza amb el Círculo Literario Comercial que aquell fa arribar a Ramón del Castillo, secretari particular de Mariano, s'especifica que la impressió de *El primer Girón* consta de: «tirada fina satinación, tirada ordinaria y encuadernaciones en tafilete»; els comptes estan datats el 27 de gener de 1851. *Recibo firmado por Juan de Ariza autor del drama el «Primer Lirón»* [i.e. Girón], de 4016 y coste de la impresión [AHNOB, OSUNA,CT.531,D.56].

²⁵¹ A *Obras líricas y literarias dedicadas a S.E. y admitidas por el mismo*, s'especifica el cost dels diversos regals: «al actor [José] Valero un alfiler doble 2.500; al id. Calvo, id. id. 1.500; al id. Pizarro, otro id. 1.500; al id. Ossorio, id. id. 1.500; al id. Perez, id. id. 1.000». A més, se'ls entreguen dos bitllets de 1.000 rals en agraïment per l'entrades de llotja que els actors li havien fet arribar. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5].

²⁵² Carta datada l'1 de juliol de 1850. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5]. Barbieri no envia la carta directament a Mariano, sinó que l'adjunta en una carta que envia a Pedro Herrero, l'apoderat general del duc, al qual demana que «tenga V. la bondad de pasar la vista por su contenido y si a juicio de V. mi exigencia no es exagerada, le suplico me haga el obsequio de darla curso [...] para proceder al grabado de mi obra y saber si puedo o no poner el nombre de S.E. que es lo único a que aspiro».

²⁵³ L'exemplar manuscrit es conserva a la BNE: Barbieri, Francisco. *Tramoya!* [BNE, M/2542]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000108226>. No s'ha localitzat cap exemplar imprès procedent de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.

²⁵⁴ Esborrany de carta, datat el 31 de juliol de 1850. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5].

que tindrà Mariano de conèixer-lo i li concerta una cita. En pagament de la dedicatòria, Barbieri rep²⁵⁵ una cadena d'or.

1.4.3 Intercanvis

La Real Academia de la Historia i la Real Academia Española tenen un acord per a l'intercanvi recíproc d'obres, adreçades als membres numeraris de les dues entitats. En motiu d'aquest acord, Mariano, que és acadèmic de número de la Real Academia de la Historia des de 1848, rep²⁵⁶ una desena d'obres l'abril de 1866, entre elles una gramàtica i un diccionari de la llengua castellana, tres volums de discursos llegits en les recepcions públiques o les obres poètiques del duc de Frias i de Juan Nicasio Gallego. La Real Academia de la Historia també té un acord amb el Congreso de los Diputados, en motiu del qual el duc rep²⁵⁷ els volums 2-5 de les *Actas de las Cortes de Castilla* publicades pel Congreso l'any 1866.

A més a més, com a membre de la Real Academia de la Historia, Mariano també rep llibres publicats per la pròpia Academia. De l'any 1865, es conserven dues notes: la primera²⁵⁸ és una llista dels llibres publicats per l'Academia que no hi havia a la Biblioteca i que «en virtud de reclamación confidencial» se n'envien 16; la segona²⁵⁹ és una breu nota informant que han enviat el volum 48 de la *España Sagrada*, redactat per Vicente de la Fuente.

1.4.4 Problemes amb la censura i la llei

En el seu diari de viatge per Espanya, Lady Holland escriu que Pedro de Alcántara «obtained permission during his favour at Court to import from foreign countries what books he chose for his own library, notwithstanding they were prohibited by the Inquisition»²⁶⁰ i aprofita l'oportunitat per formar una copiosa biblioteca, principalment de clàssics, història, viatges i ciència.

Tot i que no s'ha localitzat la llicència, ens ha pervingut una nota²⁶¹ que ens informa que a petició de Pedro de Alcántara es concedeix a la Biblioteca una llicència per tenir i adquirir obres prohibides de qualsevol mena. La llicència és atorgada per l'inquisidor

²⁵⁵ Així consta a la llista *Obras líricas y literarias dedicadas a S.E. y admitidas por el mismo. Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.422, D.1-5].

²⁵⁶ Carta datada el 21 d'abril de 1866. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 288-288v]. De totes les obres enviades, només hem pogut localitzar l'exemplar, pertanyent a la Biblioteca, d'una d'elles: Real Academia Española. *Gramática de la lengua castellana*. Madrid, 1865 [BNE, 1/37773].

²⁵⁷ Nota datada el 4 d'agost de 1866. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 287].

²⁵⁸ Nota datada el 17 de març de 1865. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 284-285v]. Al final de la nota, s'indiquen els títols de quatre obres més que no es van enviar perquè s'havien esgotat.

²⁵⁹ Nota sense datar, tot i que fa constar que el volum es va rebre el 3 d'octubre de 1865. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 286]. Segons el registre bibliogràfic de la BNE, el volum 48è l'ha redactat Pedro Sainz de Baranda (1862) i el 49è, Vicente de la Fuente (1865).

²⁶⁰ Holland, Elizabeth Vassall Fox, Lady. *The Spanish Journal of Elizabeth, Lady Holland*. London: Longmans, Green, 1910, p. 196. Disponible a: <https://archive.org/details/spanishjournale00hollgoog>.

²⁶¹ Nota sense datar. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, full 16].

general i bisbe de Jaén Agustín Rubín de Ceballos el 24 de març de 1790, i és ratificada per Lucas de Quiñones [il·lustració 45]; curiosament, a la vegada que concedeix aquesta llicència, Rubín de Ceballos publica un nou índex de llibres prohibits.²⁶²

Malgrat la llicència, hi ha constància que els inquisidors van retenir almenys una obra destinada a la Biblioteca. Es tracta dels 23 volums de les obres gravades dels germans Piranesi, en gran foli, que Pedro de Alcántara havia encarregat poc abans de morir, de la qual se'n retenen vuit perquè hi surten persones nues. S'han conservat dos esborranys²⁶³ de María Josefa a l'inquisidor general, datats el maig de 1807, en els quals li demana que li permeti recuperar els volums retinguts perquè el que s'hi troba és el mateix que es pot trobar a les escoles de dibuix o les col·leccions d'estàtues. Emfasitza que és una obra «destinada para una biblioteca de consideración donde las cosas se conservan y guardan como corresponde y honrada también por el Santo Oficio con la licencia de adquirir y tener libros prohibidos». Argumenta que el Papa regala aquesta obra als sobirans i ambaixadors estrangers que van a Roma i que Napoleó la reparteix a les escoles franceses per a l'estudi de les belles arts. A tots aquests arguments afegeix que espera que tingui en consideració que es tracta d'una col·lecció costosa.

L'endemà, l'inquisidor general respon²⁶⁴ la carta de María Josefa explicant-li que ha informat al Consell de la Suprema General Inquisició sobre el contingut de la seva carta, per tal que els revisors li entreguin els vuit volums que han retingut a la reial duana, un cop verificat que no hi ha cap figura amb actitud obscena [il·lustració 46].

Charles Pougens fa arribar els llibres a Madrid via Baiona i Irún. Pougens els envia, per Messageries Royales, a un tal Lavigerie, «receveur des loteries royales Basses Py-

²⁶² Rubín de Ceballos, Agustín. *Índice último de los libros prohibidos y mandados expurgar para todos los Reynos y Señoríos del Católico Rey de las Españas... Don Carlos IV*. En Madrid: en la Imprenta de don Antonio de Sancha, año de MDCCXC. A l'inventari i taxació jurídica de la Biblioteca de 1823 no hi consta aquesta edició però hi trobem fins a set edicions diferents de l'*Index librorum prohibitorum*, entre elles les publicades a Madrid el 1584 i el 1707, o la publicada a Roma el 1758. *Inventario y tasación de la biblioteca del duque de Osuna realizada en el año 1823* [AHNOB, OSUNA, C.3445, D.16]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411090>.

²⁶³ Esborranys datats el 23 de maig de 1807. *Carta del Patriarca Inquisidor General a la Condesa Duquesa: que oficiaba al Consejo de la Suprema Inquisición para que revisase los 8 tomos detenidos de los 23 de que constaba la obra de los hermanos Pizanesi que venía dirigida a la Biblioteca de la casa ducal, para que si por la calidad de sus grabados no había inconveniente se entregaran enseguida. En la minuta de la carta que escribió la Condesa reclamando la devolución, se fundaba en que los grabados de hombre y mujeres desnudos se facilitaban a los alumnos de las escuelas de pintura, que uno de los desnudos representaba a la Magdalena, y que la obra era una de las que el Papa solía relajar [sic] a los soberanos y embajadores que iban a Roma* [AHNOB, OSUNA, CT.417, D.33].

²⁶⁴ Carta datada el 24 de maig de 1807. *Carta del Patriarca Inquisidor General...* [AHNOB, OSUNA, CT.417, D.33].

rénées à Bayonne»²⁶⁵ qui, a continuació, els envia a Simón Iriarte, administrador de Correus a Irún, qui els fa arribar a María Josefa.

En carta²⁶⁶ de 14 d'abril de 1824 María Josefa es lamenta a Pougens que, a la duana de Vitòria, han obert un paquet enviat per aquest i l'han retingut sota el pretext que hi havia una carta tancada. En aquest paquet, hi havia uns perfums, uns diaris i un exemplar enquadernat «en veau très simple» del *Jocko* de Pougens.²⁶⁷ Tot i que no sabem del cert si el paquet va ser retingut degut al llibre o als diaris, sí que sabem que aquest és el darrer paquet contenint llibres que María Josefa rebrà per canals legals.

L'11 d'abril s'havia publicat la *Real Cédula de S.M. y señores del Consejo, en la cual se fijan las reglas que han de observarse para la introducción de libros extranjeros en estos Reinos*,²⁶⁸ un reglament que dificulta la importació de llibres de l'estranger, el qual «debía resultar a la nación entera [de] grande utilidad, libertándola de la diseminación de máximas erróneas y doctrinas falsas con que los autores extranjeros en todos tiempos, pero más particularmente en los presentes, habían entretejido sus obras, procurando paliar su dañosa intención con los rasgos de la más sublime elocuencia». Les dues primeres regles són les següents:

«1º Se registrarán en las aduanas de los puertos y fronteras todos los fardos o cajones de libros que se introduzcan, bien vengán dirigidos para comerciantes o particulares de Madrid, bien para los de otra cualquiera parte del Reino.

2º Hecho el registro se detendrán no solo todas las obras comprendidas en los índices y edictos de las que están prohibidas, sino también todas cuantas vengán sin licencia del Consejo para su introducción, sea cual fuere la materia de que traten».

María Josefa informa²⁶⁹ Pougens de la publicació de la reial cèdula prohibint la introducció de llibres estrangers al país. Tot i que creu que no afectarà als diaris, li demana que d'ara en endavant li faci arribar els llibres a través de Louis Justin Marie, marquès de Talaru i ambaixador de França a Espanya. El Marquès de Talaru serà el primer de diversos diplomàtics dels quals es valdrà per seguir rebent llibres des de París.

²⁶⁵ Així consta en una carta de Pougens a María Josefa, datada l'11 de febrer de 1826, en què li comunica l'enviament de quatre caixes de vins. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA, CT.276, D.1].

²⁶⁶ Carta datada el 14 d'abril de 1824. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA, CT.276, D.1].

²⁶⁷ Es tracta de: Pougens, Charles de. *Jocko*. Paris: Persan, 1824 [BNE, R/8678]. L'enquadernació «en veau très simple» es pot veure a: http://catalogo.bne.es/WebCat/Images/Procedencias/R_8678.jpg.

²⁶⁸ Espanya. *Decretos del Rey nuestro Señor don Fernando VII y Reales órdenes, resoluciones y reglamentos generales expedidos por las Secretarías del Despacho y Consejos de S.M.: tomo 8*. Madrid: en la Imprenta Real, 1824, p. 309-313. Disponible a: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.4900911061&view=1up&seq=331>.

²⁶⁹ Esborrany de carta datat el 9 de maig de 1824. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA, CT.276, D.1].

Entre el 16 de juny i el 16 de novembre,²⁷⁰ Pougens prepara tres enviaments de llibres per a María Josefa: fa petits paquets amb l'adreça de la comtessa-duquessa que entrega a la muller del marquès de Talaru, que viu al faubourg Saint-Germain de París, la quals els farà arribar al seu marit a Madrid. En una carta²⁷¹ de setembre de 1824, Pougens l'informa que ben aviat sortirà publicada una nova novel·la de Walter Scott, *Le siège de Ptolémaïs*, però que «je n'enverrai cet ouvrage que par vies diplomatiques» al que María Josefa respon²⁷² que «vous faites parfaitement bien de m'expédier le nouveaux roman de Walter Scott [...] par la voie de la légation de France». Però aquesta via diplomàtica es tanca el gener de 1825: la marquesa de Talaru li fa saber a Pougens²⁷³ que no podrà seguir fent d'intermediària ja que l'estafeta de França ha estat totalment suprimida; Pougens n'està ben disgustat: «[...] lettre de madame la marquis de Talaru qui me dérange bien et qui me contrarie beaucoup». En la seva carta, Pougens demana a María Josefa noves indicacions sobre la manera de fer-li arribar els llibres.

En la carta de resposta²⁷⁴ a Pougens, María Josefa indica que, a partir d'ara, cal enviar els llibres a través de La Loyer, mariscal de camp i comandant de la brigada suïssa destinat a Madrid. Per fer-li arribar, cal que porti el paquet de llibres a qualsevol «bureau de la guerre» amb un embolcall exterior a nom del comandant i un embolcall interior a nom de María Josefa. Uns dies després, Pougens li escriu²⁷⁵ per explicar-li que ha anat al ministeri de la guerra amb dos paquets de llibres per enviar però que el secretari general l'ha informat que l'estafeta militar de París a Madrid també ha estat supri-

²⁷⁰ A la carta de 16 de juny de 1824 l'informa de l'enviament de: Campan, Mme (Jeanne-Louise-Henriette). *Mémoires sur la vie privée de Marie-Antoinette, reine de France et de Navarre*, 3 volums en 8º [edició no identificada]; Picard, Louis-Benoît. *L'exalté ou Histoire de Gabriel Désodry*. Paris: Baudouin, 1824 [exemplar no localitzat]; i Montpensier, Louis-Antoine-Philippe d'Orléans. *Mémoires de S.A.S. Antoine-Philippe d'Orléans* [edició no identificada]. A la carta de 18 de juliol de 1824, l'informa de l'enviament de: Scott, Walter. *Redgauntlet*. Paris: Charles Gosselin, 1824 [BNE, 5/4221]. A la carta de 16 de novembre de 1824, l'informa de l'enviament de: Dupuy, Pierre. *Nouveau recueil de pensées*. Paris: Dentu, 1824 [exemplar no localitzat]; Kropiński, Ludwik. *Adolphe et Julie, ou Lettres de deux amants habitant les bords du Dniester: traduit du polonais*. Paris: Bossange père: Bosange frères, 1824 [exemplar no localitzat]; i Théaulon, Emmanuel. *Le Couteau, ou la Mort d'un ministre, nouvelle romantique, suivie de trois autres nouvelles*. Paris: J. Pinard, 1824 [exemplar no localitzat]. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁷¹ Carta datada el 15 de setembre de 1824. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁷² Carta datada el 30 de setembre de 1824. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁷³ Carta datada el 23 de gener de 1825. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Comunica la mala nova a María Josefa i li adjunta la carta de la marquesa de Talaru, que no s'ha localitzat; en carta de 6 de febrer de 1825 de María Josefa a Pougens s'explicita el motiu de la renúncia de la marquesa. En la carta, Pougens diu que la marquesa li ha retornat uns volums que li havia fet arribar i que encara no havia enviat: el *Redgauntlet* d'Scott, l'*Almanach de Saxe Gotha* de 1825 i el segon volum de la seva *Archéologie française*.

²⁷⁴ Esborrany de carta datat el 6 de febrer de 1825. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁷⁵ Carta datada el 19 de febrer de 1825. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Els paquets incloïen els documents que la marquesa de Talaru havia retornat a Pougens uns dies abans.

mida. No obstant, el secretari li aconsella d'anar a parlar amb el director general de l'administració de correu, Louis-René-Simon, marquès de Vaulchier du Deschaux, el qual accepta enviar els dos paquets. El 14 de març, María Josefa escriu²⁷⁶ a Pougens per informar-lo que ha rebut els dos paquets i, veient que ha funcionat, proposa que aquesta sigui la nova via de comunicació. Per aquest motiu, fa saber a Pougens que, a petició de La Loyer, li ha facilitat la seva adreça per tal d'enviar-la al director de correus amb la finalitat d'obtenir el permís perquè Pougens pugui portar-li a l'oficina tots els llibres que vulgui enviar a María Josefa. Pougens li respon²⁷⁷ que hi està d'acord i que espera amb impaciència la carta del comandant i, així, poder-li enviar els dos primers volums de les *Mémoires inédits de madame la comtesse de Genlis*. Pougens torna a escriure a María Josefa tres setmanes després²⁷⁸ per dir-li que té diverses obres per enviar-li i que ho farà per mitjà de l'administrador general de correus tot i que encara no en té l'autorització ja que està frisós que les rebí. Malauradament, aquesta via també es tanca aviat: el 20 de maig, María Josefa escriu²⁷⁹ a Pougens dient-li que, veient que La Loyer no ha acomplert la seva promesa i que encara no ha rebut l'autorització, creu que el director general de correus no es farà càrrec de fer-li arribar els llibres.

Lluny de desistir, en la mateixa carta María Josefa li demana que s'adreci a Luis de Córdova, secretari a l'oficina de l'ambaixada d'Espanya a París, de la qual n'és ambaixador extraordinari el seu nebot, el duc de Villahermosa, i que li faci arribar els llibres a través seu. En carta de 8 de juny, Pougens l'informa²⁸⁰ que ha preparat tres paquets de llibres, sense tancar, segons el costum diplomàtic, i els ha entregat a Luis de Córdova. Però sembla que aquesta via de comunicació no acaba de funcionar del tot bé perquè María Josefa es lamenta²⁸¹ que després de dos mesos encara no ha rebut els tres paquets; inclou una carta dirigida a Luis de Córdova i al duc de Villahermosa i demana a Pougens que els hi faci arribar. Davant les reclamacions de María Josefa, Luis de Córdova escriu a Pougens per explicar-li que havia enviat els paquets però que, com que no es poden introduir llibres estrangers a Espanya, li havien estat retornats. Per aquest motiu, està a l'espera que surti el proper correu de gabinet cap a Madrid

²⁷⁶ Esborrany de carta datat el 14 de març de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁷⁷ Carta datada l'11 d'abril de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁷⁸ Carta datada el 6 de maig de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Les obres a les quals fa referència són l'*Almanach royal* de 1825 i les *Mémoires inédits de madame la comtesse de Genlis*.

²⁷⁹ Esborrany de carta datat el 20 de maig de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁸⁰ Carta datada el 8 de juny de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Els paquets inclouen l'*Almanach royal* de 1825 i els quatre primers volums de les *Mémoires inédits de madame la comtesse de Genlis*.

²⁸¹ Esborrany de carta datat el 8 d'agost de 1825. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. María Josefa ja s'havia lamentat de la tardança en una carta de 20 de juliol.

per incloure-hi els llibres. Finalment, el mes de setembre diversos paquets de llibres²⁸² arriben a mans de María Josefa. Però sembla que l'enviament de llibres a través de Luis de Córdova no és tan ràpid com desitjaria María Josefa²⁸³ i a finals de desembre escriu²⁸⁴ a Pougens dient que no cal molestar més a Luis de Córdova amb els paquets de llibres i que passi per casa de Córdova a recuperar els llibres que aquest encara no hagi enviat.²⁸⁵

I és que María Josefa ha trobat un nou intermediari en la persona del comte de Brunetti, el seu net polític²⁸⁶ i ministre plenipotenciari d'Àustria a la cort de Madrid. María Josefa mana²⁸⁷ a Pougens que faci arribar els llibres pendents al llibreter Pelicier, situat a la plaça del Palais Royal de París, el qual ha de fer arribar una caixa a Brunetti, dins la qual Pougens pot col·locar els seus llibres. Pougens li fa saber²⁸⁸ que, mentre Pelicier no tanqui la caixa de llibres per al comte Brunetti, n'hi anirà portant.

Mentre espera l'enviament de Pelicier, María Josefa fa saber²⁸⁹ a Pougens que Mr. D'Oubril, membre de la legació russa a la cort madrilenya i nebot del ministre plenipotenciari a Madrid, és camí de París. Demana a Pougens que li presenti la carta a D'Oubril, li faci saber que és el seu corresponsal literari a París i li entregui els paquets

²⁸² En carta datada el 12 de setembre de 1825 informa de la recepció de: *Almanach royal* de 1825 [exemplar no localitzat]; i dels quatre primers volums de: Genlis, Caroline-Stéphanie-Félicité Du Crest, comtesse de. *Mémoires inédits de madame la comtesse de Genlis...* Paris: Ladvocat, 1825 [BNE, 2/16345-2/16352]. I en carta de 26 de setembre de 1825 informa de la recepció de dos paquets amb els sis volums de: Scott, Walter. *Histoires du temps des croisades*. Paris: Charles Gosselin, 1825 [BNE, 5/4221]. Afegeix que queda pendent de rebre els volums 5 i 6 de les *Mémoires* de Genlis. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁸³ En carta datada el 12 de desembre de 1825, María Josefa es lamenta que encara no ha rebut els quatre primers volums del *Tristan le voyageur* de Louis-Antoine-François de Marchangy, els quals, en carta de 20 de novembre, Pougens deia que entregaria a Luis de Córdova. Demana a Pougens que vagi a veure a Luis de Córdova i li'n demani explicacions i que, si no se'n pot fer càrrec, retorni els llibres a Pougens. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁸⁴ Esborrany de carta datat el 22 de desembre de 1825. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁸⁵ Tot i això, María Josefa encara rebrà uns quants llibres més a través de Luis de Córdova. En carta de 23 de gener de 1826 informa Pougens que ha rebut els tres volums de: Pougens, Charles. *Contes du vieil ermite de la vallée de Vauxbuin*. Paris : Th. Desoer, 1821 [exemplar no localitzat], amb remitent de l'ambaixada d'Espanya. I en carta de 2 de febrer de 1826, María Josefa explica a Pougens que el dia anterior havia anat a casa seva un cavaller francès de part de Luis de Córdova i li havia entregat els quatre volums de: Scott, Walter. *Biographie littéraire des romanciers célèbres*. Paris: Charles Gosselin, 1826 [BNE, 5/4221]. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁸⁶ Lázaro Fernando Brunetti és un noble italià casat amb María Josefa Gayoso y Téllez-Girón, filla de Josefa Manuela Téllez-Girón, marquesa de Camarasa, i neta de María Josefa.

²⁸⁷ Esborrany de carta datat el 5 de gener de 1826. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Tot i les instruccions de fer arribar els llibres a Pelicier, en carta del passat 22 de desembre María Josefa instrueix Pougens de fer arribar els llibres a Lavigerie de Baiona, el qual s'encarregaria de fer-los arribar a Brunetti.

²⁸⁸ Carta datada l'11 de febrer de 1826. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁸⁹ Esborrany de carta datat el 27 de febrer de 1826. *Correspondencia de Charles Pougens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

que tingui per a ella. A través D'Oubril, María Josefa rep dos enviaments en poc més de cinc mesos.²⁹⁰

Finalment, a mitjans de juliol María Josefa escriu²⁹¹ a Pougens per fer-li saber tots els llibres que ha rebut entre juny i juliol, un total de 18 obres en 43 volums.²⁹² María Josefa ha trigat gairebé mig any en rebre la caixa de llibres de Pelicier; tot i que s'impacienta i demana²⁹³ a Pougens que els propers paquets els enviï a través de Lavigerie de Baiona, amb un embolcall exterior a nom del comte Brunetti i un embolcall interior a nom d'ella, per tal que arribin més ràpid, els següents encàrrecs de llibres requereixen novament dels serveis de Pelicier ja que sumen un total de 181 volums. No és fins desembre de 1826 que Pougens escriu²⁹⁴ a María Josefa per explicar-li el contingut de la caixa de llibres que ha preparat Pelicier, però l'avisava que Pelicier ha endarrerit l'expedició de la caixa ja que algunes obres destinades a Brunetti s'han d'enquadrar i es lamenta que els enquadernadors treballen molt lentament. En la seva carta, Pougens detalla com es farà l'enviament i quant ha costat:

²⁹⁰ En carta de 22 de juny de 1826, María Josefa confirma a Pougens que ha rebut: Pougens, Charles de. *Lettres philosophiques a Madame *** sur divers sujets de morale et de littérature*. Paris: François Louis, 1826 [BNE, R/8682]; també confirma que ha rebut l'*Almanach Royal* de 1826 a través de Lavigerie. I en carta de 31 d'agost de 1826, confirma que ha rebut els volums 5 i 6 de: Marchangy, Louis-Antoine-François de. *Tristan le voyageur...* Paris: Urbain Canel, 1825-1826 [BNE, 2/14918-2/14923]. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁹¹ Esborrany de carta datat el 17 de juliol de 1826. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Acompanya la carta una llista de llibres titulada *Libros que han venido de París en junio y julio de 1826*. Pougens, en carta de 10 de març de 1826, envia una llista més detallada dels 14 llibres que, en aquell moment, havia entregat a Pelicier.

²⁹² Els llibres rebuts són els següents: Le Noble, Alexandre. *Histoire du sacre et du couronnement des rois et reines de France*. Paris: Gaultier-Laguionie, 1825 [BNE, 2/15724]; Le Noble, Alexandre. *Relation du sacre de S.M. Charles X*. Paris: Pochet, 1825 [BNE, 2/15725]; Darmaing, Jean. *Relation complète du sacre de Charles X*. Paris: Baudouin Frères, 1825 [BNE, 2/16291]; Miel, François. *Histoire du sacre de Charles X*. Paris: Panckoucke, 1825 [BNE, 2/16531]; Lamartine, Alphonse de. *Chant du Sacre ou La veille des armes*. Paris: Baudouin frères et Urbain Canel, 1825 [BNE, 2/20610]; Lamartine, Alphonse de. *Couronne poétique de Charles Dix*. Paris: Bouquin de la Souche, 1825 [BNE, 2/16521]; Philipon de La Madelaine, Louis. *Manuel épistolaire à l'usage de la jeunesse* [edició no identificada]; *Le nouveau secrétaire italien* [obra no identificada]; Elizabeth, Frank. *Classical English letter-writer or Epistolary selection* [edició no identificada]; els volums 7-8 de: Genlis, Caroline-Stéphanie-Félicité Du Crest, comtesse de. *Mémoires inédits de madame la comtesse de Genlis...* Paris: Ladvocat, 1825 [BNE, 2/16345-2/16352]; els volums 1-4 de: Marchangy, Louis-Antoine-François de. *Tristan le voyageur...* Paris: Urbain Canel, 1825-1826 [BNE, 2/14918-2/14923]; Scott, Walter. *Woodstock, ou le cavalier*. Paris: Charles Gosselin, 1826 [BNE, 5/4221]; *Almanach Royal* de 1826 [exemplar no localitzat]; *Almanach de Saxe-Gotha* de 1826 [exemplar no localitzat]; 11 volums de: Barante, Prosper, baron de. *Histoire des ducs de Bourgogne...* Paris: Ladvocat, 1826 [BNE, 2/15024-2/15036], així com l'atlas de l'*Histoire des ducs de Bourgogne* [exemplar no localitzat]; Pougens, Charles de. *Lettres philosophiques a Madame *** sur divers sujets de morale et de littérature*. Paris: François Louis, 1826 [BNE, R/8682]; *Obras de Moratín* [obra no identificada]; *Sacre de Charles X*, 3 livr. in fº fig. [obra no identificada].

²⁹³ Esborrany de carta datat el 25 de setembre de 1826. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁹⁴ Carta datada el 5 de desembre de 1826. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. La caixa, marcada PB n.º 40, inclou els volums 1-46 de la *Biographie universelle, ancienne et moderne...* Paris: Michaud frères, 1811-1862 [16 dels 46 volums a la UCM, BH FLL 51415-BH FLL 51448]; 125 volums d'obres de Walter Scott [BNE, 5/4221], les làmines per a les *Mémoires inédits* de Genlis i un paquet amb 10 volums per a Brunetti, molt probablement d'obres de Pougens.

«Cette caisse a été expédiée par le roulage de Mess. Gontié et Loraux jeune rue Beryère n° 18 Paris, à l'adresse de Mr. Lavigerie, receveur des loteries royales Bayonne, lequel d'après l'avis et les instructions je lui ai données réexpédiera sans délai francò jusqu'à Madrid à l'adresse et selon la mode indiqué et le prévaudra sur moi de ses frais. Vue la longueur du chemin et l'humidité de la saison, Mr. Pellicier a cru devoir pour meilleure conservation garnir de toile cirée l'intérieur de la caisse. Il a déboursé pour frais d'emballage et de douane 17 fr., port jusqu'à Bayonne 25 fr. 05 c. Je lui ai comme de raison remboursé les dits frais que je porte au compte de votre excellence».

En carta de 15 de gener de 1827, María Josefa escriu²⁹⁵ a Pougens per informar-lo que ha rebut una nota de Lavigerie informant-la que ha de rebre la caixa entre avui i demà. Unes setmanes més tard, María Josefa li torna a escriure²⁹⁶ lamentant-se que encara no ha rebut la caixa de llibres, malgrat la nota de Lavigerie, i ignora el motiu del retard. En la següent carta a Pougens, María Josefa l'informa²⁹⁷ que la caixa de llibres és a Vitòria, on està retinguda ja que cal complimentar les formalitats de la duana. Finalment, el 2 d'abril de 1827 María Josefa rep la caixa de llibres enviada per Pelicier; en la carta²⁹⁸ que envia a Pougens per informar-lo de l'arribada de la caixa, li adjunta una carta per a Santiago Usoz, «chargé d'affaires d'Espagne» a la cort de París i li demana que li faci arribar els paquets a través seu.

Tot i els diferents intermediaris que María Josefa fa servir, sembla que el que millor li funciona és la combinació Lavigerie-Brunetti. Anys després, en una carta²⁹⁹ de setembre de 1833, una de les últimes que s'intercanvien, Pougens li fa saber que li envia el desè volum del *Dictionnaire de geographie universelle* per missatgeria fins a Baiona per a Lavigerie i sota el nom del comte de Brunetti.

²⁹⁵ Esborrany de carta datat el 15 de gener de 1827. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁹⁶ Esborrany de carta datat el 8 de febrer de 1827. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁹⁷ Esborrany de carta datat el 15 de febrer de 1827. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1].

²⁹⁸ Esborrany de carta datat el 2 d'abril de 1827. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. A més a més de la caixa de llibres de Pelicier, ha rebut l'*Almanach de Gotha* de l'any 1827 [USC, PUBLIC. 1007] a través de Lavigerie.

²⁹⁹ Carta de 29 de setembre de 1833. *Correspondencia de Charles Pongens* [sic]... [AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1]. Es tracta de: *Dictionnaire de geographie universelle* [obra no identificada].

1.5 Enquadernació

1.5.1 Primera etapa: 1786-1808

Són diversos els enquadernadors que treballen per a Pedro de Alcántara i María Josefa i se'n conserven documents des de l'any 1788, principalment comptes de despeses, rebuts i llistes de llibres enviats a enquadernar. Dels que s'ha conservat més documentació és de Pascual López, Pascual Carsí y Vidal, y Gabriel Gómez.

1.5.1.1 Pascual López (-1808)

Mestre llibreter i enquadernador que treballa com a oficial a la Biblioteca. A més a més de les tasques d'enquadernació que duu a terme a la Biblioteca, també realitza enquadernacions per a Pedro de Alcántara i María Josefa que cobra a part.

El 22 de febrer de 1791 firma un rebut³⁰⁰ de 198 rals per l'enquadernació de quinze volums, especificant el títol de cada obra i el cost d'enquadernar cada volum.³⁰¹ Dels treballs fets per a María Josefa es conserven dos comptes, un per valor de 238 rals³⁰² i l'altre de 498 rals³⁰³ [il·lustració 47]. Del primer treball per a María Josefa, a més d'un compte detallat de les obres enquadernades, també s'ha conservat la llista que acompanyava els documents (monografies i publicacions periòdiques) que es van enviar a Pascual López, amb les indicacions del tipus d'enquadernació desitjada i la ubicació del document a la llibreria de María Josefa: les monografies estaven al «estante de la ventana» i al «estante del medio» i, les publicacions periòdiques al «[estante] de abajo». Les catorze monografies s'enquadernen totes en pasta; en el cas de les publicacions periòdiques, s'envia a López un volum de mostra de cadascuna. No s'ha localitzat cap dels exemplars continguts en aquest primer compte, però sí que se n'ha identificat un del segon compte: es tracta de *Lettres de S. François de Sales adressées a des gens du monde*³⁰⁴ enquadernat en pasta per 8 rals.

1.5.1.2 Pascual Carsí y Vidal (-1818)

Enquadernador valencià establert a Madrid,³⁰⁵ actiu entre el darrer terç del segle XVIII i 1818. És nomenat enquadernador de cambra l'any 1799 i ostenta els càrrecs d'enquadernador del rei i de la Imprenta Real. Amb l'ocupació francesa de Madrid,

³⁰⁰ *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³⁰¹ La única obra localitzada de les quatre mencionades és, probablement, la que correspon als volums 7 i 8 de: Buffon, Georges, Comte de. *Historia natural, general y particular*. Madrid: Ibarra, 1785-1805 [BNE, ER/4008-ER/4028], amb el supralibros «Pimentel». Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000253850>. El cost d'enquadernar cada volum és de 12 rals.

³⁰² Compte datat el 23 de març de 1804. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³⁰³ Compte datat el 23 de juliol de 1791. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³⁰⁴ Es tracta de: Francisco de Sales, Santo. *Lettres de S. François de Sales adressées a des gens du monde*. Paris: Imprimerie de Crapelet, 1803 [BNE, 2/16371].

³⁰⁵ Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario biográfico de encuadernadores españoles*. Madrid: Edit. Maestre, 1958, p. 55-57.

marxa a Cadis, on segueix treballant; retorna a Madrid amb la restitució de Ferran VII, i és nomenat cap de l'obrador d'enquadrernacions de la Imprenta Real.

Carsí treballa per a Pedro de Alcántara i María Josefa durant la primera dècada del segle XIX. S'han conservat fins a 10 comptes i rebuts³⁰⁶ diferents per un total de gairebé 16.200 rals. De Pedro de Alcántara s'han conservat ordres de pagament a Carsí, com una de 4.179 rals «por el valor de varias encuadernaciones de libros que ha hecho para mi uso en el año pasado de mil ochocientos y uno»³⁰⁷ del qual, malauradament, no s'ha localitzat el compte presentat a la comptadoria del duc [il·lustració 48]. En canvi, sí que s'han conservat alguns comptes de les encuadrernacions de María Josefa que ens informen, per a cada obra, del títol, el format, el nombre de volums, el tipus d'enquadrernació i el preu.

A més a més, d'enquadrernar els llibres, Carsí s'encarrega de daurar el supralibros de María Josefa en, almenys, 157 volums: en el compte de 31 de desembre de 1801, el primer ítem és «a noventa y tres libros se les puso en la tapa la cifra de la S^a Duquesa a medio real por cifra son 46,5»; en el compte de 16 de setembre de 1803 cobra 7 rals per netejar 14 volums i posar-hi el supralibros; i en el compte de 28 d'octubre de 1804, daura el supralibros en 50 volums més. Carsí també realitza³⁰⁸ «una caja y tapas para el índice de la librería de la S^a Duquesa, como el anterior» per 140 rals [il·lustració 49].

La majoria d'enquadrernacions són en pasta, com per exemple la que realitza per a l'obra *Le sacre et couronnement de Louis XVI, roi de France et de Navarre*³⁰⁹ de Pichon per 18 rals, o els dos volums de *Nouveaux mélanges extraits des manuscrits de Mme. Necker*³¹⁰ de Pougens per 24 rals. També realitza encuadrernacions en «becerrillo», com les de *Le père et la fille*³¹¹ d'Opie per 11 rals, o els tres volums d'*Elisabeth de S****³¹² de Golovkina per 36 rals. Força més cara és l'enquadrernació en

³⁰⁶ Comptes i rebuts a *Catorce cuentas de encuadernadores. Son escasa importancia* [AHNOB, OSUNA,CT.408,D.7]; *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418]; i *Cuentas de tesorería...* [AHNOB, OSUNA,C.2975].

³⁰⁷ Lliurament a favor de Pascual Carsí amb data de 3 de maig de 1802. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³⁰⁸ Compte 31 de desembre de 1801. *Cuentas, recibos y libramientos...* [[AHNOB, OSUNA,CT.418].

³⁰⁹ Es tracta de: Pichon, Thomas Jean. *Le sacre et couronnement de Louis XVI*. Paris: Vente, 1775 [BNE, ER/2945]. Llistat en un compte sense data amb un cost total de 546 rals. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³¹⁰ Es tracta de: Necker, Suzanne. *Nouveaux mélanges extraits des manuscrits de Mme. Necker*. Paris: Charles Pougens, 1801 [BNE, 2/17038-2/17039]. Llistat en un compte sense data amb un cost total de 1495,50 rals. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³¹¹ Es tracta de: Opie, Amelia Alderson. *Le père et la fille*. Paris: Ant.-Aug. Renouard, an X, 1802 [BNE, 2/16396]. Llistat en el compte de 16 de setembre de 1803. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³¹² Es tracta de: Golovkina, Ekaterina Ivanovna. *Elisabeth de S***, ou Histoire d'une russe*. Paris: Ducauroy, 1802 [UB, 07 XIX-1180-07 XIX-1182]. Llistat en el compte de 16 de setembre de 1803. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

«pasta aconchada» dels tres volums del *Tableaux de la Révolution française*³¹³ de Pagès de Vixouse per un total de 270 rals. També ho és l'enquadrernació «con todo el lujo con rasos por dentro dorados» de dos volums d'un Sal·lusti en castellà imprès per la Imprenta Real³¹⁴ per 280 rals.

Carsí també treballa per a Pedro de Alcántara Álvarez de Toledo, XIII duc de l'Infantado. El novembre de 1813 li presenta un compte³¹⁵ per valor de 2.240,50 rals per la compra de vuit volums del *Diario de Cortes* i per les enquadrernacions realitzades des del 8 de maig de 1806 fins el 17 de novembre de 1813, una part de les quals fa a Cadis on, segons el compte, està instal·lat des del 14 de juliol de 1813 [il·lustració 50]. A Cadis està acompanyat pel també enquadrernador Miguel Ginesta, el qual firma el rebut al peu del compte. La majoria d'enquadrernacions són en tafilet encarnat, tot i que també n'hi ha en pell morada, pasta o «pasta abecerrada»; a més d'enquadrernar llibres, realitza diverses carteres en tafilet.

1.5.1.3 Gabriel Gómez (1751-1818)

Enquadrernador establert a Madrid,³¹⁶ actiu entre el darrer terç del segle XVIII i 1818, probablement deixeble de Carsí. És nomenat llibreter-enquadrernador de la Casa Reial l'any 1788, càrrec que perd durant la invasió francesa i que no aconsegueix recuperar amb el retorn de Ferran VII al tron.

Gómez treballa per als ducs d'Osuna i de l'Infantado. Sabem del cert que treballa per Pedro de Alcántara entre 1800 i 1803, tal i com consta en tres entrades³¹⁷ dels comptes de tresoreria i en un lliurament, per un cost total de gairebé 3.000 rals, sense detallar de quins llibres es tracta. No obstant, podem saber alguns dels exemplars que Gómez enquadrerna gràcies al monograma «GG» que daura en el llom [il·lustració 51].

³¹³ Es tracta de: Pagès de Vixouse, François-Xavier. *Collection complete des tableaux historiques de la Révolution française en deux volumes*. Paris: Pierre Didot l'aîné, 1798 [BNE, ER/2849-ER/2850]; i Pagès de Vixouse, François-Xavier. *Tableaux historiques de la Révolution française: troisième volume* [1802] [BNE, ER/2851]. Llistat en el compte de 16 de setembre de 1803. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³¹⁴ Es tracta, probablement, de: Sal·lusti Crisp, Gai. *Obras de Cayo Salustio Crispo, traducidas por el señor Infante D. Gabriel*. Madrid: en la Imprenta Real, 1804 [exemplar no localitzat]; el fet que l'obra de Sal·lusti sigui una traducció de l'infant Gabriel de Borbó podria explicar l'enquadrernació «con todo el lujo». Llistat en el compte de 24 d'octubre de 1805. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³¹⁵ Compte datat a Cadis, el 17 de novembre de 1813. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

³¹⁶ Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 116-118.

³¹⁷ Correspon a les entrades: «Diciembre 1800, al librero Gabriel Gómez, por varias encuadernaciones de libros, 915 reales», «Abril 1802, a don Gabriel Gómez, librero, por varias encuadernaciones para S.E., 1.418 reales», «Octubre 1803, al librero Gabriel Gómez librero por la encuadernacion de varios libros para S.E., 654 reales». *Cuentas de tesorería...* [AHNOB, OSUNA,C.2975]. El lliurament, amb data de 8 d'abril de 1802, es refereix a l'entrada de 1.418 rals. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

Per a Pedro de Alcántara enquaderna, per exemple, *Cartas de un español residente en París á su hermano residente en Madrid*³¹⁸ i *Opúsculos del Marques de Buscayolo, de los señores y príncipes soberanos de la ciudad é isla de Xio*,³¹⁹ ambdues en pell amb el monograma al llom. Per al duc de l'Infantado enquaderna, per exemple, els 21 volums de *Colección de las obras sueltas, assi en prosa como en verso*³²⁰ de Lope de Vega en pell o el manuscrit *Fragmentos históricos de la vida de Don Gaspar Phelipe de Guzmán, Conde de Olivares*³²¹ de Vera y Figueroa en pasta valenciana, ambdues amb el monograma al llom.

Hi ha altres enquadernadors que treballen per a Pedro de Alcántara i María Josefa entre finals del segle XVIII i principis del XIX, dels quals no conservem evidències documentals, però sí que coneixem la feina que van dur a terme a través de l'estudi de les enquadernacions.

Un d'ells és Gabriel Sancha,³²² el monograma «GS» del qual s'ha localitzat en el llom de dos exemplars [il·lustració 52]. Un, pertanyent a María Josefa, és *El sacrosanto y ecumenico Concilio de Trento*,³²³ l'altre, amb el supralibros «Biblioteca del Duque de Osuna», és *La conjuración de Catilina y La guerra de Jugurta*³²⁴ de Sal·lusti.

A més dels monogrames daurats, també podem identificar enquadernadors a partir de les etiquetes encolades [il·lustracions 53-56] a les guardes de les enquadernacions, com és el cas de Santiago Martín Sanz,³²⁵ que enquaderna dos volums de *l'Archéologie française*³²⁶ de Pougens; el de Francisco Cifuentes,³²⁷ que enquaderna

³¹⁸ Es tracta de: *Cartas de un español residente en París...* Madrid: Imprenta Real, 1788 [UB, 07 M-5414bis7].

³¹⁹ Es tracta de: Buscayolo, Marqués de. *Opúsculos del Marques de Buscayolo...* Madrid: Ortega é hijos de Ibarra, 1789 [UB, 07 M-3448bis3].

³²⁰ Es tracta de: Vega, Lope de. *Colección de las obras sueltas, assi en prosa como en verso*. Madrid: Antonio de Sancha, 1776-1779 [UB, 07 C-252/1/8- 07 C-252/1/27].

³²¹ Es tracta de: Vera y Figueroa, Juan Antonio de, Conde de la Roca. *Fragmentos históricos de la vida de Don Gaspar Phelipe de Guzmán* [BNE, Mss/10585]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000141456>.

³²² Enquadernador madrileny, primogènit d'Antonio Sancha, va ser nomenat enquadernador de cambra l'any 1766. Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 225-229.

³²³ Es tracta de: Concilio de Trento. *El sacrosanto y ecumenico Concilio de Trento*. Madrid: Imprenta Real, 1785 [BNE, 2/21012]. A la coberta anterior hi trobem daurat el supralibros «Pimentel».

³²⁴ Es tracta de: Sal·lusti Crisp, Gai. *La Conjuracion de Catilina y La guerra de Jugurta*. Madrid: Joachin Ibarra, 1772 [UB, 07 CM-4126].

³²⁵ Enquadernador toledà, establert a Madrid, actiu entre 1780 i 1828, va ser nomenat enquadernador de cambra. Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 152-153.

³²⁶ Es tracta de: Pougens, Charles de. *Archéologie française*. Paris: Th. Desoer, 1821-1825 [BNE, R/9086-R/9087]. Etiqueta a la guarda del volum 2: «Martin encuadernador de cámara de SS.MM. y AA., lo encuadernó. Calle del Espejo, n.º 11, Madrid».

³²⁷ Enquadernador madrileny, va treballar a la cort a principis del segle XIX. Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 62-63.

un exemplar de l'*Oracion fúnebre por la reina doña Maria Isabel Francisca de Braganza*³²⁸ de Fernández Varela; el de l'enquadrador parisenc Meslant que enquaderna el *Jocko*³²⁹ de Pougens; o el del mateix Carsí, que enquaderna la *Pintura del gobernador, alcaldes y regidores de México*, més coneguda com el *Códice Osuna*.³³⁰

1.5.2 Segona etapa: 1835-1882

Els comptes anuals de la Biblioteca que duen a terme els diferents bibliotecaris durant la titularitat de Mariano són la millor font per saber quins enquadernadors van treballar pel duc, els títols, la data i el cost; s'han conservat també algunes factures i comptes fets pels enquadernadors.

Alguns enquadernadors apareixen de manera puntual, com és el cas de Pedro Pastor,³³¹ en els comptes de 1844 i de 1845³³² per un valor de 402 i 384 rals respectivament; o el d'Adriano Durand³³³ en els comptes de 1857³³⁴ per enquadernar 151 volums (128 dels quals de «papeles varios») per un valor de 1.553 rals. No obstant, dels enquadernadors que s'ha conservat més documentació és de Miguel Ginesta fill, Francisco Ojeda i, sobretot, León Binet.

1.5.2.1 Miguel Ginesta

Enquadernadors madrilenys,³³⁵ pare, fill i net, els tres amb el mateix nom, van ser actius durant bona part del segle XIX. Miguel Ginesta de Haro va succeir el seu pare, Miguel Ginesta Clarós, al capdavant del taller el 1849; la documentació conservada de les enquadernacions fetes per a Mariano data de 1851 i la majoria d'elles van firmades «Miguel Ginesta hijo»; no obstant, el compte³³⁶ que presenta el novembre de 1851 porta la firma de «Miguel Ginesta e hijo» i està fet en un paper amb el nom de Miguel

³²⁸ Es tracta de: Fernández Varela, Manuel. *Oracion Fúnebre por la Reina Doña Maria Isabel Francisca de Braganza...* Madrid: Burgos, 1819 [BNE, 2/24561]. Etiqueta a la guarda: «Cifuentes lo enquadernó calle de Preciados Madrid».

³²⁹ Es tracta de: Pougens, Charles de. *Jocko*. Paris: Persan, 1824 [BNE, R/8678]. Etiqueta a la guarda: «Meslant relieur, rue des Mathurins St. Jacques, n.º 20 près la Sorbonne. Cidevant rue de Grenelle St. Germain n.º 102».

³³⁰ Es tracta de: *Pintura del gobernador, alcaldes y regidores de México* [BNE, Vitri/26/8]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000049209>. Etiqueta a la guarda: «Pasqual Carsí y Vidal lo enquadernó. Madrid».

³³¹ Enquadernador madrileny, deixeble de Santiago Martín, actiu al segle XIX, va ser nomenat enquadernador de cambra. Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 183-185.

³³² Factures datades el 8 de desembre de 1844 i el 15 d'abril de 1845. *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421]. De la segona factura destaca l'enquadernació «en tafílete chagren de todo lujo y con su caja... 200 reales» de: *Antiquitates americanæ sive scriptores septentrionales...* Hafniae, 1837 [BNE, 1/45757]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000207811>.

³³³ Enquadernador madrileny, actiu al segle XIX. Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 84.

³³⁴ Despesa datada el 7 d'abril de 1857. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 66-66v].

³³⁵ Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 112-116.

³³⁶ Compte datat el 25 de novembre de 1851. *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421].

Ginesta Clarós en la capçalera impresa [il·lustració 57]. Ambdós van ostentar el títol d'enquadradors de cambra.

Durant els mesos de setembre a desembre de 1851, Miguel Ginesta presenta quatre comptes³³⁷ per un cost total de 503 rals per l'enquadració de setze obres i tres capsos forrades en tela per guardar-hi comèdies originals. Tots els comptes van a nom del bibliotecari Miguel Salvá i s'han conservat com a justificants juntament amb els comptes anuals de 1851 elaborats per Salvá, les despeses dels quals s'han consignat en els respectius mesos de setembre a desembre, juntament amb els llibres adquirits.

Algunes de les obres que Ginesta enquaderna el mes de novembre són els manuscrits de la *Confesión del Conde de Floridablanca*³³⁸ o el de *l'Allegationes factae per R.P.D. Alphonsus de Cartagena, Episcopum Burgensium*,³³⁹ ambdós en pasta a 5 rals cadascun. Més cara resulta l'enquadració de l'*Horae Diurnae Breviarii Romani*³⁴⁰ en «tafilete y cantos dorados» per 56 rals.

1.5.2.2 Francisco Ojeda

Enquadrador madrileny,³⁴¹ deixeble d'Hipólito Pomard, que estableix taller propi des de 1850. Treballa per a Mariano entre finals de 1857 i 1858, tal i com consta en els comptes³⁴² elaborats per José Salvá, i relliga 160 obres per un total de 6.924 rals. Enquaderna llibres principalment en pasta, tot i que en podem trobar en vitel·la, tafilet o xagrí; les publicacions periòdiques solen estar enquadrades en holandesa amb el llom de pell i els plans de tela.

A més dels comptes, també s'ha conservat una factura³⁴³ [il·lustració 58] per valor de 414 rals, de novembre de 1858, on, entre d'altres, hi consten les enquadracions en

³³⁷ Compte de l'enquadració d'una obra amb un cost de 20 reals, amb data de 30 de setembre; compte de sis obres per 359 reals, de 29 d'octubre; compte de nou obres per 76 reals, de 25 de novembre; i compte de tres capsos per 48 reals, d'11 de desembre. *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421].

³³⁸ Es tracta de: *Confesión del Conde de Floridablanca...* [BNE, Mss/11057]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000190861>.

³³⁹ Es tracta de: Cartagena, Alonso de. *Allegationes factae per R.P.D. Alphonsus de Cartagena...* [BNE, Mss/11341]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000171118>.

³⁴⁰ Es tracta de: *Horae Diurnae Breviarii Romani...* Mechilinae: P.J. Hunicq., 1819 [BNE, 2/24335]. La despesa apareix en el compte del mes de desembre de 1851, tot i que no se n'ha conservat el compte de Ginesta.

³⁴¹ Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 179.

³⁴² Comptes de 1857: al marge, en una clau, «Francisco Ojeda, 16 diciembre, 301 reales» i «18 diciembre, 1680 reales». Comptes de 1858: «20 febrero, 1960 reales», «26 marzo, 638 reales», «21 mayo, 417 reales», «21 mayo, 50 reales», «21 mayo, 200 reales», «6 julio, 332 reales», «9 septiembre, 550 reales», «10 septiembre, 40 reales», «22 noviembre, 342 reales» i «22 noviembre, 414 reales». *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 66v-68 i 84-90].

³⁴³ Factura datada el 22 de novembre de 1858. *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421].

pell dels quatre volums de *La Leyenda de oro para cada día del año*³⁴⁴ per 60 rals i d'*Informatio pro veritate*³⁴⁵ per 14 rals.

1.5.2.3 León Binet

Enquadernador madrileny,³⁴⁶ actiu durant la segona meitat del segle XIX. Treballa per a Mariano entre 1857 i 1862, tal i com consta en els comptes³⁴⁷ anuals de la Biblioteca i en les factures de Binet, relligades totes juntes i conservades juntament amb els comptes anuals [il·lustració 59]. Els dos primers anys fa feines puntuals, complementàries a les enquadernacions realitzades principalment per Ojeda però a partir de 1859 i fins 1862, León Binet és l'únic enquadernador que treballa per a Mariano. Durant aquests anys cobra un total de 16.766 rals per enquadernar una mica menys de 250 títols. A més a més, també podem identificar les seves enquadernacions ja que daura el nom al peu del llom d'algunes d'elles.

El compte més elevat és el de 1859, per un total de 7.196 rals.³⁴⁸ En el marge dels comptes, trobem un conjunt de títols agrupats amb una clau i la indicació «encuadración de manuscritos en tafilete con corona ducal e iniciales doradas con estuches cubiertos y forrados en tela». És el cas d'una *Biblia Sacra*³⁴⁹ per 420 rals; del *De officiis*³⁵⁰ de Ciceró per 340 rals; del *Della vita civile*³⁵¹ de Palmieri per 140 rals; o del *Tratado de la esfera*³⁵² de Sacro Bosco, per només 90 rals. A vegades, daurar les inicials «D. de O.» i la corona ducal es paga a part, com consta en els comptes de 1858³⁵³ on cobra 133 rals per posar les inicials i la corona a deu manuscrits enquadernats per ell mateix.

Tot i que aquestes enquadernacions de luxe les trobem principalment en manuscrits, també les podem trobar en alguns impresos del primer terç del segle XVI, com ara

³⁴⁴ Es tracta de: *La leyenda de oro...* Madrid: Librería española, 1853 [BNE, 1/40922-1/40925].

³⁴⁵ Es tracta de: *Informatio pro veritate contra iniquiorem famam sparsam...* 1717 [BNE, 2/20073].

³⁴⁶ Castañeda y Alcover, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 36-37.

³⁴⁷ Comptes de 1857: al marge, en una clau, «León Binet, 3 octubre, 480 reales». Comptes de 1858: al marge, en una clau, «León Binet, 7 diciembre, 811 reales» i «León Binet, 7 diciembre, 2.663 reales». Comptes de 1859: per un total de 7.196 rals, totes de Binet. Comptes de 1860: per un total de 3.074 rals, totes de Binet. Comptes de 1861, per un total de 947 rals, totes de Binet. Comptes de 1862: per un total de 1.595 rals, totes de Binet. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 66v, 90-92, 116-122, 135-138, 155v-157 i 178-179v].

³⁴⁸ Les despeses consten a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 116-122].

³⁴⁹ Es tracta, probablement, de: *Biblia moralizada, con los prefacios de la Biblia* [BNE, Mss/10232]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000043447>.

³⁵⁰ Es tracta de: Cicerón, Marco Tulio. *De officiis...* [BNE, Mss/10246]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000042228>.

³⁵¹ Es tracta de: Palmieri, Matteo. *Della vita civile* [BNE, Res/244]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000012623>.

³⁵² Es tracta de: Johannes de Sacro Bosco. *Tratado de la esfera* [BNE, Res/151]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000051089>.

³⁵³ *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 92].

*Farsas y eglogas*³⁵⁴ de Fernández, per 180 rals; o *Monte de la contemplación*³⁵⁵ per 90 rals. De totes les obres que Mariano encarrega enquadernar amb les seves inicials, la més cara és *De remedii della prospera e adversa fortuna*³⁵⁶ de Petrarca, amb la indicació «piel de Rusia de todo lujo, con estuche» que costa 800 rals.

També fa enquadernacions molt més modestes, en pasta, que costen entre 8 i 30 rals la majoria d'elles, com ara les *Correspondencias de Don Juan Chumacero y Carrillo, ... con el Señor Rey Don Phelipe Quarto*³⁵⁷ per 25 rals o la *Práctica de Secretarios de Ayuntamientos*³⁵⁸ de Manuel Ortiz de Zúñiga per 14 rals. Les publicacions periòdiques solen anar enquadernades en holandesa.

A més d'enquadernar llibres, Binet també fa caixes, com per exemple «3 cajas en forma de libro en tafílete chagrín color de avellana, forradas de seda moaré verde a 160 r[eale]s cada una» i estoigs forrats de tela per 19 rals.³⁵⁹ I, quan és necessari, repara les enquadernacions que ho necessiten, afegeix teixells i fa estoigs a mida.

³⁵⁴ Fernández, Lucas. *Farsas y eglogas al modo y estilo pastoril y castellano*. Salamanca: Lorêço de Liom dedei, 1514 [BNE, R/9018]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000064193>. La despesa consta a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 121v].

³⁵⁵ *Monte de la contemplación*. Seuilla: Bartholome Perez, 1534 [BNE, R/6087]. La despesa consta a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 121-121v].

³⁵⁶ Es tracta de: Petrarca, Francesco. *De remedii della prospera e adversa fortuna* [BNE, Res/212]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000086182>. La despesa consta a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 91v].

³⁵⁷ Es tracta de: Chumacero y Carrillo, Juan. *Correspondencias de Don Juan Chumacero y Carrillo...* [BNE, Mss/10984]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000187358>. La despesa consta a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 138].

³⁵⁸ Es tracta de: Ortiz de Zúñiga, Manuel. *Práctica de Secretarios de Ayuntamientos*. Granada, 1843 [BNE, 2/21693]. La despesa consta a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 156].

³⁵⁹ Les despeses consten a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 66v i 116v].

1.6 Elaboració dels índexs

1.6.1 Primera etapa: 1786-1808

Dels primers llibres que formen la Biblioteca de la Casa d'Osuna es componen dos índexs, un de general i un altre dividit per matèries. Diu Bernardino de la Cámara que

«se dispuso el primero con tal arte, que echándose de ver algún libro de menos en los estantes, en un minuto podía averiguarse cuál era. Para ello se designaba en el lomo de cada libro, el número que la obra ocupaba en la Biblioteca, por el 1, 2, 3, etc. hasta el 1.000, por ejemplo, que estaba en la milésima y última obra que había. Al fin del índice se formó un plan con dos órdenes de guarismos, el primero empezaba con una serie de números desde el 1 hasta el 1.000, y al frente de cada uno de éstos estaba el otro orden denotando la página del libro correspondiente en el índice para saber la obra que se buscaba».³⁶⁰

Aquest sistema també permet saber ràpidament quantes obres formen la Biblioteca.

L'arribada de Manuel de Uriarte al capdavant de la Biblioteca implica fer els índexs de nou. Ordena arrencar dels lloms els teixells de paper amb la xifra i fa col·locar els llibres als prestatges segons el format i no pas la matèria. Un cop endreçats, es duu a terme un índex provisional, suficient per poder localitzar qualsevol llibre. Amb l'obertura de la Biblioteca al públic i la concurrència de lectors es considera necessari formar un índex més detallat, però el volum de feina degut a l'arranjament de les noves adquisicions fa que s'hagi d'ajornar el projecte. Finalment es descarta en favor d'un índex de matèries basat en l'índex provisional. La formació de l'índex de matèries es reparteix entre els dos oficials de la Biblioteca, tal i com podem veure en la nòmina de gener de 1796.³⁶¹ Bernardino de la Cámara s'encarrega de la formació de l'índex d'humanitats i José Bezares de l'índex de matèries eclesiàstiques i legals. De les noves adquisicions, com ara la biblioteca del genealogista Miguel Vidal a finals de 1796,³⁶² es fan dues cèdules de cada obra, una per a l'índex general i l'altra per a l'índex de matèries.

En el compte³⁶³ de les despeses de la Biblioteca trobem diverses partides per a paper, per exemple una de febrer de 1791: «Media resma de papel p[ar]a el índice, 27 reales» o una altra de gener de 1792: «Una resma de papel ordin[ari]o p[ar]a cédulas en la Bibliot[e]ca, 34 reales». A més a més del paper, hi ha una partida d'agost de 1789 de «herretes p[ar]a los cordones del índice ... 29 reales». Podem suposar doncs, que

³⁶⁰ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. [465].

³⁶¹ *Nóminas del personal que había en la Casa del Duque de Osuna y limosna y raciones que pasaba* [AHNOB, OSUNA,CT.452].

³⁶² *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.419]. El 21 de novembre de 1796 Ramon de Casi, com a fideïcomissari de Miguel Vidal, i Manuel de Uriarte, com a director de la Biblioteca, acorden la compravenda de la biblioteca del difunt per 30.000 rals.

³⁶³ *Cuentas de los gastos llevados en la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,C.3445,D.19-21, document 19].

les cèdules tenien forats per on passava el cordó que relligava l'índex, de manera que es podien incorporar les noves cèdules amb força facilitat.

El nomenament de Diego Clemencín com a director de la Biblioteca implica un nou canvi en la col·locació dels llibres i en la formació dels índexs. Segons Clemencín, l'índex de la Biblioteca era «diminuto e inexacto, cual pudo formarse en las premuras de adquirirse los libros».³⁶⁴ Així doncs, ordena col·locar els llibres per matèries i fer els canvis pertinents en l'índex antic que usaran de manera provisional fins que en puguin fer un de nou. De l'elaboració del nou índex general se n'encarreguen tres dels quatre oficials de la Biblioteca (Bernardino de la Cámara, José y Jaime Soriano), amb l'ajuda puntual del bibliotecari José Acedo, i ho fan seguint regles uniformes. A l'AHNOB es conserven unes instruccions manuscrites,³⁶⁵ sense datar, sobre la redacció de cèdules que, probablement, són les que van seguir els oficials [il·lustració 60]. Per exemple, la instrucció sobre l'encapçalament d'autor és la següent:

«Los autores se han de poner por los apellidos: cuando tienen dos se ha de poner el más conocido y usado, sea el primero, sea el segundo, como Quevedo en el caso de D[o]n Fran[cis]co de Quevedo Villegas; Cervantes, en Miguel de Cervantes Saavedra; Salas en Don Joseph o D[o]n Jusepe Antonio González de Salas.

Los nombres se han de poner según el modo en q[u]e se ponen los apellidos: por ejemplo Quevedo y Villegas (D[o]n Fran[cis]co de); Cervantes Saavedra (Miguel de); Salas (D[o]n Jusepe Antonio Gonzalez de) y así en los demás».

A més a més, Clemencín encarrega al bibliotecari Juan Bautista Guitart l'elaboració de l'índex dels manuscrits, dels quals «se van haciendo cédulas con expresión del número de sus hojas, calidad de papel, antigüedad de la letra y demás particularidades notables. Hay volúmenes que han prestado asunto a varias cédulas por contener obras de diversos asuntos y autores; aunque en otros de esta especie la corta extensión de los papeles que contienen, no permite tanta prolijidad y menudencia».³⁶⁶

En l'informe que Clemencín entrega a Pedro de Alcántara l'1 de gener de 1799 diu que «comprendidas las cédulas hechas por Guitart de los manuscritos, existen formados ya 2.673 artículos para el índice general que deberá sustituirse al provisional que hoy rige».³⁶⁷ A més a més, també s'ha elaborat un índex a part que recull tots els incuna-

³⁶⁴ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 469.

³⁶⁵ *Correspondencia administrativa sobre los libros que se encuentran en la Biblioteca de la casa de Osuna* [AHNOB, OSUNA, C.3445, D.1-15, document 10]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411023>.

³⁶⁶ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 473-474.

³⁶⁷ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 474.

bles que, segons Clemencín, «son uno de los objetos del lujo bibliográfico, y se estiman entre los inteligentes no menos que los manuscritos».³⁶⁸

Malauradament no s'ha conservat cap altre informe anual de la Biblioteca ni tampoc ens ha pervingut cap altre document que ens permeti completar la informació que tenim sobre la formació de l'índex. En conseqüència, només podem suposar que l'índex general es va completar tal i com estava planificat i es va anar actualitzant a mesura que s'adquirien noves obres, almenys fins a finals de 1806, poc abans de la mort de Pedro de Alcántara.

1.6.2 Segona etapa: 1835-1882

Amb la designació de Miguel Salvá com a nou bibliotecari l'any 1835 i la voluntat de Pedro de Alcántara, XI duc d'Osuna, de tornar a obrir la Biblioteca al públic, la tasca principal d'aquell és la completa formació dels grans índexs, tasca finalitzada abans de novembre de 1838, com consta en la memòria³⁶⁹ presentada per l'apoderat Marcial Antonio López al duc. L'elaboració dels índexs es fa a partir d'unes paperetes antigues, molt probablement les que es duen a terme durant la direcció de Clemencín, tal i com podem deduir d'una nota de Salvá, amb data de 16 de maig de 1837, que està encolada en el verso del full 193bis del primer volum del *Catálogo alfabético de la Biblioteca del duque de Osuna*³⁷⁰ conservat a la BNE: «Adviento que las *Partidas glosadas* por Gregorio López³⁷¹ no están, aunque se vean continuadas en el índice. Las puse porque las hallé en las papeletas antiguas, pero habiendo ido después a examinar el estante y la grada, vi que faltaban». Encartada entre els fulls 407 i 408 del volum 23 del *Catálogo*, just on comencen les notícies de les obres de Virgili, hi ha una altra nota de la mateixa mena, datada el 25 de setembre de 1837, referida a una obra que no ha pogut localitzar: «También había en esta Biblioteca, según las notas que he encontrado, la obra siguiente: *Los doce libros de la Eneida* traducida en octava rima y verso castellano. Anvers en casa de Juan Bellerio, 1557. 1 vol. en 12°».

El següent document en què es fa referència a la formació dels índexs és de la mà de José Sánchez Toca i, per tant, d'entre març de 1852 i octubre de 1855 [il·lustració 61]. És una nota³⁷² dels treballs i millores que s'han fet a la Biblioteca, entre les quals:

«se ha redactado una serie de siete mil papeletas correspondientes a los libros que proceden de la casa del Ynfantado y a los que después se han adquirido; con

³⁶⁸ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 474.

³⁶⁹ Memòria de l'estat de la Casa, datada el 25 de novembre de 1838. *Expediente personal de Marcial Antonio López...* [AHNOB, OSUNA,CT.537,D.28].

³⁷⁰ *Catálogo alfabético de la Biblioteca del Duque de Osuna* [BNE, Mss/10958-10983].

³⁷¹ Fa referència a la notícia del volum 1, full 194: «Las siete partidas glosadas por el Sr. D. Gregorio López, y se han colocado en las margenes de los textos las leyes recopiladas y autos acordados por el Dr. D. Josef Berni y Catalá. Valencia en la imprenta de Benito Monfort, 1767. 4 vol. fol. pasta. Cast. y lat., D[e]r[ech]o civil, 19-3». *Catálogo alfabético...* [BNE, Mss/10958, full 194].

³⁷² Nota sense datar ni signar; s'ha deduït que és de la mà de José Sánchez Toca per la lletra i la rúbrica. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5].

lo cual queda concluido en borrador el catálogo g[ene]ral, por orden alfabético de autores, de todas las obras que existen en la Biblioteca. Ahora se trabaja en la formación de los índices por orden de materias».

Malauradament no ens ha pervingut cap altre document que ens permeti conèixer res més sobre la formació d'aquests índexs de matèries. I no és fins deu anys després, el 8 d'agost de 1862, que trobem una nova menció als índexs, quan Mariano escriu al seu apoderat general, Ventura González Romero, ordenant que, en la major brevetat possible, es formin els índexs d'obres impreses, còdexs i manuscrits que hi ha a la Biblioteca, amb la finalitat d'imprimir-los. Ordena també que, un cop fet, li enviïn alguns exemplars allà on sigui. La còpia de la carta³⁷³ que s'ha conservat va destinada a José Salvá; en aquesta, a més de l'ordre de Mariano consta un decret de González Romero al director de la Biblioteca dient que proposi el pla i el sistema més convenients per fer els índexs [il·lustració 62].

El 15 de setembre Salvá respon³⁷⁴ la carta de González Romero, explicant-li que la Biblioteca compta amb els índexs alfabètics dels impresos i els manuscrits «sin cuyo requisito sería de todo punto imposible servir ni un pedido siquiera en un departamento que guarda más de 36.000 volúmenes». Així doncs, per tal de complir l'ordre del duc i com que la Biblioteca no pot prescindir dels índexs, Salvá proposa que se'n faci una còpia, la qual s'usarà en la impressió. L'oficial de la Biblioteca, Miguel Aragón, i ell mateix estan duent a terme les tasques de confrontació i correcció dels índexs, i demana que es destinin dos escriptors «entendidos, laboriosos, fieles en la transcripción que permanezcan en la Biblioteca mientras dure el trabajo».

El 22 d'octubre Salvá rep una carta³⁷⁵ de Manuel María Moreno, delegat general de la Casa d'Osuna, per la qual l'informa que han destinat a la Biblioteca l'oficial de la secretaria de la delegació general de la Casa, Francisco Comas «para que a las órdenes del bibliotecario, auxilie a éste en los trabajos preparatorios indispensables para la publicación ordenada por el señor Duque, pasando a las órdenes del mismo bibliotecario el escribiente D. José Gómez de Castro, quien será reemplazado en la sección de arreglo y examen de papeles por el de igual clase D. Alejandro Passuti, destinado actualmente al registro general». Uns dies més tard, Comas i Gómez de Castro comencen la feina de copiar els índexs.³⁷⁶

Han de transcórrer tres anys per tenir novetats sobre l'elaboració dels índexs. L'octubre de 1865 Salvá escriu³⁷⁷ a Pedro Herrero, l'apoderat general de la Casa, demanant una caixa gran amb pany per guardar-hi les paperetes de l'índex general alfa-

³⁷³ Còpia de carta datada el 8 d'agost de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 99].

³⁷⁴ Esborrany de carta datat el 15 de setembre de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 102-102v].

³⁷⁵ Carta datada el 22 d'octubre de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 100-101].

³⁷⁶ Nota datada el 28 d'octubre de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 97].

³⁷⁷ Minutes datades el 25 d'octubre de 1865. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 94-95].

bètic que està a punt d'acabar-se, similar a la caixa on guarden les paperetes dels manuscrits. Herrero concedeix autorització a Salvá per fer construir la caixa de la manera que li semblí més adequada. Un més després, Salvá escriu³⁷⁸ a l'apoderat general per informar-lo que han enllestit l'índex general alfabètic, el qual «debe cotejarse con los libros, estante por estante, así para enmendar cualquier error, como para añadir cualquier particularidad de aquellas que dan mayor estima a las obras; lográndose al mismo tiempo colocar en su sitio los tomos que acaso por motivo de la traslación de la Biblioteca a este edificio estén trocados». Un cop feta la comprovació, es farà una còpia de l'índex per formar l'índex de matèries.

Tot i que fins 1870 no hi torna a haver notícies sobre els treballs per a la formació de l'índex, es conserven diverses minuts³⁷⁹ dirigides a l'apoderat general o al comptador, d'entre 1868 i 1870, demanant paper i paperetes per fer l'índex de la Biblioteca, així com plomes, tinta i llapis [il·lustració 63].

Entre els *Papeles referentes...* trobem set documents agrupats sota l'epígraf «1870. Copia de los índices»³⁸⁰ i, entre aquests, un esborrany de carta³⁸¹ sense datar dirigit a la persona que, per ordre del duc, li havia encarregat que proposés un pla per a la impressió dels índexs d'obres, còdexs i manuscrits. En la carta s'explica que la Biblioteca ja disposa d'índexs per a les obres impreses i els manuscrits, imprescindibles per poder localitzar qualsevol obra en una Biblioteca que guarda més de 36.000 volums, dels quals cal fer-ne una còpia que s'utilitzi per a la impressió. Per això demana persones amb «un carácter de letra claro y una gran costumbre de copiar y de no cometer con frecuencia errores al hacerlo», a més de tenir coneixement de llengües ja que a la Biblioteca hi ha «obras escritas en muchas y muy diversas lenguas». Calcula que s'han de copiar unes 40.000 «papeletas ordinarias» ja que hi ha molts volums facticis i 80.000 «referencias». No especifica el nombre de persones que cal destinar-hi però opina que «del número de manos que se apliquen a este trabajo depende su más o menos pronto término aún sin contar con los de ordenación y corrección que son consiguientes y los de rectificación que sobran para ocupar las dos personas que hoy tenemos a nuestro cargo este rico depósito».

³⁷⁸ Minuta datada el 25 de novembre de 1865. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 96-96v].

³⁷⁹ El 6 de juny de 1867 sol·licita paperetes per a l'índex. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 228]; el 19 de febrer de 1868 fa una nova sol·licitud de material: «cuatro manos de papel de a pliego, cuatro id. de a medio pliego» *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826 fulls 227-227v]; el 14 d'agost de 1868 i el 7 de juliol de 1869 sol·licita novament paperetes per a l'índex. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 229]; finalment, el 19 d'abril de 1870 demana «se compre una resma de papel Jesús para papeletas del índice». *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 222].

³⁸⁰ *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 270-278v].

³⁸¹ *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 277-278v]. Tot i que les primeres línies de l'esborrany són idèntiques a les de l'esborrany de carta datat el 15 de setembre de 1862, a partir de la meitat de la segona pàgina difereixen. Podria ser que Salvá hagués aprofitat l'esborrany de feia vuit anys per redactar aquest segon esborrany, comptant que es tractava de respondre exactament la mateixa petició.

El 27 de maig de 1870 tres empleats de la casa, Guillermo de la Parra, Alejandro Passuti i un tal Beraza, comencen a copiar el «índice de faltos»³⁸² i el 6 de juny comencen a copiar a net l'índex per toms. Però la còpia de l'índex no sembla pas una tasca que es pugui dur a terme de manera regular i sistemàtica ja que Parra, Passuti i Beraza són empleats d'altres departaments de la Casa i poc després de començar tots són reclamats pels seus caps: Beraza és reclamat el dia 13 de juny; el 21 de juny Parra és destinat a la tresoreria per fer una substitució, tot i que té temps d'anar a la Biblioteca a primera hora a copiar «las cabezas»; el 30 de juny Passuti deixa d'assistir a la Biblioteca. I no és fins el 22 de juliol que Parra no torna a treballar en la còpia de l'índex.³⁸³

L'última menció que tenim relacionada amb els índex de la Biblioteca és un compte³⁸⁴ que l'enquadrador Vicente Martín presenta el març de 1871, per un total de 312 rals, per «cuatro pares de tapas, en badana alemana y una letra dorada en el centro de una tapa para los índices de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna a 18 r[eale]s par» i «por cuatro juegos de tornillos para la sujeción de d[ic]has tapas con sus regletas de metal, cada juego se compone de tres tornillos y dos regletas, a 60 r[eales] el juego».

³⁸² *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 274].

³⁸³ *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 272-273, 275-276].

³⁸⁴ Compte datat el 27 de març de 1831. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 125-126v].

1.7 Personal

1.7.1 Primera etapa: 1786-1808

1.7.1.1 Ventura de Ávila (maig 1786- maig 1789)

En la *Noticia historial de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna*,³⁸⁵ Bernardino de la Cámara relata que l'any 1786 Pedro de Alcántara comença a donar forma a la seva idea de crear una biblioteca pública a la ciutat de Madrid. S'encarreguen de la Biblioteca Ventura de Ávila, en qualitat de bibliotecari i un sou de 24 rals diaris, i Bernardino de la Cámara, com a oficial i un sou de 10 rals diaris. El 23 de maig de 1786 tenen inici les primeres tasques: arranjar un petit grup de llibres que el duc tenia a la seva casa de la Puerta de la Vega, i crear un índex general i un de matèries.

Ávila deixa de ser director de la Biblioteca el mes de maig de 1789³⁸⁶ per decisió de Pedro de Alcántara ja que considera que no se'n pot fer càrrec de manera correcta perquè sovint és fora de Madrid acompanyant els ducs en les estades de la cort en els Reials Llocs.

Dels tres anys que Ventura de Ávila és al capdavant de la Biblioteca gairebé no conservem cap document, més enllà de la *Noticia historial* de De la Cámara, que ens permeti saber quines tasques va dur a terme. A l'AHNOB es conserva un rebut³⁸⁷ dels testamentaris d'Antonio Alarcón, tinent corregidor de Madrid, amb data de 18 de març de 1787, segons el qual han rebut «del Exmo. Sr. Conde Duq[u]e de Benav[en]te³⁸⁸ por mano de su bibliotecario D[o]n Ventura de de Ávila» 9.345,22 rals per l'import de diversos llibres que ha comprat de la llibreria del difunt.

1.7.1.2 Manuel de Uriarte (juny 1789-febrer 1798)

Manuel de Uriarte és nomenat director de la Biblioteca el juny de 1789³⁸⁹ amb l'encàrrec especial de «correr con la distribución de la dotación que S.E. ha tenido a bien consignar para su aumento, el de la elección y compra de libros, formación de índices y de dar cuantas disposiciones convengan para el gobierno, régimen y adelantamiento de ella» però per aquesta tasca no percep cap altra quantitat que la que té assignada com a secretari i comptador de la Casa d'Osuna, que és de 45 rals diaris. Una de les primeres decisions és la formació de nous índexs. Com que De la Cámara

³⁸⁵ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. [465].

³⁸⁶ La darrera nòmina on consta Ventura de Ávila com a bibliotecari és de maig de 1789, amb un sou de 24 rals diaris. A partir de la nòmina d'agost de 1789 apareixerà com a «bibliotecario principal (en Andalucía)». *Nóminas del personal que había en la Casa del Duque de Osuna y limosna y raciones que pasaba* [AHNOB, OSUNA,CT.449]. Segons De la Cámara, un cop rellevat del seu càrrec Ventura de Ávila pateix diverses malalties; per refer-se marxa a Osuna (Andalusia), on mor l'any 1792.

³⁸⁷ *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418]. A més del rebut, es conserva una ordre de María Josefa als clauers de l'arca de la tresoreria de la Casa perquè facin efectiu el pagament, amb data de 17 de març de 1787.

³⁸⁸ És a dir, Pedro de Alcántara qui, fins que no esdevé IX duc d'Osuna a la mort del seu pare l'1 d'abril de 1787, usa els títols de marquès de Peñafiel i comte-duc de Benavente indistintament.

³⁸⁹ Així consta en la nòmina del mes de juny de 1789. *Nóminas del personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.449].

no pot assumir tot sol l'augment de feina (a més dels índexs, calia arranjar els llibres de diverses adquisicions), el juny³⁹⁰ també s'incorpora a la Biblioteca Pascual López, el qual ja havia treballat alguns mesos desencaixant llibres sense cap remuneració, amb una assignació de 10 rals diaris. López és un vell conegut de la casa perquè abans d'incorporar-s'hi, havia venut llibres i realitzat encuadernacions per a Pedro de Alcántar i María Josefa; per exemple, es conserva un rebut³⁹¹ de 2.160 rals per 72 volums de la *Histoire de l'Académie royale des sciences*³⁹² per a Pascual López, «librero en la Biblioteca de S.E.». La seva experiència com a mestre llibreter i encuadernador serà tinguda en compte per Uriarte a l'hora de fer-lo encarregat de l'encuadernació i la taxació de llibres.

De la Cámara i López s'encarreguen de col·locar els llibres als prestatges segons la seva mida ja que, segons De la Cámara, «el Director [quería] que a todo se prefiriese la belleza y buena vista de la Biblioteca, atendiéndose, sin embargo, a las clases, en todo lo que no se opusiese a ella».³⁹³ Un cop col·locats tots els llibres, De la Cámara crea un índex provisional que permet localitzar els llibres fàcilment i, així, poder obrir al públic el més aviat possible. L'arribada de noves adquisicions, com ara la biblioteca del comte de Campo de Alange l'any 1790, obliga a López i De la Cámara a canviar llibres de lloc amb certa freqüència per tal de mantenir la bellesa del conjunt.

Sembla que poc després de la incorporació dels llibres de Campo de Alange, la Biblioteca obre finalment les seves portes al públic. L'augment de feina que suposa atendre els lectors i el fet que López no pugui assistir puntualment a la Biblioteca degut a les freqüents comissions que ha d'acomplir, Uriarte es veu obligat a demanar al duc la incorporació d'un nou oficial. En conseqüència, José Bezares és admès a la Biblioteca com a oficial el mes de març de 1793, amb un sou de 10 rals diaris.³⁹⁴

Tot i que De la Cámara no el menciona en la *Noticia Historial*, almenys des del 10 maig de 1789,³⁹⁵ també hi treballa el porter de les oficines de la Casa Pedro García, en qualitat de porter de la Biblioteca amb un sou de dos rals diaris. A més d'encarregar-se de la neteja, s'encarrega d'apuntar les despeses de la Biblioteca. A l'AHNOB es conserven els comptes de les despeses de la Biblioteca a partir dels assentaments fets

³⁹⁰ *Nóminas del personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.449]. Segons De la Cámara, López és admès un any abans, el maig de 1788 però, probablement, es tracta d'un error, bé de la memòria de De la Cámara, bé tipogràfic. De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. 467.

³⁹¹ *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418]. El rebut està datat a 2 d'abril de 1788 i firmat per Uriarte i López.

³⁹² Académie des sciences (France). *Histoire de l'Académie royale des sciences avec les mémoires de mathématique et de physique tirés des registres de cette Académie*. Paris: J. Boudot, 1702-1797 [exemplars no localitzats]

³⁹³ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. 467.

³⁹⁴ *Nóminas del personal que había en la Casa del Duque de Osuna y limosna y raciones que pasaba* [AHNOB, OSUNA,CT.450].

³⁹⁵ Apareix per primer cop en la nòmina de juny de 1789. *Nóminas del personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.449].

per García des del 10 de maig de 1789 fins a març de 1794³⁹⁶ i que sumen un total de 3.203,31 rals. En aquests comptes, entre altres coses, apareixen estris de neteja que fa servir el propi García: un raspall (5 rals), dos plomalls (42 rals) i un parell d'espolsadors per a la pols (4 rals).

En la nòmina de gener de 1796³⁹⁷ trobem encara totes les persones que s'han anat incorporant a la Biblioteca durant aquests anys, amb el detall de les tasques que duu a terme cadascú i el sou mensual que cobren:

«D. Manuel de Uriarte y la Hoz, director de la Biblioteca del Duque mi Sr. por su especial encargo, y con el de correr con la distribución de la dotación que S.E. tuvo a bien consignar para su aumento, el de la elección y compra de libros, formación de índices y de dar cuantas disposiciones convengan para el gobierno, régimen y adelantamiento de ella, no se le considera cantidad alguna en esta partida más de la que tiene ajornada por secretario y contador de la Casa y Estados de S.E. por cuya razón se saca con millar cerrado... 0 reales.

D. Bernardino de la Cámara, encargado de la formación del índice por lo que hace a humanidades, ha de haber trescientos diez reales por su goce de 10 diarios... 310 reales.

D. José Bezares, encargado en la formación del índice por lo tocante a materias eclesiásticas y legales... 310 reales.

D. Pascual López, encargado en la encuadernación y tasación de libros... 310 reales.

Pedro García, portero de las oficinas y a quien S.E. ha nombrado para que haga las veces de tal y cuide de su aseo y limpieza, ha de haber sesenta y dos reales por la ayuda de costa de dos diarios... 62 reales».

Bezares morí l'1 de febrer de 1796 i, tal i com consta a les nòmines de la resta de l'any, no es contracta ningú altre per substituir-lo. A la fi de la seva *Noticia historial* De la Cámara es lamenta que a la mort de Manuel de Uriarte el 24 de febrer de 1798, «todavía no se había provisto la plaza del difunto Bezares, ni menos la de Ávila».³⁹⁸

1.7.1.3 Diego Clemencín (febrer 1798-novembre 1806?)

A l'*Informe sobre el estado de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna a fines del año 1798*, presentat l'1 de gener de 1799,³⁹⁹ Diego Clemencín continua el relat de De la Cámara des del 24 de febrer de 1798, dia de la mort de Manuel de Uriarte i del seu nomenament com a director de la Biblioteca. Presenta aquest informe «en cumplimen-

³⁹⁶ *Cuentas de los gastos llevados en la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA, C.3445, D.19-21, documents 19 i 21].

³⁹⁷ *Nóminas del personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.452].

³⁹⁸ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. 469.

³⁹⁹ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 469-477.

to del artículo de las constituciones que manda hacerlo al fin de cada año»;⁴⁰⁰ de moment, no s'han localitzat aquestes constitucions de la Biblioteca, redactades pel mateix Clemencín, ni tampoc cap informe dels anys posteriors.

En el seu informe, Clemencín explica que Manuel de Uriarte va tenir problemes de salut els darrers anys de vida, fet que va impedir que pogués fer-se càrrec de la Biblioteca tal i com hauria estat la seva voluntat i això s'hi ha de sumar la «escasez de personas útiles que trabajasen en los diferentes ramos que eran necesarios».⁴⁰¹ Per tal de posar-hi remei, Pedro de Alcántara decideix augmentar el nombre de places i els sous dels treballadors de la Biblioteca; a 1 de gener de 1799, el personal de la Biblioteca és el següent:

- Director, Diego Clemencín, des de 24 de febrer de 1798.
- Bibliotecaris, Juan Bautista Guitart i José Acedo, des de març de 1798.
- Oficials, Bernardino de la Cámara, Pascual López, José Soriano i Jaime Soriano, supernumerari; els dos darrers des de l'abril de 1798.

Així doncs, la Biblioteca passa de tenir director i dos oficials, a més del porter, a finals de l'any 1796 a tenir director, dos bibliotecaris i quatre oficials, els quals suposen una despesa anual de 10.000 rals en sous, que es paguen del pressupost de la Biblioteca.

Clemencín considera imprescindible que els llibres estigui ordenats per matèries i no pas segons la mida. Així doncs, tanca la Biblioteca al públic i durant gairebé quatre mesos i mig tot el personal de la Biblioteca es dedica a recol·locar els llibres i actualitzar l'índex. Un cop fet això, Clemencín reparteix les tasques de la següent manera: el bibliotecari Juan Bautista Guitart és responsable d'examinar, classificar i elaborar l'índex dels manuscrits i de classificar per matèries els diversos centenars de papers solts. L'altre bibliotecari, José Acedo, rep la comissió de tenir cura del monetari recentment creat i que està posant en ordre Antonio Carbonel, antiquari del Seminario de Nobles y de los Reales Estudios de San Isidro. Pel que fa als oficials, tres d'ells (De la Cámara, José i Jaime Soriano) s'encarreguen de formar l'índex general, amb el suport d'Acedo quan Carbonel no acudeix a arranjat el monetari. El quart oficial, Pascual López, «propiamente el encuadernador de la Biblioteca»⁴⁰² s'encarrega de daurar el supralibros amb les armes del duc d'Osuna a la coberta anterior de tots els volums.

Clemencín lliura l'informe pocs dies abans d'acompanyar la família Osuna-Benavente en el seu viatge cap a Viena a principis de 1799, on Pedro de Alcántara ha estat designat ambaixador. En l'informe proposa a Juan Bautista Guitart, el més antic dels dos bibliotecaris, com a successor en el càrrec «por la extensión de sus conocimien-

⁴⁰⁰ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 477.

⁴⁰¹ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 469.

⁴⁰² Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 474.

tos, por su probidad, carácter honrado y el interés que se toma en los adelantos y esplendor del establecimiento».⁴⁰³

El juliol de 1803 José i Jaime Soriano deixen la Biblioteca per passar a treballar a l'arxiu general de la Casa d'Osuna com a oficials, tal i com consta en un memorial que envien a Pedro de Alcántara el 8 de novembre de 1806 demanant que un dels dos sigui designat oficial major de l'arxiu tenint en compte que «hace ocho años y siete meses [des de l'abril de 1798] tienen el honor de servir a V.E., los cinco y tres meses en la Biblioteca y lo restante en el Archivo».⁴⁰⁴ Molt possiblement per cobrir aquestes dues baixes, l'any següent s'incorpora com a oficial de la Biblioteca, i per ordre de Pedro de Alcántara, Manuel Joaquín Medina, que anteriorment havia estat oficial a l'arxiu de Benavente.⁴⁰⁵

També hi ha canvis entre els bibliotecaris. El 3 de setembre de 1804 Juan Bautista Guitart, responsable de la comptaduria general de la Casa d'Osuna, envia una carta⁴⁰⁶ a José de Acedo demanant que amb la major brevetat possible li enviï els tres volums de l'obra de Branchat, *Tratado de los derechos y regalías...*, i l'obra *Efectivus immemorialis* de Trobat, si existeixen a la Biblioteca, per utilitzar-les en un plet. Així doncs, Juan Bautista Guitart ha deixat de ser bibliotecari per esdevenir comptable i José Acedo sembla que ha esdevingut responsable de la Biblioteca, com podem deduir d'un ofici d'Acedo a Manuel de Ascargorta de 25 d'octubre de 1805, informant-lo que ha rebut el manuscrit de la *Crónica de don Álvaro de Luna* que Andrés Rodríguez de Valenzuela, governador de Gandia, ha regalat al duc, «la cual queda colocada entre las demás obras de su clase que hay en esta Biblioteca de mi cargo».⁴⁰⁷

Tot i això, Clemencín segueix apareixent a les nòmines fins l'agost de 1806⁴⁰⁸ com a «director de la Biblioteca de la casa de S.E. de Leganitos», bé que sense remuneració [il·lustració 64]. Sabem que manté el càrrec fins ben entrat l'any 1806, com ho exemplifiquen una ordre⁴⁰⁹ de Pedro de Alcántara a Juan Pablo de Frutos, encarregat de la

⁴⁰³ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 476.

⁴⁰⁴ *Correspondencia relativa a la administración de la casa estado de Osuna, el envío de documentos, nombramientos de oficios, cobro de nóminas y asuntos que afectan a los archiveros de dicha casa, entre otros* [AHNOB, OSUNA, C.3455, D.49-223, documents 127-128]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6443627>. José i Jaime Soriano no reben resposta fins el 5 de març de 1807, per la qual se'ls informa que María Josefa, vídua de Pedro de Alcántara des del mes de gener, no té pensat fer, de moment, cap canvi en les places de l'arxiu

⁴⁰⁵ *Correspondencia relativa a la administración...* [AHNOB, OSUNA, C.3455, D.49-223, document 203].

⁴⁰⁶ *Correspondencia administrativa sobre los libros...* [AHNOB, OSUNA, C.3445, D.1-15, document 3]. Al peu, hi ha una nota signada per Acedo: «Remití en el mismo día los 3 tomos de Branchat pero no la obra de Trobat porque no la hay en la Biblioteca».

⁴⁰⁷ Es tracta de: *Crónica de don Álvaro de Luna* [BNE, Mss/10141]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000068646>. *Correspondencia sobre el envío de libros...* [AHNOB, OSUNA, CT.419].

⁴⁰⁸ *Nóminas del personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.452].

⁴⁰⁹ Ordre datada l'1 de febrer de 1806. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA, CT.420, D.1-2].

tesoreria provisional de la Casa d'Osuna a Leganitos, perquè entregui a Diego Clemencín, «director de la Biblioteca de d[ic]ha casa», 2.000 rals que corresponen a la consignació mensual per satisfer les despeses de la Biblioteca; i un segon lliurament d'1 de novembre de 1806.⁴¹⁰

Malauradament, no podem seguir la pista de la majoria d'aquests canvis de personal a partir de les nòmines ja que no s'han conservat les que van des de desembre de 1796 fins a març de 1806. En la nòmina de desembre de 1806,⁴¹¹ pocs dies abans de la mort de Pedro de Alcántara el 7 de gener de 1807, la Biblioteca compta amb els següents empleats:

«D. José Acedo en calidad de bibliotecario de S.E. con 18 reales diarios... 540 reales.

D. Bernardino de la Cámara, oficial de dicha Biblioteca, con 12 reales diarios... 360 reales.

D. Manuel Joaquín Medina, oficial de la referida Biblioteca, con 14 reales diarios... 420 reales.

D. Pascual López, encargado de la encuadernación, tasación y ordenación de libros de la misma Biblioteca, con 15 reales diarios... 450 reales.

Tomás González, portero de la mencionada Biblioteca, con 12 reales diarios y 32 mensuales.... 392 reales».

Amb el tancament de la Biblioteca uns mesos després de la mort de Pedro de Alcántara, no tenim cap altra notícia del personal, excepte del malaurat Pascual López que és ferit de mort per tret de bala a les Gradass de San Felipe el Real de Madrid durant els esdeveniments del 2 de maig de 1808.⁴¹²

⁴¹⁰ Es tracta d'una ordre de María Josefa a Manuel Calvo, encarregat de la tesoreria provisional de la casa de Leganitos, perquè pagui a Clemencín, 616,22 rals: 566,22 com a sobresou per als dependents de la Biblioteca i 50 per a despeses d'escriptori de la Biblioteca del mes de novembre. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2].

⁴¹¹ *Nóminas del personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.452].

⁴¹² Pérez de Guzmán y Gallo, Juan. *El Dos de Mayo de 1808 en Madrid: relación histórica documentada*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1908, apéndice IV, p. 688. En l'expedient del Reial Consell amb la llista de morts, ferits i extraviats del maig de 1808, reproduït per Pérez de Guzmán, també se'ns diu que Pascual López era natural de Nuévalos de Aragón, va morir a l'edat de 70 anys i va ser enterrat amb llicència de D. Benito Arias, del Consejo de S.M. i alcalde de Corte, i del vicari eclesialístic. Morán Orti també recull «la muerte violenta del maestro librero don Pascual López, consignada en el registro de nombres de la Hermandad [de mercaderes de libros] de San Gerónimo [...]: murió en el día 2 de mayo de 1808 por las balas de los franceses que en dicho día sacrificaron a infinitos de los cuales fue uno Don Pascual, que murió de un balazo en la subida de Santa Cruz. No dejó viuda ni hijos» Morán Orti, Manuel. *Editores, libreros e impresores en el umbral del Nuevo Régimen*. Madrid: CSIC, 2011, p. 51.

1.7.2 Segona etapa: 1835-1882

1.7.2.1 Miguel Salvá (1835-28 març 1852)

L'any 1835 Miguel Salvá és nomenat bibliotecari per Pedro de Alcántara, XI duc d'Osuna i XIV comte-duc de Benavente, a proposta⁴¹³ de l'apoderat general Marcial Antonio López. En una carta⁴¹⁴ de juny de 1835, Salvá agraeix al duc que l'hagi nomenat bibliotecari «de la preciosa Biblioteca que le legaron sus ilustres progenitores, y que V.E. con tanta honra suya y lustre de su casa desea conservar y aumentar» [il·lustració 65].

Les memòries de l'estat de la Casa presentades per Marcial Antonio López entre 1837 i 1840⁴¹⁵ ens permeten saber quines tasques va dur a terme Salvá al capdavant de la Biblioteca durant els primers anys. En la seva darrera memòria, López explica que:

«con esto [l'assignació de 500 rals mensuals] ha ido adquiriendo libros muy apreciables aprovechando todas las oportunidades que se han presentado y él ha sabido buscarse. Ha completado muchas obres que estaban faltas por causa del robo y del menor cuidado de las personas que habían tenido a su cargo la Biblioteca; ha hecho encuadernar muchos volúmenes; puesto a cubierto varios libros y manuscritos preciosos, acondicionándolos bien para preservarlos de la polilla, y ha colocado convenientemente y con aseo todos los libros y efectos de la misma, y además se han hecho algunas compras extraordinarias de corta entidad.

Entretanto ha concluido los índices; se ocupa en completar colecciones, habiendo hecho ya de todas las obras que tratan sobre la conquista y adquisición de la América. De aquí ha pasado a lo de Portugal y es de esperar fundadamente que con el tiempo se hará una cosa muy buena si se sigue cual se ha principiado y aprovechan las ocasiones de hacer adquisiciones ventajosas de ciertas personas que ya han ido desprendiéndose de algunas cosas excelentes y se desprenderán quizá de otras, no menos preciosas. También se trata de recobrar algún libro que se sabe está en manos de las que tiempo ha debieran haber salido».

L'agost de 1844 Mariano hereta els títols i estats de la Casa d'Osuna i això suposa un impuls en l'organització i la gestió de la Biblioteca; d'ara en endavant i durant més de 20 anys, es fiscalitzaran els comptes de la Biblioteca.

⁴¹³ En la memòria de l'estat de la Casa, datada el 13 de maig de 1837, Marcial Antonio López escriu: «Bien penetrado de esto [és a dir, del foment de la Biblioteca] acogió benigneamente la propuesta que le hice de D[o]n Miguel Salvá, sujeto muy aplicado, de irrepreensible conducta y de un celo ardiente acompañado de grande inteligencia para conservar y adquirir libros, manuscritos, monedas y curiosidades donde quiera que él pueda encontrarlas» *Expediente personal de Marcial Antonio López...* [AHNOB, OSUNA,CT.537,D.28].

⁴¹⁴ Carta datada el 6 de juny de 1835. *Carta de Miguel Salvá al Duque [de Osuna], dando las gracias por haber sido nombrado bibliotecario* [AHNOB, OSUNA,CT.524].

⁴¹⁵ Les memòries estan datades el 13 de maig de 1837, el 25 de novembre de 1838 i el 28 d'abril de 1840. *Expediente personal de Marcial Antonio López...* [AHNOB, OSUNA,CT.537,D.28].

A partir de setembre de 1844 i fins març de 1852, Miguel Salvá presenta a Mariano, cada mes, el compte d'assignacions i despeses de la Biblioteca al seu càrrec.⁴¹⁶ El duc dota la Biblioteca amb una assignació mensual de 500 rals, a la qual cal sumar el romanent del mes anterior. Entre les despeses hi trobem adquisicions de llibres, subscripcions a diaris, encuadernacions i material d'oficina, així com despeses referides al manteniment i millora de la Biblioteca com a edifici.

Per exemple, el juliol de 1851, Salvá presenta un compte amb 4.312 rals d'assignació i 435 rals de sortides. Les despeses, ben detallades, són les següents:

«Suscripción a la *Gaceta* de este mes... 22 reales.

Por encuadernar en fol[io] p[as]ta un manuscrito cuyo título es *Ordenamiento sobre judios en Zamora a 11 de enero de 1313*⁴¹⁷ ... 10 reales.

Por encuadernar un vol. 4º p[as]ta titulado *Doce españoles de brocha gorda*⁴¹⁸ por D. Antonio Flores... 5 reales.

Por encuadernar la obra titulada *Voyage dans la Russie meridionale et la Crimée*⁴¹⁹ 5 tomos en 4º y 2 fol. en holandesa fina de tela con cantos de oro... 330 reales.

Por cuatro manos de papel de papeletas para indices de la Biblioteca... 20 reales.

Por el tomo 17 de la *Colección de documentos inéditos para la historia de España*... 48 reales».

A la Biblioteca també hi treballa Salvador Rocamora, que s'hi incorpora com a conserge l'any 1834, com a substitut del seu difunt sogre que servia en el mateix càrrec. Poc després d'ocupar el càrrec «atendida la inseguridad en que esta dependencia se hallaba y los conatos de robo efectuados contra la misma» se li ordena dormir a la Biblioteca per tenir-ne millor cura «a consecuencia de la cual [ordre] ha expuesto su vida en defensa de los intereses de su amo al evitar a mano armada en cierta ocasión, que se consumara un robo que se intentó contra los objetos que en la Biblioteca se custodian y contra otros muchos de la casa que a ella se habían conducido».⁴²⁰ Des de març de 1852, ja sota la direcció de José Sánchez Toca, s'encarrega de portar el control de les obres adquirides, subscrietes, encuadernades i regalades que apareixen als comptes, i de fer els pagaments que pertoquin. A més a més, presta serveis especials durant el trasllat dels llibres i els manuscrits des del local del carrer Leganitos fins a Las Vistillas.

⁴¹⁶ *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2] i *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421].

⁴¹⁷ Es tracta de: *Ordenamientos de Cortes y otros documentos* [BNE, Mss/10386]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000042663>.

⁴¹⁸ Es tracta de: Flores, Antonio. *Doce españoles de brocha gorda*. Madrid, 1846 [BNE, 2/20776].

⁴¹⁹ Es tracta de: Demidov, Anatolij. *Voyage dans la Russie meridionale et la Crimée...* París: Bourdin, 1840-1842 [BNE, ER/2359-ER/2364].

⁴²⁰ Full de serveis prestats per Salvador Rocamora, datat el 18 de desembre de 1860. *Nómina del personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.470].

L'any 1850 Mariano nomena Basilio Sebastián Castellanos, antiquari i cronista de la Casa, com a director del monetari i l'armeria, amb la intenció de formar un gabinet d'antiguitats independent de la Biblioteca.

L'abril de 1851, Pedro Herrero, apoderat general de Mariano, envia una carta⁴²¹ a José Sánchez Toca i José Salvá. Els comunica una ordre de Mariano d'11 de març, per la qual, veient els serveis prestats per José Sánchez Toca a la Casa d'Osuna com a preceptor que havia estat de Mariano i el seu germà Pedro de Alcántara, el nomena bibliotecari amb el mateix sou que tenia fins ara, càrrec que es farà efectiu en el moment que l'actual bibliotecari, Miguel Salvá, deixi el seu càrrec al capdavant de la Biblioteca per anar-se'n al bisbat de Mallorca. A més a més, en consideració a les tasques que ha dut a terme com a director de la Biblioteca el seu germà Miguel «y a pesar del gravamen que resulta a la Casa» nomena José Salvá segon de la Biblioteca amb un sou de 6.000 rals anuals. No és fins el 6 de març de 1852 però, que Sánchez Toca i José Salvá prenen possessió⁴²² de les seves places, en un acte que té lloc a la Biblioteca i on és convidat a assistir-hi el propi Miguel Salvá, consagrat bisbe de Mallorca des de l'1 de gener de 1852.

Miguel Salvá pren possessió del càrrec de bisbe de Mallorca el 25 de març i fa el tràpàs oficial al capdavant de la Biblioteca el dia 29 de març. Així consta en una nota⁴²³ que acompanya els comptes dels darrers nou mesos de l'any 1852, on manifesta que «tengo la honra de elevar a manos de V.E. para los efectos convenientes la cuenta general de gastos de esta Biblioteca de mi cargo desde 29 de marzo hasta fin de diciembre de 1852»; amb data d'aquell dia també tenim un rebut⁴²⁴ firmat per Sánchez Toca on diu que «he recibido del ilustrísimo señor D. Miguel Salvá la cantidad de 1.550 reales vellón pertenecientes a la Biblioteca del Excmo. Señor Duque de Osuna», que corresponen al romanent d'aquell mes.

Miguel Salvá ha estat al capdavant de la Biblioteca gairebé 17 anys. A l'article sobre la Biblioteca de la Casa d'Osuna que es publica al diari *La ilustración* el desembre de 1853, es parla de Salvá en els següents termes: «con sus profundos conocimientos y laboriosidad incomparable, no solo coordinó y dispuso tan inmenso repertorio, sino que presidió a su traslación [de Leganitos al palau de las Vistillas] e incorporación al de la Casa del Infantado con un acierto que raya en lo maravilloso».⁴²⁵

⁴²¹ Carta datada el 24 d'abril de 1851. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.422, D.1-5].

⁴²² *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.422, D.1-5]. Es conserven dos esborranys de la carta a José Salvá i José Sánchez Toca informant-los del càrrec que se'ls concedeix i demanant-los que «se presente V. a tomar posesión mañana sábado 6 del corriente a la una de la mañana en la Biblioteca de V.E.» (datats el 5 de març de 1852) i un tercer esborrany a Miguel Salvá convidant-lo a assistir (datat el 2 de març de 1852).

⁴²³ *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA, CT.421].

⁴²⁴ *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA, CT.421]. El rebut es troba entre els papers dels comptes de març de 1852.

⁴²⁵ *La ilustración: periódico...*, p. 511.

1.7.2.2 José Sánchez Toca (29 març 1852-octubre 1855)

L'arribada de Sánchez Toca al capdavant de la Biblioteca suposa un canvi en la manera de presentar els comptes, que passen a ser anuals, i inclouen un resum de les quantitats d'entrada i sortida; un informe elaborat per Salvador Rocamora, conserge de la Biblioteca, on detalla les obres i les subscripcions que s'han adquirit, les encuadernacions que s'han fet fer i els llibres que s'han acceptat com a regals; un relligat amb totes les factures i rebuts; una nota informant l'administrador dels comptes anuals de la Biblioteca per al seu examen i aprovació; i, finalment, la conformitat de l'administrador o l'apoderat.

Més enllà de l'elaboració dels comptes, no hi ha cap altra constància documental de les tasques que duen a terme Sánchez Toca i Rocamora durant aquest període a la Biblioteca i, per tant, només podem suposar que, juntament amb José Salvá, s'ocupen de la redacció dels índexs i del bon funcionament de la Biblioteca. El juny de 1853 s'incorpora a la Biblioteca Maximino González,⁴²⁶ per fer-se càrrec de portar la correspondència estrangera amb un sou de 24 rals diaris.

1.7.2.3 José Salvá (novembre 1855-juliol 1871)

Pels comptes de 1855 sabem que Sánchez Toca emmalalteix i mor l'octubre de 1855. A la seva mort, es fa càrrec de la Biblioteca José Salvá. La documentació conservada a l'AHNOB i, sobretot, als *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna*, ens permeten saber amb més detall les diferents tasques que duu a terme Salvá al capdavant de la Biblioteca durant 16 anys.

1.7.2.3.1 Adquisicions i subscripcions

Els comptes de la Biblioteca,⁴²⁷ que s'elaboren des de 1844 fins 1868, ens permeten saber totes les adquisicions i subscripcions fetes per la Biblioteca i el cost de cadascuna durant 24 anys. Gairebé no es conserva correspondència de José Salvá que faci referència a l'adquisició d'obres i, per tant, no es pot establir amb claredat si Salvá pren la iniciativa i compra les obres que li semblen adients o bé les adquireix en funció de les ordres del duc i els seus apoderats. Molt probablement, Salvá té més llibertat per adquirir obres durant els anys en què la Biblioteca compta amb una assignació anual, la qual és eliminada per reglament orgànic de la Casa el 25 de desembre de 1862, i abans no s'emeti una ordre a finals de 1863 per tal que no es facin noves subscripcions.⁴²⁸ A partir de 1862, José Salvá ha de sol·licitar diners de manera periò-

⁴²⁶ Segons consta en la carta de Maximino González a l'apoderat Pedro Herrero, notificant que ha rebut l'ofici del 20 de juny en el qual se l'informa que Mariano li dona feina a la Biblioteca, datada a 25 de juny de 1853. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5].

⁴²⁷ *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 1-254v], *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2] i *Cuentas de la Biblioteca...* [AHNOB, OSUNA,CT.421].

⁴²⁸ En una minuta de José Salvá a l'apoderat general, amb data de 24 d'octubre de 1865, en la qual demana diners per l'adquisició i l'encuadernació d'obres, menciona el reglament orgànic pel qual se suprimeix l'assignació de 10.000 rals per a la Biblioteca i l'ordre, amb data de 18 de desembre de 1863,

dica als diferents apoderats generals per cobrir «las atenciones de esta Biblioteca»: per exemple, el juliol de 1864 comunica⁴²⁹ a l'apoderat Joaquín de Robledo que ja s'ha gastat els 4.000 rals que li havia entregat per a la Biblioteca l'11 de setembre de l'any anterior; o les diferents minuts⁴³⁰ que envia a l'apoderat Pedro Herrero entre el gener de 1867 i el de 1868 per fer-li saber que s'ha gastat un total de 9.000 rals.

1.7.2.3.2 Informes de valoració d'obres

Una altra de les tasques que duu a terme Salvá com a bibliotecari és valorar i emetre informes sobre obres que es volen adquirir.

Un exemple és el dictamen que Salvá emet sobre l'adquisició dels dibuixos de Francesco Scaramuzza de l'*Infierno* de Dant, fotografiats per Carlo Sacconi. Entre els papers de la Biblioteca es conserva el prospecte⁴³¹ amb les condicions de la publicació. Salvá elabora un dictamen⁴³² per al duc que entrega a l'apoderat general, Pedro Herrero, on diu el següent:

«Los dibujos de Francisco Scaramuzza sobre el primer acto de la Divina Comedia de Dante, llamado el Infierno, son de mucho ingenio y mérito. Están fotografiados por Sacconi con bastante pureza y corrección. Solo se tiraron cien ejemplares, costando cada uno de ellos mil y doscientos reales a los suscritores italianos y mil y cuatrocientos a los españoles por razón de porte y aduanas; pero en recompensa se dará gratis a estos el texto de toda la Divina Comedia, que se está imprimiendo. Esta obra, pues, la considero digna de que V.E. la adquiera; sin embargo V.E. resolverá lo que sea de su superior agrado».

Pedro Herrero, conforme amb l'opinió de Salvá, autoritza⁴³³ l'adquisició d'un exemplar format per 70 estampes per un valor de 1.400 rals que es paguen a José Caldini⁴³⁴ el 15 de febrer de 1867.

per la qual es disposa que no es faci cap nova subscripció. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 124-125v].

⁴²⁹ Carta datada el 9 de juliol de 1864. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, full 167].

⁴³⁰ Minuta amb data de 26 de gener de 1867 a Pedro Herrero, apoderat general, informant que ha gastat els 2.000 rals que li va donar el 8 d'agost de 1866 per cobrir les despeses de la Biblioteca; amb data de 12 de març de 1867 informant que ha gastat els 2.000 rals que li va donar el 30 de gener; amb data de 18 de juliol de 1867 informant que ha gastat els 3.000 rals que li va donar el 3 d'abril; i amb data del 8 de gener de 1868 informant que ha gastat els 2.000 rals que li va donar el 31 de juliol de 1867. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 215-218].

⁴³¹ Prospecte datat l'abril de 1866. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 274].

⁴³² Dictamen datat el 13 de febrer de 1867. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 275-275v].

⁴³³ Nota datada el 14 de febrer de 1867. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 276].

⁴³⁴ Rebut datat el 15 de febrer de 1867. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 277]. La despesa es troba apuntada en els comptes de 1868, acompanyada de la següent nota: «por orden del Sr. apoderado general de 14 de febrero de 1867 se compró esta colección de láminas, obligándose el vendedor D. José Caldini a entregar el texto italiano y castellano que iba a publicar, cuya entrega no hizo hasta julio último. Por este retraso, no se incluyó su importe en la cuenta del año pasado. El Sr. Duque vio esta obra con placer y ordenó que se encuadernase con las láminas». *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 235-235v]. En l'apartat «Encuadernaciones» dels comptes del mateix any la trobem

Salvá també emet dictàmens negatius. És el cas de la subscripció a la *Crónica del viaje de SS.MM. y AA.RR. A las provincias andaluzas en 1862* de Francisco M. Tubino, el qual els fa arribar una carta i un prospecte⁴³⁵ on explica quins seran els continguts de l'obra, els aspectes materials de la publicació («se publicará por entregas de dos pliegos, en folio español, papel superior, tipos nuevos y elegantes, y magníficas litografías»), les condicions de subscripció i el cost. En el versó de la carta, Salvá fa la següent consideració:

«Es probable que esta obra, como se hizo con la que se publicó del otro viaje de SS.MM. a las provincias de la antigua corona de Aragón,⁴³⁶ se regale al Excmo. Sor. Duque. [...] S.E. suele mandar a esta Biblioteca casi todos los libros que adquiere. Por lo mismo V.E. pudiera disponer que se espere a que concluya dicha obra y si S.E. no la envía, ordenar que se compre un ejemplar».

Al marge inferior del full, la persona que havia demanat l'opinió de Salvá escriu «espérese como propone el bibliotecario».

1.7.2.3.3 Agraïment de regals

Un dels apartats dels comptes de la Biblioteca són els exemplars que Mariano rep com a regals i que van destinats a la Biblioteca; en general, ens dona informació de qui i quan s'ha rebut. Salvá és l'encarregat de fer arribar una carta d'agraïment al donant de part del duc.

És el cas dels dos exemplars de l'obra *De los aceites y barnices de que hace uso en la pintura: memoria dirigida a la Real Academia de S. Fernando en Madrid* escrita per l'infant Sebastià de Borbó, el qual ordena a Basilio Sebastián Castellanos, el seu bibliotecari de cambra, que envii exemplars «a las bibliotecas públicas y a las demás corporaciones científicas, literarias y artísticas» i, entre aquestes, a la Biblioteca de la Casa d'Osuna.⁴³⁷ Unes setmanes més tard, Salvá escriu una carta a Castellanos agraïnt l'enviament en nom de Mariano. El regal d'aquests dos exemplars queda recollit en els comptes de 1861 sense mencionar, però, qui els ha regalat.

anotada: «pasta alemana con escartivanas a las setenta láminas que tiene, cuadros filetes dorados y corona ducal e iniciales de S.E. en la primera tapa... 160 reales». *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 248-248v].

⁴³⁵ Carta datada el 18 de novembre de 1862; resposta de Salvá datada el 13 de desembre de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 249-250]. Fa referència a: Tubino, Francisco María. *Crónica de SS.MM. y AA.RR. a las provincias andaluzas*. Sevilla: Imprenta de La Andalucía, 1862.

⁴³⁶ Es tracta de: Flores, Antonio. *Crónica del viaje de sus Majestades y Altezas Reales a las Islas Baleares, Cataluña y Aragón, en 1860*; se'n van fer dues edicions impreses a Madrid, el 1861 i 1862 [exemplar no localitzat].

⁴³⁷ Carta datada el 24 de maig de 1861; resposta de Salvá datada el [il·legible] de juliol de 1861. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 159-161v]. Es tracta de: Borbón y Braganza, Sebastián Gabriel de, Infant d'Espanya. *De los aceites y barnices...* Madrid, 1860 [exemplar no localitzat]. El regal queda recollit a l'apartat «Regalos» dels comptes de 1861. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 158-158v].

Un altre exemple són dues de les obres d'Enrique del Castillo y Alba. L'any 1867 li envia⁴³⁸ un exemplar de la seva obra *Pasatiempos literarios* «que ofrezco muy gustoso al Excmo. Sr. Duque de Osuna y del Infantado para su custodia en la preciosa biblioteca de su pertenencia»; l'any següent li envia⁴³⁹ un exemplar de *Bosquejo histórico de las piadosas visitas hechas por varios monarcas...*, la qual ofereix «más bien como prueba de aprecio y deferencia hacia su respetable persona que por el mérito del obsequio». En les dues respostes, Salvá mostra la seva estima per l'enviament i li dona «las más expresivas gracias» en nom de Mariano [il·lustració 66]. En la llista de donatius de particulars dels comptes de 1868 queda anotada el *Bosquejo*; en canvi, en els comptes de 1867 no hi trobem l'apartat de donatius on hauria d'aparèixer els *Pasatiempos literarios*, si bé ens permeten saber que l'exemplar es va enquadernar en holandesa a finals d'any, amb un cost de 5 rals.

A vegades, tot i haver-hi el respectiu apartat de donatius en els comptes, l'obsequi no s'apunta. El 10 d'agost de 1857 Antoni de Capmany, net de l'autor homònim, envia una carta⁴⁴⁰ dirigida al «bibliotecario mayor del Excmo. Sr. Duque de Osuna», acompanyada d'un exemplar del *Juicio crítico de las obras de D. Antonio de Capmany y de Montpalau* de Guillermo Forteza, una memòria que ha estat premiada per la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; i la promesa de fer-li arribar, així que es publiqui, la biografia sobre el seu avi. Uns dies després, Salvá contesta la carta dient que ha rebut l'exemplar «que ha tenido V. la bondad de remitirme para colocar en esta Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna y del Infantado, en cuyo nombre doy a V. las más expresivas gracias por su fina atención».

1.7.2.3.4 Atendre visitants i lectors

Salvá s'encarrega de fer les visites de compromís i protocol·làries de Mariano i els seus apoderats generals, com la que Pedro Herrero li demana⁴⁴¹ de fer un diumenge d'abril de 1856 a Facundo Infante Chávez, president del Congreso, per tal de mostrar-li la Biblioteca «con el objeto de enseñarle todo lo notable que hay en ella [...] pues es un compromiso del cual no me he podido evadir». El novembre del mateix any és el

⁴³⁸ Carta datada el 5 de gener de 1867; resposta de Salvá datada el 7 de gener de 1867. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 151-152]. Es tracta de: Castillo y Alba, Enrique del. *Pasatiempos literarios...* Madrid, 1866 [exemplar no localitzat]. El tipus i el cost de l'enquadernació consten a l'apartat «Encuadernaciones» dels comptes de 1867. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 230].

⁴³⁹ Carta datada el 15 de maig de 1868; resposta de Salvá datada l'1 de juny de 1868. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 153-154v]. Es tracta de: Castillo y Alba, Enrique del. *Bosquejo histórico...* Madrid, 1868 [BNE, 1/26167], amb una dedicatòria de l'autor «A la Biblioteca del Excmo. Señor Duque de Osuna». El regal queda recollit a l'apartat «Donativos de particulares» dels comptes de 1868. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 251v].

⁴⁴⁰ Carta datada el 10 d'agost de 1857; resposta de Salvá datada el [il·legible] d'agost de 1857. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 155-156v]. Es tracta de: Forteza y Valentín, Guillermo. *Juicio crítico de las obras de D. Antonio de Capmany y de Montpalau: memoria premiada en primer lugar por la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona: Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, 1857 [exemplar no localitzat].

⁴⁴¹ Nota datada el 5 d'abril de 1856. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, full 28].

marquès de Miraflores qui visita la Biblioteca; en una nota⁴⁴² Pedro Herrero li mana ser a les dependències de la Biblioteca «p[ar]a satisfacer cuanto se le ocurra».

A més a més dels visitants, la Biblioteca rep sol·licituds per a la consulta del fons. Una d'elles és la sol·licitud⁴⁴³ que J.M. Delgado adreça a Mariano per consultar les obres que pugui haver-hi a la Biblioteca i a l'arxiu sobre la Casa dels Girón, «suplicando a V.E. me conceda una ligera excursión por ellos». Mariano sol·licita un informe a Salvá sobre la conveniència de concedir-li autorització, al que Salvá respon afirmativament.

Una altra sol·licitud⁴⁴⁴ arriba de la mà de Manuel García Conde, capità del batalló provincial d'Alcalá de Henares, el qual escriu a l'apoderat Pedro Herrero per fer-li saber que es dedica a estudiar obres relacionades amb la seva carrera militar i demana permís per consultar les que hi ha sobre aquest tema a la Biblioteca. Herrero fa arribar la carta al bibliotecari amb una nota al marge demanant-li si hi veu cap inconvenient. Salvá respon que «teniendo en cuenta las buenas cualidades y aplicación de don Manuel García Conde, se le puede conceder el permiso que solicita bajo las formalidades establecidas en esta Biblioteca».

Els darrers comptes anuals de la Biblioteca presentats per José Salvá que s'han conservat són de 1868; no obstant, sabem que continua al capdavant de la Biblioteca fins, almenys, el mes de juliol de 1871.⁴⁴⁵ El 4 de juliol envia una carta⁴⁴⁶ a Pedro Herrero informant-lo que hi ha una *Carta o cuadro sinóptico de España*, amb els escuts d'armes cromolitografiats, que considera molt útil per a la Biblioteca, a 40 rals l'exemplar, «precio que han pagado varios grandes de España y Ministerios». Tres dies més tard, envia una nota⁴⁴⁷ als apoderats de la casa sol·licitant un plomall gran per a la neteja de la Biblioteca.

La Biblioteca també compta durant tots aquests anys amb els serveis de diversos oficials. Un d'ells és Miguel Aragón que hi treballa des de setembre de 1855,⁴⁴⁸ primer

⁴⁴² Nota datada el 22 de novembre de 1856. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, full 32].

⁴⁴³ Carta datada el 20 d'agost de 1860; resposta de Salvá datada el 24 d'agost de 1860. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 48-49].

⁴⁴⁴ Carta dirigida a l'apoderat general Pedro Herrero, datada l'11 d'octubre de 1865; la nota al marge d'Herrero és del 21 d'octubre i la de Salvá del 24 d'octubre de 1865. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, full 57].

⁴⁴⁵ Salvá mor pocs mesos després de juliol de 1871, com podem deduir d'una nota signada per la seva vídua Cristeta Moyano, datada el 26 de març de 1872. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 114].

⁴⁴⁶ Carta datada el 4 de juliol de 1871. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, fulls 306-306v]. Es tracta d'una còpia del document original; al marge inferior, s'ha anotat el dictamen de Pedro Herrero i Emilio Bernar: «Tómese para la Biblioteca». Es tracta de: *Carta o cuadro sinóptico de España* [obra no identificada].

⁴⁴⁷ Sol·licitud datada el 7 de juliol de 1871. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 292].

⁴⁴⁸ Així consta en l'informe sobre la seva carrera i els serveis prestats a la Casa, redactat pel propi Miguel Aragón, datat el 2 de gener de 1861. *Nómina del personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.470].

com a oficial agregat sense percebre cap sou i, més tard, com a oficial de la Biblioteca amb un sou de 24 rals diaris. L'any 1856, en absència de José Salvá, que havia marxat a Alemanya a prendre banys medicinals, va respondre una consulta del duc, tot escrivint una memòria sobre l'origen del cognom Girón. Apareix mencionat un parell de vegades en la documentació conservada: la primera, en els comptes de 1859, quan acompanya José Salvá en un viatge a Toledo per tal d'examinar la biblioteca del difunt Bartolomé José Gallardo i adquirir-ne alguns documents;⁴⁴⁹ la segona, en un esborrany de carta⁴⁵⁰ de l'any 1862 de Salvá a González Romero on explica que està revisant els índexs de la Biblioteca amb l'ajuda d'Aragón.

Un altre oficial és Francisco Comas, el qual és destinat a la Biblioteca l'any 1862, per ordre de Mariano, per ajudar en la realització dels índexs,⁴⁵¹ juntament amb l'escrivent Gómez de Castro. Comas ocuparà el càrrec d'oficial de la Biblioteca fins a finals de 1870: el 10 de gener de 1871 envia una carta⁴⁵² a Mariano informant-lo que presenta la seva dimissió a la plaça d'oficial de la Biblioteca, renúncia que és acceptada pels apoderats. S'ha conservat el rebut de la seva darrera mensualitat, que puja a la quantitat de 623 rals,⁴⁵³ 20 rals diaris.

A més a més, el 12 de març de 1858 José Rocamora és nomenat, a proposta del bibliotecari i per ordre de Pedro Herrero, escriptor de la Biblioteca amb un sou de 6 rals diaris, quantitat que augmenta a 10 rals diaris el 28 de setembre de 1860.⁴⁵⁴

1.7.2.4 Basilio Mirondo (agost 1871?-octubre 1872?)

No es conserva cap document que ens permeti saber què va ser de José Salvá a partir de juliol de 1871 ni per què o per quant de temps Basilio Mirondo, comptador en cap de les oficines de la Casa d'Osuna, assumeix les funcions de bibliotecari. El juliol de

⁴⁴⁹ La despesa del viatge és de 372 rals. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337 full 99]. De la biblioteca de Gallardo adquireixen 52 cartes autògrafes que apareixen llistades als comptes de l'any 1859. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337 fulls 100-101].

⁴⁵⁰ Esborrany de carta datat el 15 de setembre de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 102-102v].

⁴⁵¹ Carta datada el 22 d'octubre de 1862. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 100-101]. Abans de ser destinat a la Biblioteca, Comas era oficial de la secretaria de la delegació general de la Casa.

⁴⁵² Carta datada el 10 de gener de 1871. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, fulls 195-195v]. Segons consta en una nota de novembre de 1870, Comas deixa la Biblioteca ja que pren possessió d'un càrrec a la secretaria general de la Universidad Central aquell mateix mes. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 193].

⁴⁵³ Rebut datat el 23 de desembre de 1870. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 196].

⁴⁵⁴ En el document on s'informa del nomenament de José Rocamora, també es diu que tota la seva família (de la qual també en formaria part Salvador) ha estat al servei de la Casa. *Nómina del personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.470]. Pels mesos d'abril-desembre de 1858 cobra 1.650 rals. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 74]; per l'any 1859, 2.190 rals. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 98v]; i per l'any 1860, 2.564 rals, que corresponen a 6 rals diaris durant els nou primers mesos de l'any i 10 rals diaris els últims tres. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11337, full 128v]. Els rebuts dels pagaments de 1860 es conserven a *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA, CT.420, D.1-2].

1872, Pedro Herrero envia una nota⁴⁵⁵ a «Basilio Mirondo, bibliotecario de la Casa del Excmo. Sr. Duque de Osuna» juntament amb un exemplar d'una obra sobre la coronació del rei de Prússia, Guillem I, a Königsberg l'any 1861, entregat a Mariano pel propi rei, perquè el col·loqui a la Biblioteca. En el reglament intern de les oficines centrals de la Casa, de setembre de 1872, i on s'inclou la distribució del personal, Basilio Mirondo consta com a cap de la Biblioteca, amb l'afegit «conservador» després del seu nom, acompanyat dels oficials Felipe Güemes i José Rocamora.⁴⁵⁶

1.7.2.5 José Sanz y Barea (novembre 1872-juliol 1878?)

José Sanz y Barea és nomenat conservador de la Biblioteca el novembre de 1872, tal i com es dedueix d'un document⁴⁵⁷ on va apuntant els títols d'obres de la Biblioteca demanades per empleats de les dependències de la Casa «desde que fui nombrado conservador de la misma». Tot i que en alguna carta⁴⁵⁸ és anomenat bibliotecari de la Casa d'Osuna, generalment el seu nom apareix acompanyat del càrrec de conservador de la Biblioteca (i també, a vegades, del monetari), càrrec que ocupa fins, almenys, el mes de juliol de 1878, data en què rep una carta⁴⁵⁹ del secretari particular del duc, Esteban de la Parra, acompanyada dels extractes oficials de les sessions de Corts de 1878 i els *Diarios de las sesiones de Cortes* del Congreso i el Senado per ser col·locats a la Biblioteca.

Segons consta en el testament de Mariano de 2 de novembre de 1876, inclòs dins un acte notarial realitzat per Ernest Houyet, notari de Beauraing, el 8 de juny de 1882,⁴⁶⁰ sis dies després de la mort del duc, Mariano deixa tota la fortuna a la seva dona, la duquessa Leonor, princesa de Salm-Salm, i diu que «por mi fortuna entiendo, además de los bienes, las alhajas, muebles, cuadros, biblioteca, armería, monetario» i també demana que es doni com a pensió el seu sou actual a alguns dels seus antics servidors i dependents de la casa, entre ells el bibliotecari Sanz.

⁴⁵⁵ Nota datada el 31 de juliol de 1872. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.422, D.1-5]. No s'ha pogut identificar l'obra que el rei de Prússia regala a Mariano.

⁴⁵⁶ Document datat el 21 de setembre de 1872. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 130-131v].

⁴⁵⁷ *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, 81-84v].

⁴⁵⁸ Carta d'Esteban de la Parra, secretari de cambra del duc, dirigida a José Sanz y Barea, «bibliotecario de la Casa de S.E.», de 13 de novembre de 1873, en la qual li comunica que les obres que hi havia a la llibreria del difunt Pedro Herrero, antic apoderat general, queden custodiades a la biblioteca particular del duc. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 183-183v].

⁴⁵⁹ Carta adreçada a «José Sanz y Barea, conservador de la Biblioteca y monetario de S.E.», amb data de 18 de juliol de 1878. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 88].

⁴⁶⁰ *Declaración del testamento de Mariano Téllez-Girón, [XII] duque de Osuna, realizada por el notario Ernest Houyet* [AHNOB, OSUNA, C.3448, D.42]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6424892>.

1.7.2.6 Santiago Sanz y Sanz (maig 1879?-juliol 1881?)

Santiago Sanz y Sanz, anteriorment encarregat de l'arxiu de l'Infantado, és al capdavant de la Biblioteca almenys des de maig de 1879, quan rep una carta⁴⁶¹ de De la Parra demanant-li que li faci arribar dos exemplars de l'escut d'armes del duc que es guarden «en esa Biblioteca de su cargo». El darrer document on apareix Sanz és de juliol de 1881: es tracta d'una nota al peu d'una comunicació⁴⁶² del comte de Bernar, apoderat general de la Casa d'Osuna, a Rocamora (probablement José María Rocamora) on Sanz anota que el 6 de juliol de 1881 s'entreguen quatre volums d'una obra, el títol de la qual és il·legible, al comte de Bernar.

A més a més de la Biblioteca, Sanz també es fa càrrec del monetari i l'armeria. El desembre de 1879, De la Parra li fa arribar⁴⁶³ una medalla commemorativa del casament d'Alfons XII en segones núpcies per al monetari «de su cargo»; i el maig de 1881 Sanz fa entrega⁴⁶⁴ de diversos objectes de l'armeria per a l'exposició a la Fábrica de Plateria de Martínez en motiu de les festes del centenari de Calderón de la Barca.

1.7.2.7 José María Rocamora (1882)

L'últim responsable de la Biblioteca de la Casa d'Osuna és José María Rocamora. No ens ha pervingut cap document d'arxiu on consti que la Biblioteca és a càrrec seu però a la portada del *Catálogo abreviado de los manuscritos de la Biblioteca del Excmo. señor Duque de Osuna e Infantado*⁴⁶⁵ hi consta «hecho por el conservador de ella don José María Rocamora».

⁴⁶¹ Carta adreçada a «Santiago Sanz y Sanz, bibliotecario del Excmo. Sr. Duque de Osuna y del Infantado», amb data de 7 de maig de 1879. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 60]. En nota al peu, Sanz diu que s'han entregat els dos exemplars de l'escut d'armes, un altre de la fotografia d'un quadre dels Girones i la *Guía de la nobleza* de l'any 1820.

⁴⁶² *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 2].

⁴⁶³ Carta datada el 19 de desembre de 1879. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 59].

⁴⁶⁴ Carta datada el 17 de maig de 1881. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 6]. En nota al peu, Sanz escriu: «Entregadas y devueltas».

⁴⁶⁵ Rocamora, José María. *Catálogo abreviado de los manuscritos de la Biblioteca del Excmo. señor duque de Osuna e Infantado hecho por el conservador de ella don José María Rocamora*. Madrid: Imprenta de Fortanet, 1882. Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcrn3r4>.

1.8 Visitants i lectors

El 1790, quatre anys després que s'iniciés la formació de la Biblioteca, un cop enriquida la col·lecció i formats els índexs, comença a rebre els primers lectors. Segons el relat de Bernardino de la Cámara «llegose a esparcir la voz por Madrid de los curioso y selecto de la Biblioteca, y el director no tuvo reparo en permitir fuesen a estudiar a ella las personas que lo pretendieran; como con efecto se les permitía, franqueándoles los libros que necesitaban».⁴⁶⁶ El 1798, degut a la reordenació de la Biblioteca que es duu a terme sota la direcció de Diego Clemencín, es tanquen les portes al públic de març a finals de juliol,⁴⁶⁷ moment en què la Biblioteca està novament en disposició de poder acollir lectors; no obstant, per l'informe que Clemencín presenta a Pedro de Alcántara l'1 de gener de 1799 sabem que a finals de 1798 encara no s'havia tornat a obrir al públic.⁴⁶⁸ L'any 1804 Lady Holland fa una descripció d'alguns personatges de la Cort en el seu diari de viatges i parlant de Pedro de Alcántara ens fa saber que «he obtained permission during his favor at Court to import from foreign countries what books he chose for his own library [...] which he intended for the use of the public, but this intention he was not permitted by the Govern[men]t to carry into effect».⁴⁶⁹ Malauradament, no ens ha pervingut cap altre document que ens permeti saber quan es va tornar a obrir finalment al públic, qui eren els lectors que hi anaven i quin ús en feien durant la primera etapa de la Biblioteca, fins a 1808.

Per una carta⁴⁷⁰ de Leandro Fernández de Moratín a María Josefa sabem que no es podien treure llibres en préstec de la Biblioteca, tot i que aquest cas n'és l'excepció. Moratín li escriu perquè necessita copiar algunes peces del *Cancionero* de Juan del Encina per a una obra que està escrivint sobre l'origen i el progrés del teatre espanyol i, com que només té notícia de l'exemplar que es conserva a la Biblioteca, li suplica que li deixi en préstec. Uns dies després, María Josefa li remet el llibre «pues aunque el Duque mi marido tiene prohibido se saque libro alguno de su Biblioteca, he creído justo exceptuar a V.S. complaciéndole en este pequeño obsequio, como lo haré en c[uan]to penda de mi arbitrio» [il·lustració 67].

⁴⁶⁶ De la Cámara, Bernardino. «Noticia historial...», p. 467.

⁴⁶⁷ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 470.

⁴⁶⁸ Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 477.

⁴⁶⁹ Holland, Elizabeth Vassall Fox, Lady. *The Spanish Journal of Elizabeth...*, p. 196.

⁴⁷⁰ Carta datada el 30 de març de 1804; resposta datada el 2 d'abril de 1804. *Carta de Leandro Fernández de Moratín, a la Duquesa de Osuna solicitando el ejemplar único que existía en Madrid del «Cancionero de Juan de la Encina», que era el que poseía la casa en su biblioteca [sic], a fin de copiar algunas piezas del apreciado cancionero que necesitaba para la formación de una obra que escribía sobre el origen y progresos del teatro español* [AHNOB, OSUNA,CT.417,D.17]. No s'ha pogut localitzar cap exemplar del *Cancionero* amb marques de procedència característiques de la Biblioteca.

En un dels volums dels *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna* s'han conservat una cinquantena de peticions i permisos,⁴⁷¹ datats entre 1851 i 1867, per poder visitar la Biblioteca i per poder llegir, estudiar i prendre apunts dels llibres que s'hi custodien.

Entre els visitants de la Biblioteca trobem el vescomte de Pontón, que hi va recomanat per Antonio Sanz y Barea qui, en una carta⁴⁷² a José Salvá, li demana «se le enseñe lo más interesante de lo mucho bueno que se conserva en la Biblioteca de modo que conserve siempre buena memoria de su visita». També s'han conservat diverses notes⁴⁷³ dirigides a Salvá per tal que ensenyi la Biblioteca al portador de la nota, entre els quals un amic de Ramón del Castillo, secretari particular de Mariano, un tal Juan de Malagamba, o un cavaller francès aficionat a la literatura, i «si en ello no hubiese inconveniente espero que sea V. tan amable como de costumbre que le facilite los medios de hacerlo».

Aquest cavaller francès no va ser, però, l'únic estranger a visitar la Biblioteca. També hi trobem⁴⁷⁴ l'escriptor francès especialitzat en estudis sobre literatura hispànica i corresponent estranger de la Real Academia de la Historia, Eugène Baret, que està interessat, sobretot, en conèixer la biblioteca del marquès de Santillana; el diplomàtic anglès Robert Peel i la seva família, acabats d'arribar de Londres i que fa anys que coneixen Mariano; o el príncep de Weimar i els seus acompanyants a qui, a més de la Biblioteca, també se'ls hi ha d'ensenyar el monetari i l'armeria.

Entre les sol·licituds per consultar obres de la Biblioteca, ens ha arribat la d'Aureliano Fernández Guerra, oficial primer auxiliar del Ministerio de Gracia y Justicia, que sol·licita⁴⁷⁵ permís per consultar diversos entremesos manuscrits que hi ha a la col·lecció de comèdies manuscrites de la Biblioteca per als seus estudis sobre les composicions breus del teatre espanyol del segle XVII [il·lustració 68]. En una nota al marge de la carta, Mariano demana que es faci arribar la sol·licitud a Salvá, per tal que informi en quins termes s'ha de concedir el permís; i Salvá respon, també al marge, que «por las noticias que tengo de D. Aureliano Fernández Guerra, y de su afición al

⁴⁷¹ Aquestes peticions es troben agrupades a continuació d'un full amb l'epígraf «Permisos para leer y sacar apuntes de los libros de esta Biblioteca». *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 17-64]. També hi ha algunes peticions soltes en els altres volums de *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, Mss/11337 i Mss/11338] i a *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.422, D.1-5].

⁴⁷² Carta datada el 20 de novembre de 1869. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/10826, full 167].

⁴⁷³ Notes datades l'11 de març i el 17 de novembre de 1859, i el novembre de 1860; la primera signada per Ramón del Castillo, les altres dues per Antonio Sanz y Barea. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 43-45v i 50].

⁴⁷⁴ Les dues primeres notes estan datades el 15 de novembre i l'11 de desembre de 1861; la primera signada per José Amador de los Ríos i la segona per Juan Antonio de Rascón. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 51-52]. La tercera nota està datada el 28 de setembre de 1876 i signada per Esteban de la Parra. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 105].

⁴⁷⁵ Carta datada el [en blanc] de febrer de 1848; nota al marge de Mariano datada el 19 de febrer i de Salvá datada el 22 de febrer de 1848. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.422, D.1-5].

estudio, no veo inconveniente en que V.E. acceda a sus deseos». Tres anys més tard, Fernández Guerra està preparant una edició completa i correcta de les obres de Quevedo i, per aquest motiu, necessita consultar les obres de l'autor que hi pugui haver a la Biblioteca. Com es tracta d'obres de gran vàlua, el permís⁴⁷⁶ no el sol·licita el propi Fernández Guerra sinó el seu oncle, l'arquebisbe de Toledo, que prega al duc que li permeti

«examinar, copiar y tener a la vista lo que la célebre Biblioteca de V. posea relativo a la vida y escritos de aquel peregrino ingenio. Y si bien estas preciosidades no pueden ni deben franquearse a todos, es tal el buen juicio, prudencia y honradez de mi sobrino (cuyas prendas conoce muy a fondo el respetable bibliotecario Sr. Salvá) que no vacilo en manifestar a V. su deseo, encareciéndole la satisfacción que yo tendría en que se lograra».

Un altre sol·licitud és la carta⁴⁷⁷ que Enrique Moreno López, director general d'Instrucció Pública, fa arribar a l'apoderat genral Pedro Herrero. Li fa saber que per reial ordre de 28 de desembre de 1859 s'ha concedit a Cayetano Alberto de la Barrera, pel seu *Catálogo biográfico del teatro antiguo espanyol*,⁴⁷⁸ el primer dels premis anuals que atorga la Biblioteca Nacional; com que l'obra serà publicada a càrrec del tresor públic i és del màxim interès que sigui el més completa possible, sol·licita que es permeti que l'autor «consulte los ricos tesoros literarios conservados con esmerado celo en la Biblioteca de su ilustrísima Casa». Per a Moreno, en aquesta publicació hi va el bon nom del govern i l'esplendor de la Casa d'Osuna «que ha de ver repetidamente citado su nombre en publicación de tal importancia, pues fuera dolor y mengua que en los años venideros algún escritor extranjero anunciase piezas dramáticas y noticias de la indicada procedencia no permitidas disfrutas a los naturales». En una nota al marge

⁴⁷⁶ Carta datada el 25 de febrer de 1851. *Carta del Cardenal Arzobispo de Toledo al Duque de Osuna, recomendando a su sobrino Aureliano Fernández Guerra para que le facilitasen lo que hubiera en la Biblioteca acerca de Quevedo cuyas obras iba a publicar* [AHNOB, OSUNA,CT.541,D.27]. El permís del duc per «examinar y sacar, en la Biblioteca, los apuntes que guste de las obras de Quevedo que existen en ella» està datat el 28 de febrer de 1851. Entre les obres que Fernández Guerra va poder consultar a la Biblioteca trobem: Quevedo, Francisco de. *El marido fantasma* [BNE, Mss/17376]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000239817>; i Quevedo Francisco de. *Obras de D. Francisco de Quevedo y Villegas* [BNE, Mss/10387]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000042639>.

⁴⁷⁷ Carta datada el 5 de febrer de 1860; nota al marge de José Salvá datada el 7 de març de 1860. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 46-47v].

⁴⁷⁸ Es tracta de: Barrera y Leirado, Cayetano Alberto de la. *Catálogo bibliográfico y biográfico del teatro antiguo español: desde sus orígenes hasta mediados del siglo XVIII*. Madrid, 1860. En el pròleg escriu: «El Gobierno de S. M., a quien rindo aquí el primero y debido tributo de agradecimiento por la generosa protección con que en beneficio de las letras ha favorecido esta mi obra, me recomendó desde luego, a solicitud mía, para que en la Biblioteca del excelentísimo señor duque de Osuna se me facilitasen los preciosos manuscritos dramáticos allí atesorados; caudal de que hubiera querido, en verdad, poder disfrutar con más holgura y detenimiento»; al *Catálogo* se citen desenes de manuscrits procedents de la Biblioteca d'Osuna, com ara: Bravo de Sotomayor, Pablo. *A más desdén, más amor* [BNE, Mss/16780]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000238596>; Medina, Francisco de. *Los milagrosos sucesos del Almirante de Aragón* [BNE, Mss/14880]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000186922>; o Rojas Zorrilla, Francisco. *Peligro en los remedios* [BNE, Vitr/7/6]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000012847>.

de la carta, Salvá considera convenient concedir el permís «sujetando al señor De la Barrera a las disposiciones que para estos casos rigen en esta Biblioteca de S.E.».

Les disposicions a les que es refereix Salvá en la carta a Moreno López inclouen la prohibició de treure cap llibre de la Biblioteca, com queda de manifest en dues comunicacions⁴⁷⁹ d'Antonio Sanz y Barea al director de la Biblioteca: en una, ordena a Sánchez Toca de permetre a l'abbé Sandret, vicari de l'església de l'Hospital de San Luis de los Franceses, accedir a la Biblioteca i prendre apunts «siempre que no extraiga ninguna obra de la misma»; en l'altra, informa a Salvá que el marquès de Morante, amic seu i del duc, ha demanat un permís per a Enrique van Herwerden per poder consultar algunes obres, «si bien creo excusado advertir a V., no le permita sacar ningún libro fuera de la misma».

El duc de Veragua, president de la societat fundadora del Colegio Politécnico de Madrid escriu⁴⁸⁰ a Mariano per explicar-li que els professors del col·legi han de preparar uns treballs sobre la llengua llatina per al proper curs i, per això, els convindria consultar assíduament alguns llibres de la Biblioteca; no obstant, com que tenen altres obligacions durant els dos mesos de vacances, els aniria bé tenir-los en el seu poder. És per això que li demana que els hi permetin agafar en préstec, durant 15 dies, cinc obres,⁴⁸¹ les quals «se custodiarán con esmero y algunas se devolverán antes del plazo señalado»; en nota al marge de la carta Miguel Salvá informa que tots els llibres que demanen són a la Biblioteca i «atendiendo el carácter de las personas que los piden, y la puntualidad con que dicen los devolverán, soy de dictamen que pueden franqueárseles dándome un recibo que como resguardo quedará en mi poder». Mariano també sol·licita el parer de l'apoderat que, tot i que no ens ha arribat, devia ser contrari al préstec ja que en la carta de resposta al duc de Veragua se li comunica «no haber sido nunca costumbre desde su fundación extraer ningún libro de ella» però els permetrà que accedeixin a la Biblioteca tots els dies i hores que els calgui.

⁴⁷⁹ La primera comunicació datada el 15 de setembre de 1853. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, full 22]; la segona el 10 de setembre de 1858. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11336, fulls 40 -40v].

⁴⁸⁰ Carta datada el 19 de juny de 1848; esborrany de resposta datat el 7 de juliol de 1848. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5].

⁴⁸¹ Es tracta de: Briet, Philippe. *Acute dicta omnium veterum poetarum Latinorum*. Parisiis: apud Thomani Moette, 1664 [BNE, 2/20700]; Lama, Juan de. *Florilegium latinum*. Madrid: Ramon Ruiz, 1793 [BNE, 2/17787]; Comenius, Johann Amos. *Ianua linguarum* [edició no identificada]; Mal Lara, Juan de. *Ioannis Mallarae hispalen. In Syntaxin Scholia*. Hispali: apud Alonsum Escruianum, 1567 [exemplar no localitzat]; i *Adagion latinum* [obra no identificada].

2 Compra i dispersió de la Biblioteca

Després d'un primer intent d'adquisició frustrat de la Biblioteca per part de l'Estat entre 1877 i 1878, el procés de compra i dispersió de la Biblioteca té lloc entre 1883, any en què es constitueix la comissió que ha de negociar la compra amb la vídua de Mariano, i 1892, any en què finalitza el repartiment d'exemplars entre les biblioteques universitàries. A partir de la documentació generada pel Congreso i el Senado i la documentació d'arxiu d'algunes de les biblioteques que actualment custodien exemplars s'examina, primer, les tasques que duen a terme les dues comissions encarregades de negociar l'adquisició de la Biblioteca, així com les deliberacions i treballs que tenen lloc a les dues cambres legislatives, que culminen amb la promulgació de la *Ley de 14 de agosto de 1884* que autoritza al Ministerio de Fomento la compra de la Biblioteca; i, segon, el procés de selecció i repartiment dels exemplars entre la BNE, les biblioteques del Congreso i el Senado, i una desena de biblioteques universitàries. De manera més succinta, s'examina la venda en pública subhasta l'any 1897 de les biblioteques secundàries confiscades per la Comisión de Obligacionistas de la Casa de Osuna.

2.1 Biblioteca de la Casa d'Osuna

2.1.1 Compra

2.1.1.1 Primera comissió

L'any 1877, cinc anys abans de la mort de Mariano Téllez-Girón, l'Estat es comença a plantejar l'adquisició de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.⁴⁸² Per reial ordre de 8 de juny de 1877⁴⁸³ es constitueix una comissió encarregada d'informar sobre el nombre de volums, la seva importància i el seu valor. La comissió es constitueix el 13 de juny i en formen part, entre d'altres, Juan Facundo Riaño i Adelardo López de Ayala, aquest últim en qualitat de president.

A l'estiu d'aquest any s'encomana a José María Octavio de Toledo y Navascués, funcionari del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios (destinat aleshores a la BNE), la redacció d'un índex bibliogràfic de tots els manuscrits⁴⁸⁴ anteriors a 1500 i d'aquells més notables posteriors al 1500, del qual en fa ús la comissió nomenada per tractar de la seva compra. A més a més, poques setmanes abans que la comissió faci entrega del seu dictamen, els seus membres acudeixen a la Biblioteca

⁴⁸² Sánchez Mariana, Manuel. «Don José María Octavio de Toledo o treinta y cinco años de historia de la Biblioteca Nacional». *Boletín de la Anabad*, XLII (1992), n.º 1, p. 88. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=224163>.

⁴⁸³ Segons consta a *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, año IX, n.º 4 (30 de abril de 1883), p. 115, la reial ordre és del dia 6 de juny però segons el dictamen de la comissió inclòs al *Diario de las sesiones de Cortes: Senado*, apéndice tercero al n.º 34 (14 de julio de 1884), així com en un document sobre les tasques de recompte del nombre d'obres que hi havia a la Biblioteca, amb data de 10 de desembre de 1877, inclòs a *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 151] la reial ordre és del dia 8 de juny. Malauradament, no s'ha pogut localitzar la reial ordre.

⁴⁸⁴ Encara no existia el *Catálogo abreviado de manuscritos...* de José María Rocamora, publicat el 1882.

a examinar alguns manuscrits. Ha quedat constància⁴⁸⁵ d'una primera visita, sense datar, i d'una segona, el 18 de desembre; el 4 de gener de 1878 hi va només un tal «Sr. Escudero» (probablement Antonio María Fabié Escudero), qui examina alguns manuscrits i «manifestó sus deseos de que se llevaran a su casa los tomos copiados de los índices».

Entre el 27 d'octubre i el 10 de desembre de 1877, en compliment d'una petició de la comissió, els oficials de la Biblioteca de la Casa d'Osuna s'encarreguen d'elaborar «un índice del número de obras que existen en la Biblioteca con el objeto de saber su número, pues sólo se sabe el de volúmenes».⁴⁸⁶ Per fer-ho, es reparteixen els toms de l'índex general entre Rocamora, Godino, Tubau i Torrea. En el document es detalla quins toms fa cadascú i quin dia n'acaben un i n'agafen un altre però, malauradament, no proporciona el nombre d'obres [il·lustració 69].

El dictamen presentat per la comissió el 31 de gener de 1878 al Ministerio de Fomento esmenta «la conveniencia innegable cuanto imperiosa de adquirir por el Estado la colección de manuscritos, y la utilidad de poseer asimismo los impresos, para el lustre y fomento de las bibliotecas públicas; pero declarando y poniendo de manifiesto las dificultades que impedían cumplir el encargo de la tasación».⁴⁸⁷ Durant l'any 1878 hi ha converses entre el govern, López de Ayala i el representant de l'apoderament general del duc d'Osuna, Mariano Zabálburu; davant la impossibilitat d'arribar a cap acord, l'11 de novembre de 1878 es donen per acabades les gestions.⁴⁸⁸

2.1.1.2 Segona comissió

Pocs mesos després de la mort de Mariano, a la sessió del Congreso de los Diputados del 12 de febrer de 1883⁴⁸⁹ Víctor Balaguer, diputat per Vilanova i la Geltrú, pren la paraula per demanar al govern que faci el possible per adquirir la Biblioteca de la Casa d'Osuna, «que es una honra para el país», per tal d'evitar que se'n vagi a l'estranger ja que li han arribat notícies que l'emperador o el govern d'Alemanya estan provant d'adquirir-la. En el seu discurs, Balaguer destaca la importància de la Biblioteca amb les següents paraules:

⁴⁸⁵ *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 153]

⁴⁸⁶ Document datat el 10 de desembre de 1877 i rubricat per José Sanz y Barea, conservador de la Biblioteca. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 151]. Al peu del document consta «R[ea]l orden sobre nombrami[en]to de comisión p[ar]a examinar la Biblioteca. 8 de junio de 1877»

⁴⁸⁷ *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, año IX, n.º 4 (30 de abril de 1883), p. 115. Disponible a: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000016811>. S'han consultat diversos arxius (Congreso, Senado, Archivo Central del Ministerio de Educación, Archivo Central de Cultura i Archivo General de la Administración) per tal de localitzar el dictamen de 31 de gener de 1878 però la cerca ha resultat infructuosa.

⁴⁸⁸ Juan F. Riaño, director general d'Instrucción Pública, fa un breu resum de les gestions dutes a terme per aquesta primera comissió en l'informe que presenta el 20 de febrer de 1883 i que es publica a *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, año IX, n.º 4..., p. [113]-116.

⁴⁸⁹ Espanya. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 41 (12 de febrero de 1883), p. 864-865. Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

«En esta biblioteca, señores diputados, existen las obras del famoso Enrique de Villena y las del marqués de Santillana; y además de éstas, contienen todas las obras que trajo de Italia el Sr. Duque de Osuna, virrey que fue de Nápoles. La importancia que tiene esta biblioteca es tal, que bastará decir que hoy existe en Madrid un editor que tiene autorización para adquirir⁴⁹⁰ el manuscrito del *Roman de la rosa*⁴⁹¹ y que para adquirir este libro tan importante, puesto que creo que es el único ejemplar que de él existe, ofrece hasta 100.000 francos».

El diputat Antonio María Fabié Escudero, mencionat per Balaguer en el seu discurs, també pren la paraula per donar suport a la sol·licitud d'adquisició, que considera «de honra nacional por una parte y de verdadero interés para la patria». Explica el primer intent que s'havia fet d'adquirir la Biblioteca, abans de la mort de Mariano, i la feina duta a terme per Octavio de Toledo. Com ja ha fet Balaguer, Fabié Escudero menciona un altre exemplar per destacar la importància de la Biblioteca:

«[...] no se trata solo de libros de interés puramente literario, aunque ya esto bastaría, Sres. Diputados, sino que para mí hay una circunstancia en la Biblioteca del Sr. Duque de Osuna, por virtud de la cual es absolutamente indispensable que se conserva en la nación española. Existe allí, Sres. Diputados, un *Códice de la general historia*, mandado escribir por el rey Alonso X,⁴⁹² que, según las noticias de los que más profunda y detenidamente lo han examinado, y no solo yo que lo he examinado también aunque someramente, contiene datos importantísimos acerca de nuestra historia nacional que no existen en ninguna otra parte; quiero decir, Sres. Diputados, que existe en la Biblioteca del Duque de Osuna un monumento de nuestra historia que es único en su género. ¿Habrà de consentir el Congreso, habrán de consentir las Cortes que esta reliquia, esta cosa tan importante vaya a poder del extranjero, para que pasemos de nuevo como hemos pasado ya varias veces por la vergüenza de que vengan de fuera a enseñarnos nuestras glorias y ponernos de manifiesto nuestra historia?».

Gaspar Núñez de Arce, ministre d'Ultramar, respon a Balaguer que n'informarà al ministre de Fomento, absent en la sessió, i es mostra convençut que el govern farà el possible, en la mesura que els recursos disponibles ho permetin, per adquirir la Biblioteca ja que considera que el govern està obligat a «velar por que los tesoros de la cultura nacional no vayan por nuestro descuido o nuestro abandono a enriquecer a otras naciones».

⁴⁹⁰ Segons el *Diario Oficial de Avisos de Madrid* de 13 de febrer de 1883, es tracta d'un editor madrileny que els ofereix en nom d'una casa estrangera. *Diario oficial de avisos de Madrid*, año CXXV, n.º 44 (13 de febrero de 1883), p.[2]. Disponible a: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000539064>.

⁴⁹¹ Segons el *Catálogo* de Rocamora, la Biblioteca de la Casa d'Osuna té tres manuscrits del *Roman de la rose* que corresponen als topogràfics de la BNE: Vitr/24/11 (número catàleg 149), Vitr/23/11 (número catàleg 150) i Mss/10319 (número catàleg 151).

⁴⁹² En el *Catálogo* de Rocamora hi ha diversos exemplars que podrien correspondre a aquesta obra, números de catàleg 69, 74, 75, 87.

L'endemà, a la sessió que té lloc al Senado,⁴⁹³ el senador José María Escrivà de Romaní i Dusai, marquès de Monistrol d'Anoia, pren la paraula per explicar la sol·licitud feta en el Congreso en relació a l'adquisició de la Biblioteca de la Casa d'Osuna. El marquès de Monistrol destaca l'interès del govern d'Alemanya, el qual ha enviat un comissionat per tractar directament amb la testamentaria, i afegeix que també han arribat, pel mateix motiu, representants de la República de Xile. Conclou el seu discurs pregant al ministre de Fomento i al president del Consejo de Ministros «que hagan todo lo que sea posible para entrar en tratos con la testamentaria del difunto Duque de Osuna sobre la adquisición de esos tesoros; y no dudo que esta Cámara, cumpliendo un alto deber de patriotismo, apoyará con su voto la adquisición de esa biblioteca, que sería, repito, un gran dolor y un grave escándalo que saliera de España».

Per reial ordre de 20 de febrer de 1883,⁴⁹⁴ l'aleshores ministre de Fomento Germán Gamazo encarrega a Juan F. Riaño, director general d'Instrucció Pública del mateix ministeri, que proposi quines obres de la Biblioteca mereixen ser comprades i quins procediments s'han de seguir per a la seva adquisició per part de l'Estat. D'aquell mateix dia data la comunicació⁴⁹⁵ redactada per Riaño, on fa una breu explicació del volum i importància de la biblioteca, sintetitza les accions dutes a terme pel Ministerio de Fomento entre 1877 i 1878 en l'intent d'adquirir la Biblioteca, i conclou amb la proposta de nomenar una nova comissió que, al seu parer, hauria de «determinar expresamente si conviene adquirirla, y en caso afirmativo, averiguar el precio y condiciones, y estimándolos razonables para los intereses del Estado, proponer su adquisición, acompañando el informe del proyecto de ley que con este motivo haya de presentarse a las Cortes». Demana també que la comissió estudiï la possibilitat d'adquirir només els manuscrits, sempre i quan adquirir els manuscrits i els impresos no resulti especialment avantatjós.

Els dies posteriors a la reial ordre, la Biblioteca de la Casa d'Osuna esdevé objecte d'interès tant de la premsa com de les corporacions madrilenyes. Al *Diario oficial de avisos de Madrid* del dia 22 de febrer⁴⁹⁶ apareix una notícia extensa oferint «algunos curiosos datos respecto a las riquezas literarias» de la Biblioteca, i en l'edició del dia 26 de març⁴⁹⁷ s'explica que la Real Academia de la Historia havia tractat de la conservació de la Biblioteca de la Casa d'Osuna en una sessió extraordinària.

⁴⁹³ Espanya. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 39 (13 de febrero de 1883), p. 680-681. Disponible a: https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1882-1883&pagina=679&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=39.

⁴⁹⁴ Espanya. *Gaceta de Madrid*, año CCXXII, n.º 68 (9 de marzo de 1883), p. 531. Disponible a: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1883/068/A00531-00531.pdf>.

⁴⁹⁵ *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, año IX, n.º 4..., p. [113]-116.

⁴⁹⁶ *Diario oficial de avisos de Madrid*, año CXXV, n.º 53 (22 de febrero de 1883), p. 3. Disponible a: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000539300>.

⁴⁹⁷ *Diario oficial de avisos de Madrid*, año CXXV, n.º 85 (26 de marzo de 1883), p. 3. Disponible a: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000540209>.

Seguint la recomanació de Juan F. Riaño, per reial ordre de 15 d'abril de 1883 es constitueix la comissió formada per Juan Álvarez Lorenzana, Víctor Balaguer, Antonio Cánovas del Castillo, Emilio Castelar, el comte de Casa Valencia, Antonio María Fabié Escudero, Manuel María José de Galdó, Pascual de Gayangos, Cristino Martos, José Gallostra, el marquès de Molins, Manuel Silvela, Juan F. Riaño i José María Octavio de Toledo, com a secretari; queda encarregada la comissió de negociar amb l'apoderament general de la Casa d'Osuna les condicions i el preu d'adquisició de la Biblioteca i, en cas que convingui a l'Estat, acompanyar l'informe amb el projecte de llei que s'hagi de presentar a les Corts.

Amb data de 26 de novembre de 1883 es conserva a la BNE l'esborrany⁴⁹⁸ de l'informe elaborat per la comissió. Aquesta, en relació amb la valoració econòmica de la Biblioteca i el seu preu final, escriu:

«En cuanto a valorar los impresos y manuscritos de la Biblioteca de Osuna, no halla la Comisión inconveniente alguno en hacerlo respecto a los primeros, que después de maduro examen fija en la cantidad de 280.000 pesetas; mas por lo que hace a los manuscritos, V.E. comprenderá que son inapreciables. No es posible estimarlos ni aun aproximadamente: su precio depende de las exigencias de su actual propietario y del mayor o menor deseo que tenga el Gobierno de adquirirlos. Las gestiones llevadas a cabo por la Comisión en este sentido, han dado por resultado obtener de la Excm. señora Duquesa viuda de Osuna la considerable rebaja de quinientas mil pesetas, puesto que de un millón cuatrocientos mil que indicó en un principio como valor de toda la colección y de las estanterías en que se custodia, ha llegado a fijar como precio definitivo el de novecientas mil pesetas».⁴⁹⁹

Tres dies més tard el periòdic *La correspondencia de España*⁵⁰⁰ es fa ressò d'una reunió de quatre membres de la comissió, Cánovas, Castelar, Martos i Balaguer, els quals havien convingut «aunar sus esfuerzos a fin de que el Estado adquiriera la magnífica Biblioteca del Duque de Osuna, por la suma de cuatro millones de reales». Segons la breu notícia, l'assumpte serà discutit en la propera legislatura del Congreso.

Malgrat el valor incalculable dels manuscrits i la substancial rebaixa del preu, no tothom està a favor de l'adquisició per part de l'Estat. El periodista i escriptor Nicolás Díaz Pérez s'oposa frontalment a la compra en el seu article *Las bibliotecas en España*⁵⁰¹ ja que, segons ell

⁴⁹⁸ Borrador del informe sobre la compra de la Biblioteca del Duque de Osuna: elaborado por la Comisión formada para el caso [BNE, Mss/22507/46].

⁴⁹⁹ Borrador del informe sobre la compra... [BNE, Mss/22507/46, f. 18-19].

⁵⁰⁰ *La correspondencia de España*, año XXXIV, n.º 9.382 (29 de noviembre de 1883), p. [3]. Disponible a: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000281354>.

⁵⁰¹ Díaz Pérez, Nicolás. «Las bibliotecas en España». *Revista Contemporánea*, año X, tomo LIII (septiembre-octubre 1884), p. 285-303. Disponible a:

«[...] intenta comprar por su parte el Sr. ministro de Fomento, sin respetar para nada el clamoreo que de todas partes del país se levanta en son de protesta, contra los deseos del Gobierno, que trata de distraer una cantidad respetable en libros que ni caben en las bibliotecas oficiales, ni servirán para otra cosa que para estar almacenados en cuevas o bohardillas, a disposición de los ratones».⁵⁰²

2.1.1.3 Projecte de llei al Congrés de los Diputats

En sessió al Congrés de los Diputats de 8 de gener de 1884,⁵⁰³ Ángel Carvajal y Fernández de Córdova, marquès de Sardoal, aleshores ministre de Fomento, per reial decret, presenta a la deliberació del Congrés el projecte de llei per a l'adquisició de la Biblioteca de la Casa d'Osuna. En el preàmbul del projecte, que comprèn l'informe de la comissió, aquesta fa seu completament el dictamen de la primera comissió i, per tant, «son dos y conformes, para mayor autoridad y garantía, las consultas de nuestros principales bibliógrafos respecto del particular».

El minuciós examen de la Biblioteca fet per la comissió la divideix en dues seccions: una d'impresos, formada per 32.567 volums, a més de 660 fullets i multitud de papers varis; i una altra de manuscrits, que comprèn uns 2.770 volums,⁵⁰⁴ entre els quals molts dels que van formar la biblioteca del primer marquès de Santillana. Segons la comissió

«no compete ciertamente en importancia la primera sección con la segunda; pero aun así, es, en concepto de la comisión, mucho más rica y varia de lo que se creía, y abundante por extremo en obras de extraordinario valer, sea por su rareza, por su antigüedad, o bien por sus particularidades bibliográficas; de suerte que con tan copiosa colección se podría, sin destruir su unidad fundamental, enriquecer considerablemente nuestra primera biblioteca, y proveer, perfeccionar y completar muchas otras de provincias. La comisión, después de maduro examen, justipreció los impresos en la cantidad de 280.000 pesetas; mas al llegar a la sección de manuscritos, la declaró inestimable; y bien se comprende que lo sea, cuando en ella aparecen una muestra espléndida y sin igual de la cultura española en sus mejores días, gran número de códices únicos, y documentos originales y en gran parte inéditos, que tanto importan a la historia como a las ciencias y las letras; y finalmente, un casto caudal de autógrafos de nuestros más afamados escritores. Por consecuencia de su estudio, y citando por muestra los más importantes artículos de la colección, los firmantes del concienzudo informe estiman que no ya solo conveniente, sino también necesaria y patriótica, es la adquisición de dicha Biblio-

<http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0002416531>.

⁵⁰² Díaz Pérez, Nicolás. «Las bibliotecas en España»..., p. 289.

⁵⁰³ Espanya. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 11 (8 de enero de 1884), p. 158 i apèndice al n.º 11. Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

⁵⁰⁴ Xifres obtingudes del projecte de llei que acompanya el reial decret de 8 de gener de 1884. En el projecte de llei que es presenta el 20 de juny de 1884 es parla, en canvi, de 670 fullets.

teca, cuyo mérito será siempre tanto más subido cuanto más conserve los títulos de su origen, sucesión y enlace».

El projecte de llei que es presenta al Congreso té un article únic que autoritza al ministre de Fomento per adquirir per compte de l'Estat la Biblioteca del difunt duc d'Osuna i, a aquest efecte, se li concedeix un crèdit de 900.000 pessetes.

Pocs dies després, el 19 de gener de 1884, se suspenen les sessions de la legislatura 1883-1884 sense que hi hagi hagut ocasió per votar el projecte de llei presentat pel marquès de Sardoal. La nova legislatura inicia el 20 de maig de 1884 i un mes després, en la sessió del 27 de juny, el nou ministre de Fomento, Alejandro Pidal y Mon, per real decret de 20 de juny torna a presentar al Congreso el projecte de llei⁵⁰⁵ per a l'adquisició de la Biblioteca. En el preàmbul del projecte de llei s'emfasitza que tant aquesta comissió com la formada l'any 1877 han reconegut «la singularidad, riqueza e importancia literaria, artística y bibliográfica del caudal que atesora la Biblioteca de Osuna, esforzándose en que al interés, decoro y honra de nuestro país importa que el Estado adquiriera tan ricas joyas bibliográficas».

En aquesta mateixa sessió es nomenen els membres de la comissió del Congreso que ha d'emetre dictamen sobre el projecte de llei presentat. Formen la comissió els diputats Víctor Balaguer, Vicente Ortí y Brull, Emilio Castelar, Joaquín Sánchez de Toca, Mariano Catalina, el marquès de Sardoal i Marcelino Menéndez Pelayo.⁵⁰⁶ A la sessió del dia següent⁵⁰⁷ s'informa al Congreso que la comissió ha escollit Castelar com a president i Menéndez Pelayo com a secretari.

En la sessió del 7 de juliol de 1884⁵⁰⁸ es llegeix el dictamen de la comissió i s'acorda que s'imprimeixi i es reparteixi entre els diputats. El dictamen és favorable a la compra «considerando caso de honra nacional el que tales tesoros puedan, en todo o en parte, salir de España e ir a enriquecer extraños depósitos, como tantos otros venerandos restos de nuestra antigua grandeza». En carta a Gumersindo Laverde, Menéndez Pelayo diu ser l'autor del preàmbul al projecte de llei, «que es una especie de historia compendiosa de esta célebre colección».⁵⁰⁹ Segueix al preàmbul el següent projecte de llei:

⁵⁰⁵ Espanya. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 32 (27 de junio de 1884), p. 828 i apéndice primero al n.º 32. Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

⁵⁰⁶ Espanya. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 32 (27 de junio de 1884), p. 842. Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

⁵⁰⁷ Espanya. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 33 (28 de junio de 1884), p. 868. Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

⁵⁰⁸ Espanya. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 40 (7 de julio de 1884), p. 1029 i apéndice tercero al n.º 40. Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

⁵⁰⁹ Menéndez y Pelayo, Marcelino. *Epistolario*, tomo VI..., carta 389, p. 443.

«Artículo 1º Se autoriza al Ministerio de Fomento para adquirir la Biblioteca de los Duques de Osuna y el Infantado, y se concede con este objeto un suplemento de 900.000 pesetas al crédito del artículo 1.º del capítulo 15 de la sección séptima de las obligaciones de los departamentos ministeriales del presupuesto del año económico de 1884 a 85.

Art. 2º Los manuscritos de esta Biblioteca pasarán a la Nacional, así como cualquier libro impreso de que esta biblioteca carezca.

Art. 3º De los restantes pasarán a las bibliotecas del Senado y del Congreso todos los relativos a derecho político, historia constitucional y demás materias análogas a su instituto.

Art. 4º Hecha esta distribución el Ministro de Fomento cuidará de repartir los restantes entre las bibliotecas públicas, según las necesidades de cada una.

Art. 5º Inmediatamente que haya sido adquirida la Biblioteca, se formará y publicará oficialmente el inventario de los impresos y de los manuscritos».

Finalment, en la sessió del 10 de juliol de 1884⁵¹⁰ al Congreso de los Diputados, es llegeix i s'aprova el projecte de llei sense debat; després de passar per la comissió de correcció d'estil, s'aprova definitivament el projecte de llei per a l'adquisició de la Biblioteca de la Casa d'Osuna i es passa al Senado.

2.1.1.4 Projecte de llei al Senado

En la sessió del Senado d'11 de juliol⁵¹¹ es llegeix el projecte de llei aprovat en el Congrés i es passa a la secció corresponent per al nomenament de la comissió. En la sessió de l'endemà,⁵¹² es constitueix la comissió per estudiar el projecte de llei formada pels senadors Pascual Gayangos, Antonio María Fabié Escudero, Alejandro Llorente, Tomás María Mosquera, el comte de Casa Valencia, Antonio Vázquez Queipo i el duc de Rivas, i dos dies més tard, el 14 de juliol,⁵¹³ s'informa al Senado que s'ha nomenat Llorente president de la comissió i Fabié Escudero secretari. Aquell mateix dia

⁵¹⁰ Espanya. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 43 (10 de julio de 1884), p. 1117, 1129 i apéndice vigésimo tercero al n.º 43, p. 1. Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

⁵¹¹ Espanya. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 32 (11 de julio de 1884), p. 487 i apéndice primero al n.º 32. Disponible a: https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=485&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=32; https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=1&Boletin2=32.

⁵¹² Espanya. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 33 (12 de julio de 1884), p. 524. Disponible a: https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=523&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=33.

⁵¹³ Espanya. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 34 (14 de julio de 1884), p. 540. Disponible a: https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=539&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=34

Fabié Escudero llegeix,⁵¹⁴ anunciant-ne la impressió i repartiment, el dictamen elaborat per la comissió, la qual «tiene la honra de proponer al Senado que se proceda a la adquisición de dicha biblioteca por el Gobierno de S.M. en los términos y con las condiciones que se establecen en el adjunto proyecto de ley, en un todo conforme con lo acordado por el Congreso». En la sessió de 17 de juliol⁵¹⁵ es discuteix el dictamen i els cinc articles que formen el projecte de llei; en la sessió de l'endemà, 18 de juliol,⁵¹⁶ el Senado aprova definitivament el projecte de llei.

Alfons XII sanciona la llei el 21 de juliol⁵¹⁷ i, finalment, el 14 d'agost de 1884 es promulga la llei⁵¹⁸ que autoritza al Ministerio de Fomento perquè adquireixi la Biblioteca de la Casa d'Osuna i, en conseqüència, se li concedeix un suplement de 900.000 pessetes en el pressupost de l'any econòmic de 1884-1885 [il·lustració 70].

2.1.2 Dispersió

El 21 d'agost de 1884⁵¹⁹ Aureliano Fernández Guerra, director general d'Instrucción Pública, informa a la vídua del duc d'Osuna que s'ha nomenat José María Octavio de Toledo, aleshores cap del departament de manuscrits de la BNE, perquè prengui possessió de la Biblioteca «conforme a las instrucciones que adjuntas se le comunican, concediéndole al propio tiempo las más amplias facultades para que adopte cuantas medidas crea conducentes para la seguridad y conservación de la Biblioteca, a cuyo efecto se pondrán a sus órdenes los empleados de la Biblioteca Nacional y de la del Ministerio de Fomento que juzgue necesarios al objeto indicado». El 2 de setembre⁵²⁰ Cristóbal Pérez Pastor, ajudant de tercer grau de la secció de biblioteques, és designat per prestar els seus serveis a la comissió receptora de la Biblioteca. A primers

⁵¹⁴ Espanya. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 34 (14 de julio de 1884), p. 549 i apéndice tercero al n.º 34. Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=539&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=34;
https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=3&Boletin2=34.

⁵¹⁵ Espanya. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 37 (17 de julio de 1884), p. 585. Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=583&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=37.

⁵¹⁶ Espanya. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 38 (18 de julio de 1884), p. 632 i apéndice quinto al n.º 38. Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=607&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=38;
https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=5&Boletin2=38.

⁵¹⁷ Espanya. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice séptimo al n.º 43 (27 de diciembre de 1884). Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=7&Boletin2=43.

⁵¹⁸ Espanya. *Gaceta de Madrid*, año CCXXXIII, n.º 230 (17 de agosto de 1884), p. 549. Disponible a: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1884/230/A00549-00549.pdf>.

⁵¹⁹ *Libro Registro de Órdenes y Correspondencia* [BNE-A, BN L-083, full 191].

⁵²⁰ *Libro Registro de Órdenes y Correspondencia* [BNE-A, BN L-083, full 191v].

d'octubre⁵²¹ donen per rebuts els 36.000 volums, entre impresos i manuscrits, que formen la Biblioteca.

En una carta d'Alfred Morel-Fatio a Menéndez Pelayo, de 21 de novembre de 1885, aquell li escriu que «estoy esperando que se sirvan abrir al público la Biblioteca de Osuna que, dicen, anda por los desvanes de un ministerio»;⁵²² de ser cert el rumor podria tractar-se del Ministerio de Fomento, de qui depenia en aquell moment la Dirección General de Instrucción Pública. Per la documentació⁵²³ conservada relativa a la incorporació de la Biblioteca de la Casa d'Osuna a la BNE, i que es troba a l'Archivo de la BNE (BNE-A), podem saber que fins a finals de 1887 els llibres estan dipositats en el Colegio de San Carlos però que el 1888 ja es troben a la Biblioteca de San Isidro, on romandran fins que s'acabi la distribució entre les biblioteques universitàries.

Per reial ordre de 29 de juliol de 1886⁵²⁴ de la Dirección General de Instrucción Pública, s'encarrega a Octavio de Toledo i a José Gómez Martín,⁵²⁵ ajudant adscrit a la biblioteca universitària de Madrid, l'arranjament i distribució de la Biblioteca; i per reial ordre de 25 de gener de 1889⁵²⁶ es disposa la pròrroga de la comissió d'Octavio de Toledo i Gómez Martín per tal que completin els treballs que se'ls hi havien encomanat «aunque entendiéndose que se les concede este encargo gratuitamente, como hasta la expresada fecha de 31 de diciembre vinieron cumpliéndolo». Octavio de Toledo se n'ocuparà fins 1890, l'any de la seva mort.⁵²⁷

L'article segon de la llei disposa que els manuscrits passin a la BNE, així com qualsevol llibre imprès que hi manqui. Tal i com consta en el llibre d'actes⁵²⁸ de la Junta de Gobierno de la BNE celebrada el 2 de gener de 1889, aquesta queda assabentada de l'ingrés durant l'any 1888 de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, formada per 10.455 volums impresos, 174 volums de publicacions periòdiques, 4.066 fullets, 149 mapes i plànols, 67 estampes, 25 peces de música manuscrites i 5.525 articles manuscrits (en

⁵²¹ Sánchez Mariana, Manuel. «Don José María Octavio de Toledo...», p. 91.

⁵²² Menéndez y Pelayo, Marcelino. *Epistolario, tomo VII (diciembre 1884-junio 1886)*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1984, carta 371, p. 355. Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcdz0q4>.

⁵²³ Així consta en dues relacions titulades *Relación de los volúmenes y papeletas remitidos a la Biblioteca Nacional el día 15 de diciembre de 1887, de obras procedentes de la Biblioteca de Osuna y actualmente depositadas en el Colegio de San Carlos* i *Relación de los volúmenes y papeletas remitidos a la Biblioteca Nacional el día 12 de enero de 1888, de obras procedentes de la de Osuna y actualmente depositadas en la de San Isidro. Documentación relativa a la incorporación...* [BNE-A, CTD 484/001, fulls 67-69].

⁵²⁴ *Libro Registro de Órdenes y Correspondencia* [BNE-A, BN L-084, fulls 15v-16].

⁵²⁵ No obstant, segons consta a l'*Anuario de la Biblioteca Nacional correspondiente a los años 1883-1892* [BNE-A, JUNTA 130, full 169], Octavio de Toledo és assistit per l'oficial Fernández Alonso, l'ajudant Sánchez Rubio i l'aspirant Hinojosa.

⁵²⁶ *Libro Registro de Órdenes y Correspondencia* [BNE-A, BN L-084, full 16].

⁵²⁷ Sánchez Mariana, Manuel. «Don José María Octavio de Toledo...», p. 91. Octavio de Toledo mor el 18 de març de 1890.

⁵²⁸ *Libro de Actas de la Junta de Gobierno de la Biblioteca Nacional [1889-1894]* [BNE-A, L-042, fulls 1-1v].

2.770 volums). Així doncs, teòricament, dels 32.567 volums d'impresos que constaven en el reial decret de 8 de gener de 1884, 21.467 volums (sense comptar els 174 volums de publicacions periòdiques) no ingressen a la BNE i van a parar a altres biblioteques: les biblioteques del Congreso i del Senado (article tercer) i les biblioteques públiques (article quart), a la pràctica, a una desena de biblioteques universitàries: Barcelona, Complutense de Madrid, Granada, Oviedo, Salamanca, Santiago de Compostela, Saragossa, Sevilla, València i Valladolid.

Com que, malauradament, l'article cinquè de la llei, pel qual s'ha de formar i publicar l'inventari dels impresos i els manuscrits immediatament després de ser adquirida la Biblioteca, no s'arriba a executar mai, no tenim certesa de quines són les obres que es van adquirir i repartir. Per tant, l'única manera de tenir una visió el més aproximada possible de la Biblioteca de la Casa d'Osuna passa per la reconstrucció de la Biblioteca a través de la identificació i localització dels exemplars dispersos.

2.1.2.1 Biblioteca Nacional

La documentació conservada al BNE-A ofereix una visió general de les tasques dutes a terme entre els anys 1886 i 1888, i permet comprendre com es va fer la selecció de les obres, la qual «dio lugar a trabajos extraordinarios».⁵²⁹

La primera tasca⁵³⁰ que es duu a terme és confrontar el catàleg⁵³¹ de la Biblioteca de la Casa d'Osuna amb els índexs de la BNE, tasca que és encarregada als oficials Ferraz, Bueso i Francisco Fernández Alonso, i als ajudants Sánchez Rubio, Hartzenbusch, Ferrari, Martínez, Mariano Ceinos, José Landeira, Rafael Langa, Francisco Guillén Robles i Lorenzo González Agejas. A continuació, el 20 de juliol de 1886,⁵³² es designen les persones que s'han d'encarregar de la recepció i el control de les obres impreses: els ajudants José Landeira, Rafael Langa i Lorenzo González Agejas s'encarreguen de confrontar els llibres impresos de la Biblioteca de la Casa d'Osuna amb els dels índexs de la BNE; el cap Jenaro Alenda i l'ajudant Sánchez Rubio contrastaran les existències de la «Sala de Varios» amb els fullets de la Biblioteca; i l'ajudant Enrique Prugent s'encarrega del contrast de les estampes, els mapes i els plànols. El secretari de la BNE, Félix María de Urcullu Zulueta, queda encarregat de la recepció dels impresos en general i del retorn dels duplicats. Pel que fa als manuscrits, els encarregats són l'oficial Antonio Paz y Meliá, l'ajudant Francisco Guillén Robles i l'aspirant Ignacio Fabrat.

⁵²⁹ *Anuario de la Biblioteca Nacional...* [BNE-A, JUNTA 130, full 8].

⁵³⁰ *Anuario de la Biblioteca Nacional...* [BNE-A, JUNTA 130, full 9].

⁵³¹ No s'especifica quin catàleg és però probablement es tracta del catàleg elaborat sota la direcció de Miguel Salvá, el qual no ens ha pervingut.

⁵³² *Anuario de la Biblioteca Nacional...* [BNE-A, JUNTA 130, fulls 8-10 i 167-168].

S'estableix el procediment⁵³³ a seguir per a la recepció de les obres impreses i per a la confrontació d'aquestes amb els índexs de la BNE i la seva catalogació provisional, que comprèn 10 punts:

1. El secretari rep les obres impreses i les diposita a la sala quarta del soterrani.
2. El secretari confronta les obres amb les paperetes enviades per la comissió i, en cas que observi diferències essencials entre l'obra i la papereta, n'informa al director de la BNE perquè ho posi en coneixement de la comissió.
3. Les paperetes, les dades de les quals concorden amb l'obra, s'entreguen als empleats designats per fer la confrontació amb els índexs de la BNE. El secretari reté les altres paperetes en espera de la resposta de la comissió i separa els llibres corresponents de la resta.
4. Les paperetes es confronten amb els índexs antic i modern de la BNE i amb l'inventari de les obres que van pertànyer a comunitats religioses. En el cas que l'obra ja es trobi a la BNE, es marca la papereta amb una creu vermella.
5. Un cop finalitzada la confrontació de cada tramesa de llibres, es copien les paperetes de les obres que la BNE ha d'adquirir. L'empleat responsable de les paperetes de l'índex del departament d'impresos confronta la papereta original i la còpia.
6. Els llibres de la tramesa es divideixen en dos grups: els que convenen a la BNE, que es traslladen a la sala tercera del soterrani, i els que s'han de retornar. S'entreguen totes les paperetes al secretari.
7. Les paperetes dels llibres adquirits es marquen amb el segell utilitzat per autoritzar els documents expedits per la BNE.
8. El secretari informa el director del resultat de la confrontació de cada tramesa. El director ordena la devolució de les paperetes i els llibres desestimats.
9. Les còpies de les paperetes s'entreguen al cap del departament d'impresos perquè les confronti amb les obres i faci les correccions que calguin.
10. Els llibres es marquen amb el segell de la BNE, es traslladen a les seccions especials del departament aquells que designi el cap del departament i la resta es col·loquen provisionalment en el soterrani, començant per la sala segona. Les paperetes s'intercalen en l'índex antic.

Entre la documentació relativa a la incorporació de la Biblioteca de la Casa d'Osuna trobem una taula⁵³⁴ del nombre de paperetes per prestatgeria i prestatge triades, amb un total de 6.922 paperetes repartides entre 137 prestatgeries de 9 prestatges cadascuna [il·lustració 71].

De les obres procedents de la Biblioteca que ingressen a la BNE se'n fan dos catàlegs. Per una banda, l'*Índice de los manuscritos procedentes de la Biblioteca del Duque de*

⁵³³ Documentación relativa a la incorporación... [BNE-A, CTD 484/001].

⁵³⁴ Documentación relativa a la incorporación... [BNE-A, CTD 484/001, fulls 112, 92, 96, 100, 104, 108, 84, 88].

Osuna adquirida por el Estado en 1886,⁵³⁵ ordenat per matèries i que, presumiblement, recull els 2.770 volums mencionats en el reial decret de 8 de gener de 1884; per l'altre, el *Catálogo de obras impresas pertenecientes a la Biblioteca del Duque de Osuna y adquiridas por el Gobierno de Su Majestad en 1886 con destino a esta biblioteca*⁵³⁶ que recull, ordenats alfabèticament, un total de 6.549 títols i 11.100 volums, a més de 149 mapes i plànols, i 36 estampes.

2.1.2.2 Biblioteques del Congreso i del Senado

A les biblioteques del Congreso i el Senado hi han d'anar a parar tots els impresos relacionats amb dret polític, història constitucional i altres matèries anàlogues, tot i que també hi van a parar impresos d'altres matèries. Per exemple, al Senado hi trobem dues obres de Joseph de Maimieux⁵³⁷ sobre llenguatges simbòlics que van pertànyer a María Josefa; al Congreso, en canvi, hi trobem una miscel·lània poètica de Jean de Bussières⁵³⁸ o un diccionari de navegació i arquitectura naval,⁵³⁹ ambdues obres amb el supralibros daurat «Biblioteca del Duque de Osuna».

L'Archivo del Senado (Senado-A) no conserva cap document que permeti saber com es va fer la tria dels llibres ni tampoc qui la va dur a terme però conserva un document⁵⁴⁰ amb una relació del nombre de volums de la Biblioteca de la Casa d'Osuna que es van entregar al Senado, amb un total de 1.009 volums. En aquest document trobem també una relació de 36 obres «escogidas por el Senado que no existen en esta Biblioteca [de Osuna]», probablement perquè la BNE o el Congreso ja les havien adquirides,⁵⁴¹ i una taula, com la de la BNE, del «número de papeletas por estantes y tablas entregadas al Senado», amb un total de 568 paperetes repartides entre 137 prestatgeries de 9 prestatges cadascuna.

De les prestatgeries 13 a 23, el Senado n'ha escollit 215 paperetes (el 38 % del total) i, per tant, és en aquestes prestatgeries on es trobaven les obres que resulten més interessants per al Senado [il·lustració 72]. Tot i comptades excepcions, de la resta de prestatgeries n'agafen una mitjana que no arriba a tres paperetes per prestatgeria.

⁵³⁵ *Índice de los manuscritos...* [BNE, Mss/21272].

⁵³⁶ *Catálogo de las obras impresas...* [BNE, Mss/18848].

⁵³⁷ Es tracta de: Maimieux, Joseph de. *Pasigraphie ou Premiers éléments du nouvel art-science d'écrire et d'imprimer...* Paris: Bureau de la Pasigraphie, 1797 [Senado, 18486(1) i 18486(3)]; i Maimieux, Joseph de *Pasigraphie et Pasilalie...* Paris: Bureau de la Pasigraphie, an VIII (1799) [Senado, 18486(2)].

⁵³⁸ Es tracta de: Bussières, Jean de. *Ioannis de Bussieres... Miscellanea poëtica*. Lugduni: ex officina Anissoniana, 1675 [Congreso, FA 0930].

⁵³⁹ Es tracta de: Aubin, Nicolas. *Dictionnaire de marine...* Amsterdam: Brunel, 1702 [Congreso, FA 1173].

⁵⁴⁰ «Biblioteca de Osuna: número de papeletas por estantes y tablas entregadas al Senado». *Relación de obras de la Biblioteca de Osuna-Infantado que pasan al Senado* [Senado-A, leg. 652, n.º 5(1)].

⁵⁴¹ Algunes d'aquestes obres consten en el *Catálogo de obras impresas...* de la BNE.

2.1.2.3 Biblioteques universitàries

A l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona (UB-A) s'ha conservat un recull de comunicacions,⁵⁴² entre finals de 1888 i 1892, que permeten reconstruir el procés de repartiment entre les biblioteques universitàries.

El document més antic, amb data de 31 de desembre de 1888, és una circular firmada pel director general d'Instrucció Pública adreçada al cap de la Biblioteca Universitària de Barcelona, on especifica quin sistema s'emprarà per repartir les obres i li demana la seva col·laboració. Diu així:

«Para dar cumplimiento a lo dispuesto en el artículo 4º de la *Ley de 14 de agosto de 1884* referente a la adquisición de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna y hacer su distribución entre las [bibliotecas] del Estado en los términos aprobados por real orden de 8 de julio de 1886; es decir, procurando distribuir a cada biblioteca únicamente obras de que la misma carezca, ha resuelto esta Dirección General remitir a V. impresa en galeradas la lista de las obras de aquella procedencia que deben repartirse entre las bibliotecas de las provincias a fin de que cotejándola con los índices de su establecimiento se sirva poner una señal o nota al margen de cada uno de los artículos que ya existan en él, dejando sin indicación alguna las que se refieran a obras que no consten en el mismo. Con la presente orden recibirá V. las 23 primeras galeradas de la lista, las que después de hacer el cotejo devolverá V. anotadas al comisionado nombrado por este Ministerio para llevar a efecto el reparto de la Librería de Osuna, D. José María Octavio de Toledo con el que deberá entenderse directamente en lo sucesivo, así para la devolución de las galeradas que se le vayan remitiendo como para resolver y aclarar cuantas dudas y observaciones se le ofrecieren sobre este particular, dirigiéndole la correspondencia al Negociado de Archivos, Bibliotecas y Museos de este Ministerio [de Fomento]. Advertiré a V. por último que debe considerar este asunto con el mayor interés y como preferente a otro cualquiera, y hacer los cotejos y devolver las listas en el más breve tiempo posible, con objeto de no detener ni retrasar los trabajos de la comisión. Dios guarde a V. muchos años. Madrid, 31 de Diciembre de 1888».⁵⁴³

A partir d'aquesta circular i durant els següents 15 mesos, el cap de la biblioteca rebrà nou cartes més, amb les respectives galerades [il·lustració 73]. Tal i com indica en la seva primera resposta a Octavio de Toledo, de 10 de gener de 1899,⁵⁴⁴ les galerades aniran marcades de la següent manera: «en su margen izquierdo van indicadas con una línea de lápiz las obras que esta biblioteca posee y también con lápiz, anotadas en el margen derecho aquellas obras de las que existen ediciones diferentes de la que se cita» [il·lustració 74].

⁵⁴² *Comunicació sobre les llistes...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02].

⁵⁴³ *Comunicació sobre les llistes...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02. Comunicació número 1].

⁵⁴⁴ *Comunicació sobre les llistes...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02. Comunicació número 2].

En total, durant 15 mesos, la UB revisa 418 galerades amb un total de 9.107 obres [il·lustracions 75-76]. D'aquestes, 1.784 ja són a la biblioteca, 1.114 hi són però en una altra edició i 6.209 no hi són [taula 1].

Carta d'Instrucció Pública	Carta de la UB	Lletra, galerades	Existeix	No existeix	Existeix una altra edició	Total
31/12/1888	10/01/1889	A, 1-23	125 [116] ⁵⁴⁵	341 [350]	79	545
27/02/1889	18/03/1889	B, 24-48	125	354	92	571
23/04/1889	05/06/1889	C i Ch, 49-93	210	675	136	1.021
24/05/1889	05/06/1889	D i E, 94-125	120	516	71	707
22/06/1889	06/07/1889	F i G, 126-163 ⁵⁴⁶	172	523	109	804
30/07/1889	26/08/1889	H i K, 164-192	94	449	63	606
27/09/1889	20/11/1889	L, LI i M, 193-256	263	982	133	1.378
4/12/1889	16/01/1890	N, O i P, 257-308	191	784	134	1.109
28/01/1890	14/03/1890	R i S, 309-370 ⁵⁴⁷	283	918	140	1.341
24/03/1890	30/04/1890	[sense especificar], 371-418	201	667	157	[1.025]
Total:	15 mesos	418 galerades	1.784	6.209	1.114	9.107

Taula 1. Correspondència entre la Dirección General de Instrucción Pública i la UB.

Tal i com indica el director general d'Instrucció Pública en la seva comunicació, la revisió i devolució de les llistes s'ha de fer en el temps més breu possible. És per això que a la carta que acompanya les galerades D i E de 24 de maig, Octavio de Toledo diu que «por si hubieren sufrido extravío, le participo que todavía no han llegado a esta comisión las galeradas 49 a 93 correspondientes a las letras C y Ch que se le remitieron con fecha 23 del pasado abril».⁵⁴⁸ És a dir, en exactament un mes havia d'haver rebut la carta, haver revisat 45 galerades amb 1.021 obres i haver-les enviat de torna-

⁵⁴⁵ En aquesta primera comunicació, les xifres que corresponen a obres que existeixen i que no existeixen estan esmenades a llapis; entre claudàtors donem la xifra original.

⁵⁴⁶ En el comunicat del tercer semestre de 1889, signat pel cap de la biblioteca universitària de Valladolid Venancio María Fernández de Castro i datat el 2 d'octubre de 1889, s'informa que Mariano García Repullés «ha cotejado en la Universidad las galeradas núm. 126 a 163, letras F y G de la librería del duque de Osuna». *Partes de trabajo de la Biblioteca Universitaria y Provincial de Valladolid correspondientes al año 1889* [BNE-A, JUNTA 069/032, full 8].

⁵⁴⁷ Segons el bibliotecari de la UB, les galerades inclouen les lletres Q-S. *Comunicació sobre les llistes...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02. Comunicació número 25].

⁵⁴⁸ *Comunicació sobre les llistes...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02. Comunicació número 8].

da. En resposta el bibliotecari en cap, en carta de 5 de juny, diu que «el retraso en la devolución de las primeras [galeradas] obedece a varias concausas demasiado prolijas para explicarlas en esta comunicación, siendo la principal la grave enfermedad del que suscribe».⁵⁴⁹

Amb totes les galerades marcades per cada biblioteca universitària, entre la segona meitat de 1890 i la primera de 1891, la comissió encarregada decideix quin és el destí final de les obres, tot i que no s'ha conservat documentació relativa a aquest repartiment. A l'UB-A es conserva un avís de l'Agencia Internacional de Comisiones y Transportes Lespés y Esmada,⁵⁵⁰ amb seu al carrer Tetuán 14 de Madrid, de 12 de maig de 1891, adreçada al rector de la UB on s'informa que «hemos recibido con orden de entregar a V. en cajas conteniendo libros, peso 3.535 kilóg., que hemos expedido en pequeña velocidad por mediación de nuestro agente don Antonio Sendra(?), 42 calle de la Princesa».

En l'*Anuario de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Barcelona* es reporta que «se hallan terminados los catálogos especiales de autores y materias, de los 2.290 volúmenes y 252 folletos que se recibieron en 1891, procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna, constando el primero de 1.043 papeletas y de 1.543 el segundo. Este trabajo ha sido llevado a cabo por el celoso ayudante D. Francisco Suarez Bravo».⁵⁵¹ Al final del mateix document, hi ha una taula titulada *Aumentos alcanzados en los fondos literarios de la Biblioteca Provincial Universitaria de Barcelona desde 1º de enero de 1883 a 31 de d[iciem]bre de 1892* on consten, per a l'any 1891, 989 obres, 2.290 volums i 252 fullets «procedentes de la Bib[lioteca] del Duque de Osuna».⁵⁵²

Amb data de 7 d'octubre de 1892, la UB rep una carta signada pel cap del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios, Manuel Tamayo y Baus, reclamant la devolució de les paperetes que acompanyaven els llibres enviats el mes de maig de 1891. Diu:

«Procedentes de la Biblioteca que fue del Excmo. Sr. Duque de Osuna fueron remitidos varios cajones de libros a esa biblioteca de su cargo a mediados del año 1891 por la comisión nombrada a este efecto sin que hasta la fecha se sepa si dichos libros han llegado o no a su destino.

En caja aparte se le enviaron las papeletas correspondientes a fin de que, previa su comprobación con los libros, fuesen devueltas como recibo y con el sello de ese establecimiento a la comisión de reparto.

⁵⁴⁹ *Comunicació sobre les llistes...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02. Comunicació número 9].

⁵⁵⁰ *Comunicació sobre les llistes...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02. Comunicació número 28].

⁵⁵¹ *Anuario de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Barcelona correspondiente a los años 1883-1892* [BNE-A, JUNTA 131/005, fulls 8-9].

⁵⁵² *Anuario de la Biblioteca Provincial...* [BNE-A, JUNTA 131/005, full 19].

Es pues de urgente necesidad que en el plazo más breve posible devuelva las papeletas selladas en la misma caja que se enviaron y con porte pagado a la Biblioteca de San Isidro (Toledo, 45) a fin de cumplimentar la ley que dispone la impresión del catálogo, indicando el destino que se ha dado a las obras».⁵⁵³

A data de 15 d'octubre de 1892, Marià Aguiló, bibliotecari en cap de la UB, remet a la Biblioteca de San Isidro les paperetes segellades i s'excusa de no haver-ho fet abans:

«En mayo de 1891 se recibieron veinte y cuatro cajones de libros, sin previo aviso, sin oficio, comunicación ni documento alguno que indicase su procedencia, pero suponiendo por datos anteriores que fueran las de la Biblioteca del Duque de Osuna, se procedió a la comprobación de las papeletas y a la catalogación y la colocación de las obras. Si no he dado antes aviso de haberlas recibido, se debe a que siempre esperaba de un momento a otro el oficio de remisión. Incluyo también una lista de las obras que se han recibido sin papeleta [quatre títols] y de las papeletas cuyas obras no han venido a esta biblioteca [nou títols]».⁵⁵⁴

Aquest retard en l'enviament de les paperetes segellades no és exclusiu de la UB. El cap de la biblioteca de la Universidad de Sevilla (US) també rep una carta de Tamayo y Baus el 7 d'octubre de 1892, amb el mateix contingut que havia rebut Aguiló, a la qual respon:

«Al hacerme cargo de esta biblioteca el 1º de Julio del corriente año por jubilación de D. Antonio Mª de Cossío, me entregó diez y seis cajones llenos de libros y una cajita con las papeletas de ellos sin que me diese otra noticia acerca de este punto. Por esta causa no he devuelto las papeletas lo que haré como V. me ordena en el plazo más breve que sea posible».⁵⁵⁵

Finalment, la US envia les paperetes segellades el 14 de gener de 1893.

Al BNE-A es conserven les cartes de les biblioteques universitàries d'Oviedo, Granada i Saragossa en resposta a la carta de Tamayo y Baus de 7 d'octubre de 1892. Cap de les tres, tal i com ja hem vist amb la UB i la US, tampoc no havia enviat de tornada les paperetes segellades.

En carta de 10 d'octubre,⁵⁵⁶ Elías Lucio Suerpérez, cap de la biblioteca de la Universidad de Oviedo, s'excusa dient que quan van rebre les caixes i les paperetes «desempeñaba el cargo de jefe de esta biblioteca mi antecesor D. Longinos López de Ayala, quien creí había dado cuenta a la superioridad» i afegeix que, quan van rebre les pa-

⁵⁵³ *Comunicació sobre les llistes...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02. Comunicació número 29].

⁵⁵⁴ *Comunicació sobre les llistes...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02. Comunicació número 30].

⁵⁵⁵ Peñalver Gómez, Eduardo. «Libros procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna»..., p. 288.

⁵⁵⁶ *Oficio de José Elías Lucio Suerpérez, bibliotecario de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Oviedo, a Manuel Tamayo y Baus, Jefe Superior del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios, por el que acusa recibo del envío de libros procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna* [BNE-A, JUNTA 157/82].

peretes no s'indicava pas que havien de ser segellades i retornades i que, com que es pensava que havien de quedar-se a la biblioteca, les havia fet enquadrar; tot i això, les remet juntament amb la carta. De manera similar, Ramón Gómez de Tejada, cap de la biblioteca de la Universidad de Granada, en carta de d'11 d'octubre de 1892,⁵⁵⁷ diu que van rebre les paperetes juntament amb els llibres a mitjans del mes de maig de 1891 però que no les havia retornat abans perquè «tanto los libros, como el catálogo, los recibí sin preceder aviso ni después haber llegado a mi poder comunicación alguna». Finalment, en carta de 2 de novembre de 1892,⁵⁵⁸ Francisco Marzo, cap de la biblioteca de la Universidad de Zaragoza, comunica que va rebre 16 caixes de llibres i, un temps després, va rebre la capsa amb les paperetes corresponents. Diu que remetrà al cap de la Biblioteca de San Isidro les paperetes segellades i el resultat de la comprovació amb els llibres, i s'excusa dient que «el estado excepcional en que se encuentra este establecimiento de mi cargo con motivo de las obras realizadas para el ensanche del local que ocupa, ha sido causa de que no se haya cumplimentado antes este servicio».

Tot i la voluntat manifestada per Tamayo y Baus en la seva carta de 7 d'octubre d'imprimir el catàleg d'impresos i manuscrits per tal de complir amb l'article cinquè de la llei, malauradament no es va dur a terme. Dels impresos repartits entre les biblioteques universitàries, només s'han localitzat les llistes de les obres enviades a les universitats de Barcelona, Santiago de Compostela, Saragossa, València i Valladolid, que es comenten a la tercera part del treball. En canvi, la US no té constància que es conservi cap llista de les obres que els van enviar, sinó «solamente la notificación del director de la biblioteca a Manuel Tamayo y Baus, adjuntándole la lista de los libros, de la que sin embargo aparentemente no quedó ninguna copia».⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Oficio de Ramón Gómez de Tejada, Jefe de la Biblioteca Universitaria de Granada, a Manuel Tamayo y Baus, Jefe Superior del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios..., por el que comunica que ha enviado al Jefe de la Biblioteca de San Isidro el talón de la oficina del ferrocarril, correspondiente a la caja con libros que pertenecieron al Duque de Osuna y que ha sido enviada a dicho Establecimiento a mediados del mes de Mayo de 1892, en contestación al oficio con fecha 7 de septiembre de 1892 [BNE-A, JUNTA 157/83].

⁵⁵⁸ Oficio de Francisco Marzo, Jefe de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Zaragoza, a Manuel Tamayo y Baus, Jefe Superior del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios, por el que realiza acuse de recibo del envío de dieciséis cajones de libros procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna, así como, se comunica el envío de las papeletas selladas y comprobadas al Jefe de la Biblioteca de San Isidro, todo ello en contestación al oficio recibido con fecha 7 de septiembre de 1892 [BNE-A, JUNTA 157/84].

⁵⁵⁹ Peñalver Gómez, Eduardo. «Libros procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna»..., p. 289.

2.2 Biblioteques secundàries

A més a més de la Biblioteca de la Casa d'Osuna ubicada al palau de las Vistillas, Mariano manté altres biblioteques, d'ús personal i molt més petites, en els palaus de l'Alameda, Madrid i Aranjuez. A la seva mort, la Comisión de Obligacionistas de la Casa de Osuna confisca aquestes tres biblioteques i l'any 1897 les posa a la venda en pública subhasta. Per aquesta raó, fa imprimir el catàleg⁵⁶⁰ de llibres procedents d'aquestes tres biblioteques que inclou 1.249 assentaments, repartits en 1.166 impresos, 56 atles geogràfics, mapes i gravats varis, i 27 obres de música. Els assentaments informen de l'autor, títol, peu d'impremta, nombre de volums, format i enquadernació, seguit d'una numeració formada per una xifra romana i una aràbiga que, probablement, correspon a l'ordenació dels llibres en prestatgeries i prestatges per a la seva consulta i localització durant la subhasta.

A l'AHNOB es conserven diversos documents sobre la venda en pública subhasta, que va tenir lloc els dies 12-14 i 19-23 d'abril de 1897. En total s'hi van subhastar 1.297 obres, 48 de les quals no estan incloses en el catàleg, i tres llibreries [taula 2].

Dia	Números del catàleg	Remat (en pessetes)
12	1-150	971,65
13	151-311	791,95
14	312-466	721,15
19	467-628	539,85
20	629-787	657,20
21	788-950	843,55
22	951-1.104	1.055,55
23	1.105-1.297 + 3 llibreries	1.194,50 + 322
		Total: 7.097,40

Taula 2. Lots de llibres rematats en la subhasta pública.

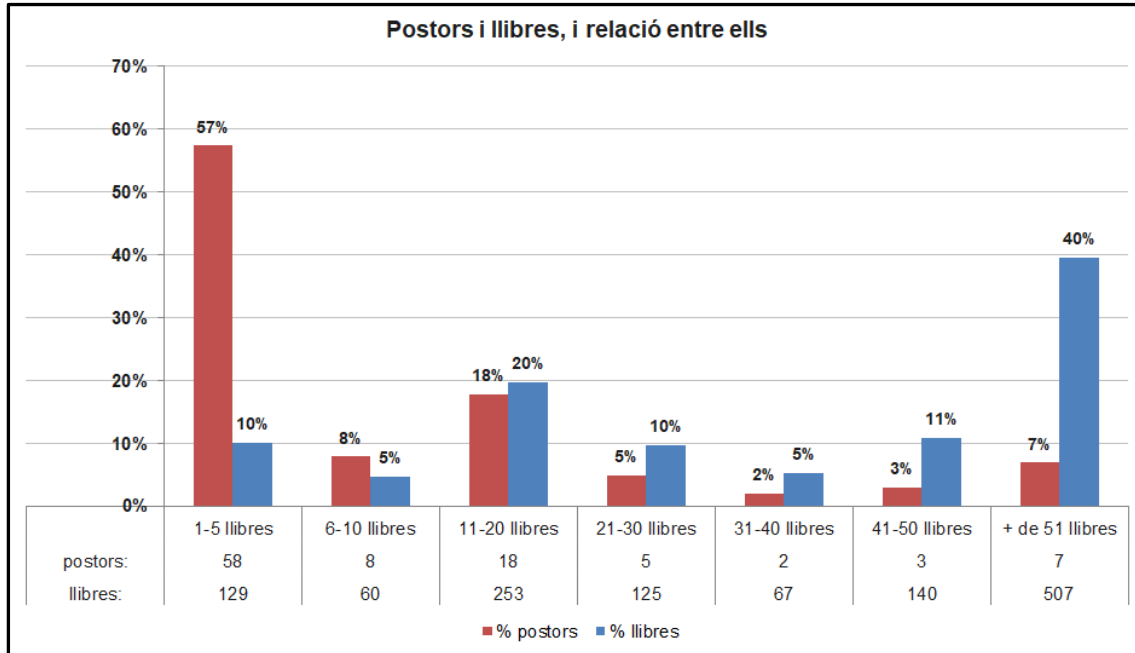
Per una banda, tenim les llistes⁵⁶¹ dels llibres subhastats amb la referència al número d'assentament del catàleg, el preu i el nom del postor [il·lustració 78]. A la subhasta hi participen un centenar⁵⁶² de postors, dels quals una desena són dones. Com es pot

⁵⁶⁰ Comisión de Obligacionistas de la Casa de Osuna. *Catálogo de libros procedentes de los palacios...*

⁵⁶¹ *Obligacionistas de la Casa de Osuna. Comisión Ejecutiva: Subastas y ventas, lotes, liquidaciones y cargaremes hechas por la Comisión Ejecutiva de Obligacionistas de la Casa de Osuna* [AHNOB, OSUNA, C.4432, D.1-184, documents 160-167]. Tot i que en aquests documents no hi consta el mes, sabem que la subhasta va tenir lloc el mes d'abril a partir d'una relació de lots venuts i pagats però que encara no s'han apuntat en els comptes. *Obligacionistas de la Casa de Osuna...* [AHNOB, OSUNA, C.4432, D.1-184, document 159].

⁵⁶² El nom dels postors està escrit a mà (complicant, a vegades, la lectura) i no sempre es troben escrits de la mateixa manera, com ara, Carles Jordan que apareix de tres formes diferents: «Carles», «Carles (Jordan)» i «Jordan (Carles)». En alguns casos no és tan clar si fa referència a la mateixa persona,

veure en el següent gràfic [gràfic 4], del centenar de postors n'hi ha 58 que compren entre un i cinc llibres cadascun, comprant un total de 129 llibres entre tots, el 10 % del total d'obres a subhasta. A l'altre extrem, entre només set postors compren 507 llibres, el 40 % de les obres subhastades.

Gràfic 4. Postors i llibres a la subhasta pública, i relació percentual entre ells.

Per l'altra, un document⁵⁶³ amb les quantitats que deu el comte de Romanones pels lots rematats en diverses subhastes on s'han venut objectes de la Casa d'Osuna; entre aquests objectes hi ha cinc llibres, dels quals dona el número d'assentament del catàleg, el títol i el preu [il·lustració 79]. El comte de Romanones va comprar:

681. Meissas (Achille) y Michelot (Auguste). *Géographie méthodique* (décimaquinta edición): París, 1834.— 8º Cartón. — XII, 7. Preu de rematada: 20 cèntims de pesseta.

686. Mellado (Francisco). *Guía del viajero en España* (tercera edición): 1846. — 8º Holandesa.— XVI, 5. Preu de rematada: 75 cèntims de pesseta.

721. *Mille et une nuits* (contes arabes traduits par Galland; édition illustrée): París.— Tres volúmenes en folio. Holandesa. — XIII, 4. Preu de rematada: 6 pessetes.

730. Moliere (J. B. Poquelin de). *Oeuvres de...* (sin portada). — 8º Pasta. — XVI, 1. Preu de rematada: 10 cèntims de pesseta.

744. Montesquieu. *Oeuvres de...*: Londres, 1787. — Cuatro vols. en 16º Pasta. — IX, 5. Preu de rematada: 6 pessetes.

com pot ser el cas d'Avelino Fernández, que apareix amb la forma completa o només com «A. Fernández». És per això que s'ha optat per donar un número aproximat de postors.

⁵⁶³ *Obligacionistas de la Casa de Osuna...* [AHNOB, OSUNA,C.4432,D.1-184, document 181].

3 Reconstrucció de la Biblioteca (algunes claus)

Fruit de la dispersió de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, actualment podem trobar exemplars en tretze biblioteques patrimonials espanyoles. Partint de les investigacions dutes a terme per algunes d'aquestes biblioteques i de l'anàlisi d'uns set-cents exemplars custodiats al CRAI Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona (UB), presentem una panoràmica de les marques de propietat, tant a l'exterior com a l'interior del llibre, i de les signatures topogràfiques característiques de la Biblioteca que ens han de permetre distingir els exemplars que n'havien format part i individualitzar-ne els diversos posseïdors. També oferim un recull de diversos catàlegs, índexs i inventaris, amb especial interès pels que es van formar entre 1786 i 1882, i pels que es van elaborar en diverses biblioteques en el moment de la recepció dels exemplars distribuïts. Per acabar, fem alguns apunts sobre l'estat de la qüestió de la reconstrucció de la Biblioteca a partir de la feina feta per les biblioteques dipositàries i una breu presentació del projecte engegat pel Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de la Red de Bibliotecas Universitarias (REBIUN).

3.1 Marques de propietat

Hi ha diverses marques de propietat que ens permeten identificar els llibres que van pertànyer a la Biblioteca de la Casa d'Osuna. El primer a descriure-les va ser Lilao Franca,⁵⁶⁴ responsable de la Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca (USAL), en un article publicat l'any 2015.

3.1.1 Marques a l'exterior del llibre

3.1.1.1 Supralibros

3.1.1.1.1 «Biblioteca del Duque de Osuna»

La marca que més s'ha associat amb la Biblioteca de la Casa d'Osuna durant molt de temps és el supralibros daurat estampat en el centre de la tapa anterior amb l'escut familiar⁵⁶⁵ i la inscripció «Biblioteca del Duque de Osuna» [il·lustració 80]. Però aquest supralibros només identifica una part de la col·lecció, concretament els volums que van formar part de la Biblioteca durant la titularitat de Pedro de Alcántara, IX duc d'Osuna. Diego Clemencín, director de la Biblioteca, en parla en l'informe sobre l'estat de la Biblioteca⁵⁶⁶ que entrega al duc poc abans de marxar cap a París:

⁵⁶⁴ Lilao Franca, Óscar. «La biblioteca de la Casa de Osuna...».

⁵⁶⁵ Luis Zapata, en el cant XXV de *Carlo famoso* descriu les armes dels Girón d'aquesta manera: «Y los Girones tres de colorado / en el campo de oro, o de amarillo, / qu'encima dellos tienen al un lado / el león, y al otro, junto a él el castillo: / con escaques en torno arrodado / de color de amapola y de membrillo / los traen los de Girón, del que se halla / que al Rey tomó el girón en la batalla». Zapata, Luis. *Carlo famoso*. Impreso en ... Valencia : en casa de Ioan Mey, 1566, p. 137. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000095439>. Marichalar en completa la descripció: «Traen los Girón, de antiguo, un corcel blanco y alocado, que con rosas por freno y con las bridas rotas, se encabrita en el alto florón de la corona». Marichalar, Antonio. *Riesgo y ventura...*, p. 21.

⁵⁶⁶ Informe datat l'1 de gener de 1799. Clemencín, Diego. «Informe sobre el estado...», p. 475.

«El cuarto oficial [Pascual López], que es propiamente el encuadernador de la Biblioteca, se ocupa en marcar los libros con el sello de las armas de V.E., circunstancia que al mismo tiempo que autoriza el establecimiento y le imprime cierto carácter de unidad y esplendor, precave el extravío de los libros y facilita su recobro en caso de perderse. [...] El número de volúmenes marcados hasta fin del año asciende a 5.263, que por un cómputo prudencial es algo más de la cuarta parte del todo de la Biblioteca».

En la gran majoria dels volums l'escut i la inscripció són difícils de veure ja que l'estampació del supralibros s'ha fet amb massa calor i pressió, segurament a causa de les presses amb què es va estampar.

L'anàlisi de la presència d'aquest supralibros en els volums conservats a la UB i a la Universidade de Santiago de Compostela (USC)⁵⁶⁷ ens permet reforçar la hipòtesi que es tracta d'un supralibros utilitzat només en la Biblioteca durant la titularitat del IX duc d'Osuna, mort l'any 1807. En el cas de la UB, el llibre més modern que porta supralibros és una edició de la *Gramatica de la lengua castellana*, impresa l'any 1796.⁵⁶⁸ En el cas de la USC, el llibre més modern és una edició de 1790 de la *Relación de las exequias que la muy noble y muy leal ciudad de Sevilla hizo por el alma del rey Carlos III, en los días 25 y 26 de enero de 1789*.⁵⁶⁹

Si aquesta anàlisi en els exemplars custodiats en altres biblioteques donés resultats similars, potser caldria plantejar si: 1) Aquest supralibros hauria de deixar de considerar-se com la marca de propietat identificativa de la Biblioteca de la Casa d'Osuna en general; i, en conseqüència, si: 2) Seria més adequat identificar els exemplars amb aquest supralibros amb la figura de Pedro de Alcántara, igual que els que tenen el supralibros «Pimentel» s'identifiquen amb la figura de María Josefa i, per tant, fer-lo constar en els registres bibliogràfics com a propietari anterior.

3.1.1.1.2 «Pimentel»

La principal marca que identifica els llibres que formaven la biblioteca personal de María Josefa és un supralibros daurat estampat a la tapa anterior amb el monograma de les lletres del cognom «Pimentel» entrelaçades dins d'una corona de llorer [il·lustració 81]. L'única referència a l'estampació del supralibros en els volums de María Josefa són uns comptes⁵⁷⁰ de l'encuadernador Pascual Carsí d'entre els anys 1801 i 1804 on

⁵⁶⁷ Per a l'anàlisi dels exemplars de la USC, s'ha fet servir la informació disponible a: Couce Cachaza, Celia; Pazos González, Carmen. *A Colección Osuna da Biblioteca da Universidade de Santiago de Compostela: Catálogo Provisional*. Compostela, 2017. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10347/15331>.

⁵⁶⁸ Es tracta de: Real Academia Española. *Gramatica de la lengua castellana*. Madrid: viuda de Joaquin Ibarra, 1796 [UB, 07 M-5414bis8].

⁵⁶⁹ Es tracta de: *Relación de las exequias que la muy noble y muy leal ciudad de Sevilla hizo por el alma del rey Carlos III*. Madrid: viuda de Joaquin Ibarra, 1790 [USC, B.X. D 918].

⁵⁷⁰ Ens han pervingut tres comptes: el primer, datat el 31 de desembre de 1801, per un valor de 499,50 rals; el segon, del 16 de setembre de 1803, per 1.206 rals; i el tercer, del 28 d'octubre de 1804, per 1.174 rals. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

apareixen mencions com ara «93 libros se les puso en la tapa la cifra de la Duquesa a medio real por cifra», «por limpiar 14 tomos y poner la cifra de S.E.» o «50 tomos se les puso la cifra de S.E.».

L'anàlisi dels volums amb aquest supralibros ens permet concloure que María Josefa tenia un gran interès en marcar els llibres que li pertanyien, molt probablement perquè no es confonguessin amb els del seu marit i anessin a parar als prestatges de la Biblioteca en qualsevol descuit: dels 1.063 volums localitzats fins ara, només n'hi ha 28 que no el tenen, el 2,6 %. Les obres més modernes en les quals trobem el supralibros són els *Contes en vers et poésies* de Charles Pougens i *Les Chroniques de la Canongate*⁵⁷¹ de Walter Scott, ambdues obres impreses l'any 1828.

Aquests volums van passar a formar part de la Biblioteca de la Casa d'Osuna en algun moment després de la mort de María Josefa, ocorreguda l'any 1834, quan el seu nét Pedro de Alcántara, XI duc d'Osuna, va esdevenir XIII comte-duc de Benavente.

3.1.1.1.3 «Infantado»

Una de les marques que permet identificar volums pertanyents al ducat de l'Infantado és el supralibros daurat estampat a la tapa anterior, generalment al terç inferior, amb la inscripció «Infantado» [il·lustració 82]. No ens ha pervingut cap document que faci referència a aquest supralibros i, per tant, és difícil saber si correspon a un duc en concret, a diversos ducs o al conjunt de la Casa de l'Infantado.

No obstant, a partir de l'estudi dels volums custodiats a la BNE, la UB i la USC, podem aventurar la hipòtesi que aquest supralibros es va usar per identificar les obres (si no totes, algunes) pertanyents al XIII duc de l'Infantado entre 1790 i 1841, Pedro de Alcántara Álvarez de Toledo i Salm-Salm. En primer lloc, a la BNE hi ha 35 volums⁵⁷² amb el supralibros que tenen estampat el monograma «G.G.» al llom, senyal d'haver estat enquadernats per Gabriel Gómez, enquadernador madrileny actiu durant els regnats de Carles III, Carles IV i Ferran VII. En segon lloc, dels 44 volums amb el supralibros que hi ha a la UB, n'hi ha 40 que van ser impresos entre 1777 i 1797, dels quals 23 tenen el monograma de Gabriel Gómez; i dels 21 volums que hi ha a la USC, 11 van ser impresos entre 1778 i 1798, i quatre més entre 1816 i 1819.

La Casa de l'Infantado passa a formar part de la Casa d'Osuna l'any 1841, amb la mort de Pedro de Alcántara Álvarez de Toledo y Salm-Salm, XIII duc de l'Infantado. N'hereta els títols Pedro de Alcántara Téllez-Girón Beaufort, XI duc d'Osuna i XIII comte-duc de Benavente, que esdevé XIV duc de l'Infantado. La integració dels títols i les

⁵⁷¹ Es tracta de: Pougens, Charles de. *Contes en vers et poésies*. Paris: Firmin Didot, 1828 [BNE, 2/16693(1)]; i Scott, Walter. *Les Chroniques de la Canongate*. Paris: Charles Gosselin, 1828 [BNE, 5/4221].

⁵⁷² L'estiu de 2018, quan es va fer aquesta comprovació, es van identificar un total de 57 volums amb el supralibros «Infantado», dels quals 35 (61 %) duïen el monograma de Gabriel Gómez. És molt probable que, tenint en compte les tasques d'identificació d'exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna que s'estan duent a terme, el nombre i el percentatge hagin canviat des d'aleshores.

possessions a la Casa d'Osuna va comportar que els llibres procedents de la Casa de l'Infantado passessin a formar part de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.

3.1.1.1.4 «D. de O.»

El darrer dels supralibros que identifiquem amb la Biblioteca de la Casa d'Osuna és el supralibros daurat «D. de O.» amb corona ducal [il·lustració 83] estampat a la tapa anterior d'enquadernacions de luxe que Mariano va manar fer per (re)enquadernar aquelles obres que, probablement, considerava les peces més importants de la seva col·lecció ja que es tracta sobretot de manuscrits i alguns impresos del primer terç del segle XVI. Amb petites diferències entre exemplars, es tracta d'una enquadernació heràldica en pell amb diversos requadres de fils gofrats i daurats que emmarquen les inicials coronades «D. de O.» a la tapa anterior i, a la tapa posterior, només la corona de duc. La majoria d'aquestes enquadernacions estan signades per León Binet, enquadernador madrileny de mitjans del segle XIX.⁵⁷³

3.1.1.2 Anotacions i etiquetes

En algunes obres manuscrites custodiades a la BNE s'han localitzat dues marques més. Una, la paraula «Duque» manuscrita en tinta a la part superior del llom d'enquadernacions en pergamí. L'altra, una etiqueta encolada a la part superior del llom amb un nombre escrit en tinta blava que, segons les etiquetes localitzades, comprèn de l'1 al 202.

3.1.2 Marques a l'interior del llibre

3.1.2.1 Etiquetes impreses

Els volums que van pertànyer a María Josefa també es poden identificar per una petita etiqueta blanca, encolada a la guarda anterior, amb un codi alfanumèric imprès format per una «C.» seguida d'una xifra entre l'1 i el 34 (amb l'excepció del 29 i el 31) [il·lustració 84]. Dels 1.063 volums localitzats fins ara, 551 tenen etiqueta, una mica més de la meitat.

No ens ha pervingut cap document relacionat amb aquestes etiquetes i l'anàlisi de la col·lecció agrupant les obres a partir del nombre de l'etiqueta no ens permet saber amb certesa a què fan referència ja que no es tracta de grups segons format, matèria, llengua o any d'impressió i la quantitat de volums sota cada nombre és força desigual per pensar que es tracta d'agrupacions físiques per caixes: des dels quatre volums amb l'etiqueta «C. 30» fins als 88 volums amb la «C. 25».

3.1.2.2 Segells de tinta

En alguns exemplars s'ha localitzat un segell oval amb la corona ducal i la inscripció «Biblioteca G[enera]l del E.S. Duque de Osuna e Inf[anta]do» [il·lustració 14]. Es tracta d'un segell posterior a 1841, data en que les cases d'Osuna i Infantado es van fusionar

⁵⁷³ Castañeda, Vicente. *Ensayo de un diccionario...*, p. 36.

i, segurament, utilitzat durant l'època en què Mariano era duc d'Osuna i de l'Infantado ja que el trobem en, almenys, dues llistes de llibres datades l'any 1875.⁵⁷⁴ Sembla que s'utilitza de manera esporàdica ja que s'ha detectat en molt pocs exemplars i, de moment, només en exemplars custodiats a la BNE, USAL, USC i UB.⁵⁷⁵

3.1.2.3 Exlibris impresos

En un exemplar pertanyent a María Josefa trobem un exlibris imprès a la guarda anterior amb la inscripció «De la Excma. Sra. Duquesa de Osuna, Condesa de Benavente, etc., etc. etc.» [il·lustració 85]; es tracta de l'edició de 1829 del *Compendio del derecho real de España*,⁵⁷⁶ l'obra més moderna d'entre les que s'han identificat com a pertanyents a María Josefa.

3.1.2.4 Dedicatòries manuscrites

Tenim diverses dedicatòries manuscrites per part d'autors i editors a María Josefa, al duc de l'Infantado i, més curiosament, a la Biblioteca. En alguns d'aquests casos, en absència d'altres marques de propietat, la dedicatòria ha estat determinant per identificar la procedència de l'exemplar.

María Josefa té set llibres dedicats. Cinc d'ells són obres⁵⁷⁷ de Charles Pougens que les hi dedica com a «tribut d'éternelle reconnaissance, de tendre et de profond respect». La sisena dedicatòria és de Louise Brayer de Saint-Léon, col·laboradora de Pougens en les *Mémoires et souvenirs* d'aquest, que dedica a María Josefa la seva *Maclovie, ou Les mines du Tyrol*.⁵⁷⁸ «A son excellence madame la duchesse comtesse de Benavente, hommage et respect de la personne qui a écrit cet ouvrage et tribut de reconnaissance pour les bontés de madame la duchesse envers ses honorables amis Mr. et Mad. de Pougens». A la BNE es conserva el manuscrit *Ritma en alabanza de la*

⁵⁷⁴ Es tracta d'una llista de llibres duplicats de la biblioteca per a l'Academia Matritense de Jurisprudencia y Legislación. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 163]; i d'una altra llista per a la biblioteca del Ministerio de Gracia y Justicia. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, full 189].

⁵⁷⁵ En el cas de la UB, per exemple, s'ha localitzat en només tres obres: Buzeta, Manuel. *Diccionario geográfico, estadístico, histórico de las islas Filipinas*. Madrid: Peña, 1850-1851 [UB, 125/3/29-125/3/30]; Horozco, Agustín de. *Historia de la ciudad de Cadiz*. Cadiz: Manuel Bosch, 1845 [UB, 125/7/8]; Gudiel, Jerónimo. *Compendio de algunas historias de España...* Alcalá: Iñiguez de Lequerica, 1577 [UB, 07 CM-128].

⁵⁷⁶ Es tracta de: Siñeriz, Juan Francisco. *Compendio del derecho real de España*. Madrid: Pedro Sanz, 1829 [BNE, 2/26936].

⁵⁷⁷ Es tracta de: Pougens, Charles de. *Lettres d'un chartreux*. Paris: P. Mongie aîné, 1820 [BNE, R/9185]; Pougens, Charles de. *Lettres philosophiques a Madame *** sur divers sujets de morale et de littérature*. Paris: François Louis, 1826 [BNE, R/8682]; Pougens, Charles de. *Jocko*. Paris: Persan, 1824 [BNE, R/8678]; Pougens, Charles de. *Les quatre âges*. Paris: Renouard, 1819 [BNE, R/1886]; Pougens, Charles de. *Archéologie française*. Paris: Th. Desoer, 1821-1825 [BNE, R/9086-R/9087]; i Pougens, Charles de. *Lettres de Sosthène a Sophie*. Paris: Th. Desoer, 1821 [BNE, R/7647].

⁵⁷⁸ Es tracta de: Brayer de Saint-Léon, Louise. *Maclovie, ou Les mines du Tyrol*. Paris: Henrichs, an XII (1804) [BNE, R/5827]. Aquest exemplar no té cap de les marques de propietat característiques de María Josefa (supralibros i etiqueta) i la procedència s'ha determinat a partir de la dedicatòria manuscrita.

*Alameda*⁵⁷⁹ de Ventura Aguado qui «solo desea que su obra sea del agrado de su mecenazas, a quien ruega a Dios conserve dilatados años, para que pueda ejerciendo su natural piedad favorecer la desgracia».

A la UB es conserva un exemplar de la *Oración fúnebre*⁵⁸⁰ de Manuel Fernández Varela amb la dedicatòria «Del Autor p[ar]a el Ex[celentísi]mo Señor Duque del Infantado»; imprès l'any 1806, la dedicatòria fa referència al XIII duc de l'Infantado, Pedro de Alcántara Álvarez de Toledo. És possible que en altres biblioteques i, especialment a la BNE on es conserven tots els manuscrits, hi hagi altres dedicatòries manuscrites als ducs de l'Infantado.

S'han localitzat també un parell de dedicatòries a la Biblioteca. Una, la dedicatòria de Francisco Adolfo de Varnhagen «A la Biblioteca del Excmo. D. de Osuna. El editor. Marzo, 21 1850» en un exemplar de les *Trovas e cantares de um codice do XIV seculo*⁵⁸¹ de Pedro Afonso, editades pel propi Varnhagen. L'altra, la dedicatòria d'Enrique del Castillo y Alba «A la Biblioteca del Excmo. Señor Duque de Osuna» del seu *Bosquejo histórico de las... visitas hechas por varios monarcas y personas reales*⁵⁸² [il·lustració 86].

3.1.3 Signatures topogràfiques

Hi ha dues signatures topogràfiques que es relacionen amb la Biblioteca de la Casa d'Osuna: la signatura *plúteo* i la signatura pròpiament de la Biblioteca.

3.1.3.1 «Plúteo»

Es tracta d'una signatura amb una estructura formada per tres elements: «Plut. [xifra romana]. Lit. [lletra majúscula] N° [xifra àrabica]», escrita amb tinta, freqüentment en el full de guarda volant o en els fulls de respecte, encara que també es pot trobar a la tapa o a la portada. L'estudi dels exemplars de la UB ha permès localitzar tres formes variants d'aquesta signatura que, sovint, es troben juntament amb la «plúteo» [il·lustració 87]. Una d'elles està formada per només dos elements: «Plut. [xifra romana] N° [xifra àrabica]», present en vuit exemplars; les altres dues, en canvi, estan formades per tres elements: «Est[ant]e [xifra àrabica] Plut. [lletra majúscula] N° [xifra àrabica]», present en nou exemplars; i «Litt[er]a [xifra romana] Plut. [xifra romana] N° [xi-

⁵⁷⁹ Es tracta de: Aguado, Ventura. *Ritmo en alabanza de la Alameda* [BNE, Mss/11319/14]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000198578>. La informació de procedència que consta en el registre bibliogràfic indica «Duque de Osuna e Infantado» i, tot i que no té cap de les marques de propietat característiques de María Josefa, podríem determinar-ne la procedència a partir de la dedicatòria manuscrita.

⁵⁸⁰ Es tracta de: Fernández Varela, Manuel. *Oracion fúnebre que en las exéquias generales...* Madrid: en la Imprenta de la Hija de Ibarra, 1806 [UB, 07 XIX-1068]. Aquest exemplar no té cap de les marques de propietat característiques de l'Infantado i la procedència s'ha determinat a partir de la dedicatòria manuscrita.

⁵⁸¹ Es tracta de: Pedro Afonso, Conde de Barcelos. *Trovas e cantares de um codice do XIV seculo*. Madrid: [Alexandro Gomes Fuentenebro], 1849 [UB, R-10537].

⁵⁸² Es tracta de: Castillo y Alba, Enrique del. *Bosquejo histórico...* Madrid, 1868 [BNE, 1/26167].

fra aràbiga]», present en només un exemplar. Totes tres variants també s'han localitzat, de moment, en un exemplar⁵⁸³ de la USAL i en dos⁵⁸⁴ de la BNE.

La signatura «plúteo» ha estat considerada la signatura característica dels llibres procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna durant força temps però, en veritat, identifica una part dels llibres procedents de la Casa de l'Infantado que es van integrar a la Biblioteca. Lilao Franca, en la taula rodona *Reconstruyendo una biblioteca particular: los libros de la Casa de Osuna* organitzada pel Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de REBIUN, apunta que molts dels manuscrits procedents de la biblioteca de Santillana tenen aquesta signatura i, per tant, això ens porta a la Casa de l'Infantado, tot i no poder concretar quina part de la biblioteca identifiquen.

L'estudi de la documentació d'arxiu i l'anàlisi dels exemplars custodiats a la UB reforcen la hipòtesi plantejada per Lilao Franca i permeten confirmar que els volums que tenen la signatura «plúteo» provenen de la Casa de l'Infantado. Per una banda, a l'AHNOB es conserva una nota⁵⁸⁵ signada per Pedro Fraysse, bibliotecari del duc de l'Infantado, on fa menció d'un exemplar amb la signatura «plúteo»: «Se desea saber del Sr. archivero si el libro de índice que se bajó, no estando yo en la biblioteca, se halla con la señal Plutº II Lit M nº 18 u otra que se hará el favor de sentar abajo». Per l'altra, s'ha localitzat a la UB un exemplar de *De numis Hebraeo-Samaritanis*⁵⁸⁶ amb el supralibros «Infantado» i la signatura «plúteo», amb la seva variant «estante». Cal afegir-hi també el manuscrit del *Libro de la guerra de Pavía y prisión del Rey Francisco de Francia*⁵⁸⁷ conservat a la BNE que presenta una enquadernació amb la inscripció daurada «Don Iñigo Lopez de Mendoza marques del Cenete duque V del Infantado» al centre de les dues tapes i la signatura «plúteo».

Lilao Franca, a partir de la comparativa d'alguns dels exemplars que posseeix la USAL conclou⁵⁸⁸ que hi ha una relació entre les signatures «plúteo» i el format de les obres ja que a mesura que creix la xifra romana que acompanya el «Plut.», disminueix la mida dels llibres. No obstant, l'estudi de la presència de la típica signatura «plúteo» en els

⁵⁸³ Es tracta de: Porras, José Ignacio de. *Nautica laconica*. Madrid: Miquel Escrivano, 1765 [USAL, BG/47030]. Les signatures són: «Plut. XVII, nº 8», «Est. 3º Plut. P. n 6» i «Littª X plutº II, nº 6».

⁵⁸⁴ Es tracta de: Ripalda, Jerónimo de. *Catecismo y exposición breve de la doctrina christiana* [BNE, 2/24490], amb les signatures: «Plut. XVI, Nº 31» [ratllada], «Est. 3º Plut. G. n 31» [parcialment ratllada] i «Littª X Plutº III, nº 27»; i d'*Exercicio quotidiano con diferentes devociones y oraciones...* Madrid: Eugenio Bieco, 1754 [BNE, 2/24509], amb les signatures: «Plut. XVI, Nº 42» [ratllada], «Est. 3º Plut. G. n 41» [parcialment ratllada] i «Littª X plutº IV, nº 8».

⁵⁸⁵ Es tracta d'una nota encolada a la part inferior del que sembla una relació de llibres de la biblioteca que s'han prestat, datada l'any 1793. *Razones sobre la adquisición de algunos libros...* [AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2].

⁵⁸⁶ Es tracta de: Pérez i Baier, Francesc Vicent. *Franc. Perezii Bayerii ... De numis Hebraeo-Samaritanis*. Valentiae Edetanorvm: Ex officina Benedicti Monfort, 1781 [UB, 07 CM-4204]. Disponible a: <https://bipadi.ub.edu/digital/collection/bellesarts/id/815>. La signatura és: «Est[ant]e 1º Plut E Nº 1».

⁵⁸⁷ Es tracta de: *Libro de la guerra de Pavía y prisión del Rey Francisco de Francia* [BNE, Mss/10181]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000042364>. La signatura és: «Plut. II Lit. N Nº 30».

⁵⁸⁸ Lilao Franca, Óscar. «La biblioteca de la Casa de Osuna...», p. 40-41.

exemplars custodiats a les biblioteques de la UB i la USC no ens permet arribar tan ràpidament a la mateixa conclusió ja que la relació xifra-format no és tan clara [taula 3]. En el cas de la UB, les signatures semblen correspondre a dos grans grups: per una banda, els formats grans (2º i 4º), i per l'altra, els formats petits (8º i 12º). En el cas de la USC, els tres formats més grans (2º, 4º i 8º) comparteixen gairebé el mateix rang de xifres romanes (III-VI) mentre que els dos formats més petits (12º i 16º) utilitzen únicament els «plúteos» més grans (VI i VII).

	USAL	UB	USC
2º	Plut. I – Plut. II	Plut. I – Plut. IV	Plut. I – Plut. VI
4º	Plut. II – Plut. VI	Plut. I – Plut. IV	Plut. I – Plut. VII
8º	Plut. VII	Plut. V – Plut. VII	Plut. III – Plut. VII
12º		Plut. VII	Plut. VI – Plut. VII
16º			Plut. VII

Taula 3. Relació entre les signatures «plúteo» i el format dels exemplars.

3.1.3.2 Signatura de la Biblioteca

Es tracta d'una seqüència de dos grups de xifres separades per un punt, un igual o un guió, escrites en tinta i/o a llapis a la guarda anterior. El primer grup de xifres correspon a la prestatgeria i comprèn de l'1 al 97,⁵⁸⁹ quan està escrit en tinta, i de l'1 al 137, quan ho està a llapis. El segon grup correspon al prestatge i comprèn de l'1 al 9, ja sigui en tinta o a llapis. Sovint, les signatures escrites en tinta van acompanyades d'unes lletres (C, C.A., F., S., S.E., etc.) o el signe de la clau de sol, però encara no s'ha pogut escatir a què fan referència [il·lustracions 88-89].

Es tracta de la signatura més identificativa dels exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna ja que està present en la majoria d'exemplars custodiats en totes les biblioteques. A més a més, hi ha correspondència entre les signatures dels exemplars i les que apareixen en el *Catálogo alfabético de la Biblioteca del Duque de Osuna*,⁵⁹⁰ tot i que es tracta d'una correspondència parcial, tal i com veurem més endavant quan analitzem el *Catálogo*.

En un mateix exemplar podem trobar diverses signatures, algunes d'elles ratllades, fet que ens indica que la signatura s'actualitzava quan es produïa una recol·locació dels volums a les prestatgeries. Per exemple, a la UB s'han localitzat un parell d'exemplars⁵⁹¹ amb fins a cinc seqüències de signatures diferents, entre signatures en tinta i a llapis [il·lustració 90].

⁵⁸⁹ Xifra obtinguda de l'estudi de les signatures topogràfiques en els exemplars custodiats a la UB; un estudi més complet que inclogui exemplars d'altres biblioteques podria fer augmentar aquesta xifra.

⁵⁹⁰ *Catálogo alfabético de la Biblioteca del Duque de Osuna* [BNE, Mss/10958-10983].

⁵⁹¹ Es tracta de: Richer, Edmond. *Emundi Richerii ... Defensio libelli de ecclesiastica et politica potestate, in quinque divisa libros*. Coloniae: apud Balthasarem ab Egmon, M.D.CCI. [1701] [UB, 07 C-204/5/18-2 i

3.2 Catàlegs, índexs i inventaris

3.2.1 Anteriors a 1786

A l'AHNOB i a la BNE es conserven alguns inventaris de llibres anteriors a la creació de la Biblioteca de la Casa d'Osuna i que poden ser d'utilitat per escatir quins llibres procedents de les biblioteques formades pels antecessors de Pedro de Alcántara van arribar a integrar-se a la Biblioteca. Només en fem menció ja que no els hem consultat per a la realització d'aquest treball. A l'AHNOB s'han localitzat, de moment, sis inventaris:

- *Inventario de los libros de la biblioteca del conde de Benavente en su fortaleza [de Cigales]*⁵⁹² datat a finals dels anys 40 del segle XV.
- *Inventario de los bienes que quedaron de Francisco de Sotomayor, [(III) duque de Béjar, V] conde de Belalcázar, tras su fallecimiento en 1544.*⁵⁹³
- *Inventario de libros del Duque en Guadalajara*, datat l'any 1575.⁵⁹⁴
- *Inventario de los libros que hay en las casas palacio de la villa de Pastrana*⁵⁹⁵ datat el 20 d'agost de 1709.
- *Inventario de los libros que se hallan hasta hoy día de la fecha en la librería que tiene el excelentísimo señor duque del Infantado, mi señor, en sus casas palacio de esta ciudad de Guadalajara*⁵⁹⁶ datat el 26 de juliol de 1712.
- *Inventario de los libros y documentos conservados en la biblioteca del palacio de Béjar (Salamanca) que fueron trasladados a Madrid*⁵⁹⁷ datat el segle XVIII.

A la BNE es conserva un inventari⁵⁹⁸ de mobles, quadres, llibres i altres objectes de la Casa de l'Infantado i Pastrana, datat els segles XVII-XVIII, que inclou un inventari dels llibres que formaven la biblioteca de Guadalajara, dels quals només es proporciona l'autor i el títol.

07 C-204/5/19]. L'exemplar 07 C-204/5/18-2 té les següents signatures: «67=4», «C. 21=1», «7=5» [en tinta, ratllades], «94=4» [en tinta], «15=5» [a llapis]; en canvi, l'exemplar 07 C-204/5/19 té: «67=4», «C. 21=1», «7=5» [en tinta, ratllades], «79=4» [en tinta], «15=5» [a llapis].

⁵⁹² *Inventario de los libros de la biblioteca del conde de Benavente...* [AHNOB, OSUNA, C.4210, D.1, (1)]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/12883244>.

⁵⁹³ *Inventario de los bienes que quedaron de Francisco de Sotomayor, [(III) duque de Béjar, V] conde de Belalcázar, tras su fallecimiento en 1544* [AHNOB, OSUNA, C.327, D.8-9].

⁵⁹⁴ *Inventario de libros del Duque en Guadalajara* [AHNOB, OSUNA, C.1837, D.8]. Aquest inventari és l'element central de la tesi doctoral d'Alfonso González, Pascual. *La biblioteca de los Mendoza...*

⁵⁹⁵ *Copia simple de la escritura de transacción entre la Duquesa del Infantado y sus tres hijos...* [AHNOB, OSUNA C.1992, D.2-57, document 8].

⁵⁹⁶ *Inventarios de armas, cuadros, libros que había en la armería de Guadalajara* [AHNOB, OSUNA, C.1878, D.2(12-20), document 16].

⁵⁹⁷ *Inventario de los libros y documentos conservados en la biblioteca del palacio de Béjar (Salamanca) que fueron trasladados a Madrid* [AHNOB, OSUNA, C.3513, D.2]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6013441>.

⁵⁹⁸ *Inventario de muebles, alhajas, cuadros, libros, ropas, etc. de la casa del Infantado y Pastrana* [BNE, MSS/11123, fulls 179-194]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000191181>.

3.2.2 De 1786 a 1882

3.2.2.1 Inventari de 1823

Després de la mort de Pedro de Alcántara el gener de 1807, no hi ha cap document que faci referència a la Biblioteca fins al cap de 16 anys. Es tracta de l'*Inventario y tasación de la Biblioteca del Duque de Osuna realizada en el año 1823*⁵⁹⁹ [il·lustració 91]. Encapçala el text el següent epígraf:

«Inventario y tasación de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna, hecho el primero por el Sr. don Josef Soriano, y la segunda por el Sr. Don Francisco Xavier de Burgos con presencia de los índices y de los libros no resultantes en ellos. Estos últimos forman el suplemento de dicho inventario. Los precios que se hallan a la derecha señalados con los correspondientes números son deducidos de los caracteres significativos q[ue] hay en d[ic]hos índices y libros. Los q[ue] están en blanco en d[ic]ho lado no tienen aprecio en ninguna parte. Y los números estampados al lado izquierdo denotan la rectificación de la tasación hecha p[or] d[ic]ho Sr. Burgos con arreglo a los tiempos actuales y respecto a los libros q[ue] ya le tenían; y la nueva ejecutada con relación a los q[ue] no estaban tasados».

El document no està datat. L'obra més moderna que hi consta són diverses publicacions periòdiques de 1820, com ara el número de maig de 1820 de *La miscelanea de literatura y artes* o alguns números, sense especificar, de la *Gaceta de Madrid* i *Diarios de Madrid*. No obstant, per tres documents conservats a l'AHNOB sabem que l'inventari es va dur a terme l'any 1823.

El primer document és una nota que apareix en l'*Inventario de libros que han desaparecido de la Biblioteca de la Casa de Osuna*⁶⁰⁰ que recull 61 títols d'obres que es troben a faltar. La cinquena obra és «Desormeaux. *Abregé chronologique de l'histoire d'Espagne*. Paris, 1758», acompanyat de la següent nota: «Cuando se formó el Ynventario en el año 1823, de esta obra existían los tomos 1º, 2º, 4º y 5º, que son los que ahora faltan». A l'*Inventario y tasación de la Biblioteca...* trobem la notícia de l'obra: «Desormeaux. *Abregé de l'histoire d'Espagne*. Paris, 1758 (eran 5 vol., falta el 3º)».

El segon és la *Lista de las estampas extraídas de la Biblioteca del Duque de Osuna, cuyos articulos copiados literalmente según el inventario y tasacion judicial practicados en el año de 1823*,⁶⁰¹ on es llista una trentena d'estampes o col·leccions d'estampes, es descriuen i es taxen.

⁵⁹⁹ *Inventario y tasación de la biblioteca del duque de Osuna realizada en el año 1823* [AHNOB, OSUNA, C.3445, D.16]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411090>.

⁶⁰⁰ *Inventario de libros que han desaparecido de la biblioteca de la casa de Osuna* [AHNOB, OSUNA, C.3445, D.17]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411232>.

⁶⁰¹ *Relación de estampas extraídas de la biblioteca de la casa de Osuna* [AHNOB, OSUNA, C.3445, D.18]. Disponible a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411247>.

El tercer és un rebut⁶⁰² signat pel taxador Javier de Burgos i datat el 20 de febrer de 1823 pels 4.000 rals que percep com a pagament pels treballs de reconeixement i taxació de la Biblioteca. El pagament el fan efectiu Manuel de Granda i José Soriano, els apoderats generals de la duquessa vídua d'Osuna, María Francisca de Beaufort, que actua com a administradora dels béns de la testamentaria del seu difunt marit, Francisco de Borja Téllez-Girón, X duc d'Osuna, mort el 21 de maig de 1820. Francisco de Borja, com a primogènit de María Josefa i Pedro de Alcántara, havia heretat la Biblioteca que havia format el seu pare a la mort d'aquest l'any 1807.

L'inventari està format per 260 fulls, organitzat de la següent manera:

- Les obres impreses presents en els índexs anteriors: fulls 1-188.
- El suplement de les obres impreses: fulls 189-227.
- Les obres manuscrites presents en els índexs anteriors: fulls 228-248 verso.
- El suplement de les obres manuscrites: fulls 249-254.
- Relació de cartes, memorials, comèdies, lligalls de «papeles curiosos», etc.: fulls 254-259.
- Relació de números solts de diferents publicacions periòdiques: full 260.

Les obres estan ordenades alfabèticament pel cognom de l'autor o pel títol, en cas d'obres d'anònimes. Es proporciona el títol abreujat, el lloc i any d'impressió, el nombre de volums i el format.

3.2.2.2 Catàleg alfabètic

El *Catálogo alfabético de la Biblioteca del Duque de Osuna*⁶⁰³ està format per 26 volums. Els 24 primers corresponen al impresos i els dos darrers als manuscrits. Les obres estan ordenades alfabèticament de la següent manera:

- Volum 1. Abad, Manuel-Amyet, Jacques (299 fulls).
- Volum 2. L'An deux mille-Azurara, Gomes Eannes de (430 fulls).
- Volum 3. Babelonius, Augustinus-Bizout, M. (370 fulls).
- Volum 4. Biagi, Clemens-Bzovius, Abraham (410 fulls).
- Volum 5. Caamaño y Gayoso, Josef-Cevallos, Gerónimo (560 fulls).
- Volum 6. Chacón, Pedro-Cyrrillus, San (585 fulls).
- Volum 7. Dacerius, Andreas-Dyscolus (437 fulls).
- Volum 8. Earles-Exposition (272 fulls).
- Volum 9. Faber, Joan-Fustero, Fernando (369 fulls).
- Volum 10. Gabrias-Gyraldus, L.G. (648 fulls).
- Volum 11. Haase, J.G.-Hymnus angelicus (289 fulls).
- Volum 12. Ibáñez de Aoiz, Vicente A.-Kulmus, A. (305 fulls).
- Volum 13. Labaig y Lassala, V.-Lyra, Nicolaus (518 fulls).

⁶⁰² Rebut datat el 20 de febrer de 1823. *Cuentas, recibos y libramientos...* [AHNOB, OSUNA,CT.418].

⁶⁰³ *Catálogo alfabético...* [BNE, Mss/10958-10983]. Una detallada descripció a: Martín Abad, Julián. *Manuscritos de interés bibliográfico de la Biblioteca Nacional*. Madrid: Arco/Libros, cop. 2004, n.º 182-184, p. 102-106.

- Volum 14. Mabillon, I.-Mazzochius, Jacobus (428 fulls).
- Volum 15. Mead, Richardus-Mythographi (551 fulls).
- Volum 16. Naharro, Bartolomé de Torres-Ozores, Francisco de Oya (432 fulls).
- Volum 17. Pace-Physique (413 fulls).
- Volum 18. Piamonte, Nicolás de-Quplius, Porphilus (433 fulls).
- Volum 19. Rabanera y Ortubia, F.-Ryswick (544 fulls).
- Volum 20. Sa, Emanuel-Scylitzes Curopalates (424 fulls).
- Volum 21. Seabra da Silva-Systhème (469 fulls).
- Volum 22. Tabla de Cebes-Uvigant, Martinus (420 fulls).
- Volum 23. Vaca de Guzmán-Vulterius, Johannes (476 fulls).
- Volum 24. Wadingo, Juan-Zypaeus, Francisco (210 fulls).
- Volum 25. Abiles-Zazzera, Francisco (668 fulls).⁶⁰⁴
- Volum 26. Alexander Magnus-Zamora, Alfonso de [seguido de una relación de documentos]⁶⁰⁵ (191 fulls).

Es tracta d'un catàleg que ens proporciona molta informació: encapçala la notícia l'autor, pel cognom, o el títol (en el cas de les obres anònimes); es transcriuen el títol i el peu d'impremta complets; s'indica el nombre de volums, el format i el tipus d'enquadrernació; i finalment la llengua del text i la signatura topogràfica (una o diverses) [il·lustració 92]. En el cas dels manuscrits, a més a més, hi ha una indicació sobre l'època de la lletra.

En alguns casos d'autors amb molta obra publicada, dels quals la Biblioteca té edicions en diferents idiomes, trobem formes variants de l'encapçalament de l'autor i, sota cadascuna d'aquestes formes, les edicions de la llengua corresponent. És el cas del poeta Ovidi del qual trobem fins a quatre formes variants, «Ovid», «Ovide», «Ovidio» i «Ovidius Naso (P.)», encapçalant les fitxes per a les obres de l'autor en anglès, en francès, en italià i castellà, i en llatí respectivament.

Els volums estan formats per fulls solts, cadascun dels quals conté generalment una sola notícia catalogràfica, excepte quan d'un mateix autor hi ha més d'una obra; en aquests casos, apareixen en el mateix full [il·lustració 93]. I és que el catàleg estava pensat per ser un catàleg modern de fitxes intercalables, on se'n poden anar afegint a mesura que es fan noves adquisicions. Per tal de facilitar la incorporació de més fulls, els volums estan enquadrernats amb tapes soltes unides amb cintes o passadors metàl·lics que permeten relligar tots els fulls i les tapes a través dels forats practicats al marge esquerre. A la tapa anterior de cada volum hi ha estampat la lletra (o lletres) corresponent dins un marc daurat.

⁶⁰⁴ Segons Martí Abad el primer volum de manuscrits (volum 25) no es correspon amb les notícies del *Catálogo abreviado de los manuscritos...* de José María Rocamora; en canvi, moltes de les notícies del segon volum (volum 26) corresponen literalment a les incloses en el catàleg de Rocamora. Martín Abad, Julián. *Manuscritos de interés...*, n.º 183-184, p. 105-106.

⁶⁰⁵ «Acabada la secuencia alfabética en el f. 171, se añaden a continuación la noticia de varias Crónicas y una noticia detallada de un volumen misceláneo». Martín Abad, Julián. *Manuscritos de interés...*, n.º 183, p. 105.

De la mateixa manera que hem vist en els exemplars, en cada notícia del catàleg trobem una o diverses signatures formades per dues xifres, que poden anar separades per un punt, una ratlla o el signe igual, i estar escrites en tinta i/o a llapis [il·lustració 94]. En algunes ocasions, la xifra de la signatura va acompanyada de les paraules «estante» i «grada». En algunes notícies també s'indiquen les matèries dels documents, principalment en llibres sobre dret civil i canònic, genealogia espanyola i en els llibres sobre blasons.

A més a més, en un bon nombre de casos, al costat de la signatura hi apareix una lletra (o un parell). La pista que ens permet saber a què fan referència aquestes lletres, tot i que no ens permet escatir el significat de cada lletra en concret, és una nota al marge dret del full 292 del volum 23, on hi ha escrit: «El precio de estos dos [volumenes] está comprendido en la ñ de arriba»⁶⁰⁶ [il·lustració 95]. Per tant, les lletres no van lligades amb la signatura sinó amb la notícia i fan referència a una probable valoració o taxació d'una part dels llibres. S'ha trobat una altra referència al preu de les obres, tot i que no es fa cap menció a les lletres (v. 21, f. 310).⁶⁰⁷

Com s'ha explicat a la primera part del treball, s'elaboren diversos índexs de la Biblioteca al llarg de gairebé 100 anys: de la primera etapa, els índexs de Ávila, Uriarte i Clemencín, i de la segona etapa, els de Miguel i José Salvá, amb l'addició de les papeletes dels llibres procedents de la Casa de l'Infantado elaborades per Sánchez Toca. La revisió d'unes 550 fitxes del *Catálogo*, pertanyents als 24 volums d'obres impreses, i la comparativa entre les signatures d'aquests i les dels exemplars conservats a la UB ens ha permès trobar diversos elements i deduir-ne d'altres, el conjunt dels quals ens porta a pensar que es tracta del catàleg elaborat per Miguel Salvá durant els primers anys com a director de la Biblioteca.

Som conscients que plantejar hipòtesis a partir d'una mostra de 550 fitxes entre les més d'11.000 que formen el *Catálogo* és, si més no, arriscat i ens pot portar a deduccions inexactes o errònies. Tanmateix, pensem que pot ser de valor per dos motius: el primer, es tracta de la primera anàlisi sistemàtica del *Catálogo* a partir d'un nombre tan elevat de fitxes que corresponen als exemplars conservats en una biblioteca en concret;⁶⁰⁸ el segon, si es tracta del catàleg de Miguel Salvá, sorgeix la qüestió de què se

⁶⁰⁶ La nota fa referència a dues obres de Marco Girolamo Vida: *Christiados libri sex*. Oxonii, 1725 [BNE, 2/22375], marcat amb la lletra «ñ», i *Poematum pars prima et altera*. Oxonii, 1722-1723 [BNE, 2/22373-2/22374].

⁶⁰⁷ Al peu de la notícia catalogràfica d'*Sphera mundi Theoricae novae planetaru[m]*. Venetiis: per Simonem Papiensem, 1499 trobem la següent nota: «En este vol[umen] se halla incorporada la obra q[ue] se titula: *Cursus quatuor mathematicarum artium liberalium quas recollegit atq[ue] correx[it] Petrus Ciruelus*, en cuya cédula se halla este arti[culo] con remisión a esta obra, y su precio son 80 r[eale]s; de consiguiente este vol[umen] f[olio] vale 110 r[eale]s», ratllat i afegit a llapis «120».

⁶⁰⁸ L'únic estudi del *Catálogo* del que tenim constància és el que va dur a terme Óscar Lilao Franca, bibliotecari de la USAL, en un informe intern del Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de REBIUN datat l'any 2016, per al qual va revisar una cinquantena de fitxes de quatre volums diferents.

n'ha fet del catàleg que sabem que va dur a terme José Salvá vint anys més tard, a partir del qual s'havia de fer el catàleg imprès.

Miguel Salvá forma el catàleg a partir d'unes «papeletas antiguas» o a unes «notas que he encontrado».⁶⁰⁹ Si partim de la premissa que aquest és el catàleg elaborat per Miguel Salvá a partir de les fitxes que hi havia a la Biblioteca elaborades sota la direcció de Clemencín, es pot entendre, primer, perquè al catàleg gairebé no trobem obres impreses després del tancament de la Biblioteca, l'any 1808: de les aproximadament 500 obres custodiades a la UB que consten al catàleg alfabètic, només set han estat impreses posteriorment, entre 1811 i 1820; i, segon, perquè trobem diverses notes al llarg del catàleg, de la mà de Salvá, algunes d'elles datades entre 1837 i 1843, que esmenen o complementen la informació de diferents fitxes o adverteixen sobre l'absència d'alguns exemplars. Per exemple, la nota que trobem a la fitxa de l'*Atlante español* de Bernardo Espinalt advertint que «se han comprado los tomos 12, 13 y 14 hoy 9 dic[iembr]e de 1837» (v. 21, f. 311); la nota solta fent saber que «se vendió éste como mercantil a papel viejo por estar incompletos sus números, y faltar muchos tomos, 7 de febrero de 1843» (encartada, v. 6, f. 362-363); o la nota, també solta, relacionada amb la fitxa de *Diálogos sobre el comercio de trigo* de Ferdinando Galiani on avisa que «Galiani *Dei doveri* etc. no parece en el lugar donde está apuntado. Téngase presente para buscarlo. Hoy 13 abril 1840» (v. 10, f. 25) [il·lustració 96].

Si es tractés del darrer catàleg de la Biblioteca, elaborat per José Salvá els anys 60 del segle XIX, hi hauríem de trobar moltes més obres publicades després de 1808 ja que entre la dècada dels 30 i la dècada dels 60, la Biblioteca va augmentar en gairebé 8.500 volums (de 23.855 a 32.329)⁶¹⁰ i, pels comptes conservats, sabem que Mariano adquireix obres publicades ben entrat el segle XIX. A més a més, molt probablement ja no hi trobaríem les notes de Miguel Salvá, datades entre 1837 i 1843, perquè haurien esdevingut supèrflues.

L'estudi de la presència de les obres conservades a la UB en el *Catálogo* i de la correspondència entre les signatures topogràfiques en el *Catálogo* i en els exemplars reforça la hipòtesi que es tracta del catàleg elaborat per Miguel Salvá ja que ens mostra que és un catàleg incomplet, que no inclou les obres procedents de les biblioteques de María Josefa (morta el 1834) i de la Casa de l'Infantado (integrada a la Casa d'Osuna el 1841) i, també, un catàleg desactualitzat que no reflecteix el canvi de signatures degut al trasllat de la Biblioteca al palau de las Vistillas (cap a 1850). A partir d'aquest

⁶⁰⁹ Les notes diuen: «Advierto que las *Partidas glosadas* por Gregorio López no están, aunque se vean continuadas en el índice. Las puse porque las hallé en las papeletas antiguas, pero habiendo ido después a examinar el estante y la grada, vi que faltaban» (v. 1, f. 193bis verso); i «También había en esta biblioteca, según las notas que he encontrado, la obra siguiente: *Los doce libros de la Eneida* traducida en octava rima y verso castellano. Anvers en casa de Juan Bellerio, 1557. 1 vol en 12º» (encartada, v. 23, f. 407-408).

⁶¹⁰ En una nota datada el 6 de juny de 1870, a petició de Manuel María José de Galdo, alcalde de l'Ayuntamiento Popular de Madrid, que sol·licita dades relatives a les biblioteques existents a Madrid, José Salvá dóna el detall dels volums que posseeix la Biblioteca al llarg d'una sèrie d'anys. *Papeles referentes...* [BNE, MSS/11336 fulls 8-10].

estudi, hem elaborat la següent taula [taula 4] reunint els exemplars en quatre grups: els exemplars amb el supralibros «Biblioteca del Duque de Osuna»; amb marques de propietat de la Casa de l'Infantado; amb marques de propietat de María Josefa; i els que només presenten la signatura topogràfica com a marca de propietat. De cada grup es facilita el nombre total de registres bibliogràfics,⁶¹¹ el nombre de registres bibliogràfics localitzats en els 24 primers volums del *Catálogo*, el nombre de fitxes del *Catálogo* amb signatura en tinta i a llapis, i el nombre de correspondències entre les fitxes i els exemplars, que s'ha fet des de les fitxes del *Catálogo* cap als exemplars, diferenciant entre les signatures en tinta i a llapis.⁶¹²

	RB UB identificats	RB UB localitzats al <i>Catálogo</i>	Fitxa <i>Catálogo</i> , signatura en tinta	Correspond. signatures en tinta Cat.-UB	Fitxa <i>Catálogo</i> , signatura a llapis	Correspond. signatures a llapis Cat.-UB
Osuna	297	267 (90 %)	242 (91 %)	211 (87 %)	80 (30 %)	24 (30 %)
Infantado	56	21 (37 %)	17 (80 %)	0 (0 %)	6 (28 %)	0 (0 %)
María Josefa	22	14 (64 %)	8 (57 %)	0 (0 %)	11 (79 %)	3 (27 %)
Signatura topogràfica	327	217 (66 %)	176 (81 %)	95 (54 %)	87 (40 %)	21 (24 %)

Taula 4. Correspondència entre les signatures en el *Catálogo* i en els exemplars de la UB.

Com podem observar a la taula, la correspondència més gran, i amb força diferència respecte els altres grups, la trobem en els exemplars amb el supralibros «Biblioteca del Duque de Osuna», tant pel que fa al nombre de registres bibliogràfics les fitxes dels quals hem trobat en el catàleg (90 %) com pel que fa a la correspondència en la signatura en tinta (87 %); tot i que disminueix molt pel que fa a la correspondència en la signatura a llapis (30 %), segueix sent el valor més elevat dels quatre grups. En la gran majoria dels 211 casos en què hi ha correspondència entre les signatures en tinta, trobem diverses signatures en els exemplars i, amb només dues excepcions, la correspondència sempre és amb la darrera signatura que s'ha afegit a l'exemplar.

⁶¹¹ Parlem de registres bibliogràfics i no pas d'obres o títols perquè el llistat que s'ha utilitzat per fer aquest estudi es va extreure directament del sistema de gestió bibliotecària del CRAI UB, on cada fila és un registre bibliogràfic diferent. Pot ser que el nombre total de registres bibliogràfics i el d'obres no sigui ben bé el mateix ja que en algunes ocasions, el que en la fitxa del catàleg es considera una sola obra en diversos volums, en realitat són volums de dues edicions diferents i, per tant, catalogràficament són dos registres bibliogràfics diferents; no obstant, considerem que la diferència deu ser petita i que l'afectació en les quantitats totals i en els percentatges deu ser mínima.

⁶¹² A la taula «Exemplars UB» de l'annex 5, en les columnes on hi ha les signatures del catàleg i dels exemplars, s'ha marcat en color blau la correspondència amb les signatures en tinta i en color taronja la correspondència amb les signatures a llapis. S'ha considerat que hi havia correspondència quan, de totes les signatures de l'exemplar, una d'aquestes coincidís amb la signatura que hi havia a la fitxa, encara que la resta no hi fossin. En una dotzena de casos, hi ha una doble correspondència, tant de la signatura en tinta com a llapis. La taula inclou 10 registres bibliogràfics que no s'han contingut en compte en fer la comparativa ja que es van localitzar després d'haver revisat el catàleg conservat a la BNE. S'indiquen amb el literal «sense revisar» a la columna «Catàleg BNE»

Això ens porta a pensar en dues possibilitats. La primera, que totes les signatures ratllades en els exemplars corresponguin a ubicacions en les prestatgeries anteriors a l'arribada de Clemencín al capdavant de la Biblioteca, el qual va establir la signatura en tinta definitiva tant a l'exemplar com a l'índex, signatura que Salvá només va haver de copiar en el seu catàleg. La segona, que fos Salvá qui, un cop acabat el *Catálogo*, desestimés les signatures anteriors i en donés de noves a tots els exemplars i les apuntés al catàleg; en aquest cas, Salvá va haver de reubicar la gran majoria de llibres ja que la xifra de la prestatgeria entre les signatures ratllades i les signatures noves no coincideix gairebé mai.

Fos una opció o l'altra, el fet és que nou de cada deu obres que ja eren a la Biblioteca quan Miguel Salvá va ser nomenat director es troben en el *Catálogo*, mentre que dels altres tres grups només en trobem entre tres i sis de cada deu. Si es tractés del darrer catàleg de la Biblioteca, hi hauríem de trobar també, en una alta proporció, les fitxes dels llibres que no duen el supralibros «Biblioteca del Duque de Osuna».

Dels 22 registres bibliogràfics amb marques de propietat de María Josefa, tan sols 14 tenen fitxa en el *Catálogo* però cap de les signatures en tinta i només tres de les signatures a llapis que hi consten corresponen amb les que trobem anotades a les guardes dels exemplars. En una d'aquestes 14 fitxes, la de la *Coleccion de obras en verso y prosa* de Tomás de Iriarte, trobem la següent nota en tinta: «Falta el tomo 3º» i, a continuació, afegit a llapis: «Se ha comprado el tomo 3º en 4 juliol 1838» (v. 12, f. 78); l'exemplar del volum 3 que es conserva a la UB,⁶¹³ igual que els altres cinc volums de l'obra, duu el supralibros «Pimentel» a la coberta anterior i, per tant, no és possible que es tracti del mateix volum que es va comprar el 1838. Pel que fa als 56 registres bibliogràfics amb marques de l'Infantado, només 21 tenen fitxa en el *Catálogo* però cap de les signatures ni en tinta ni a llapis que hi apareixen corresponen amb les que trobem en els exemplars que, amb dues excepcions, són totes a llapis.

Cal dir que, malauradament, una bona part de les signatures a llapis dels exemplars custodiats a la UB procedents de la Biblioteca han estat esborrades parcialment o total i, per tant, la proporció de coincidències podria ser superior. No obstant, ens inclinem a pensar que aquestes coincidències responen al fet que aquestes obres també es trobaven a la Biblioteca de la Casa d'Osuna i que els exemplars procedents de María Josefa i de la Casa de l'Infantado no es troben compresos en el *Catálogo*.

Els dos darrers volums del *Catálogo*, que apleguen els manuscrits, també permeten pensar que es tracta del catàleg elaborat per Miguel Salvá. Tenint en compte que, generalment, cada full inclou només una obra, fent un càlcul aproximat, els volums 25è i 26è del *Catálogo* comprenen una mica més de 800 títols, molt lluny dels 5.525⁶¹⁴ articles manuscrits (en 2.770 volums) que van ingressar per reial decret a la BNE. Aques-

⁶¹³ Es tracta de: Iriarte, Tomás de. *Coleccion de obras en verso y prosa*. Madrid: Benito Cano, 1787 [UB, 07 M-2989bis1-07 M-2989bis6].

⁶¹⁴ Xifra obtinguda de *Libro de Actas de la Junta de Gobierno...* [BNE-A, L-042, full 1v].

ta diferència ens permet pensar que, igual que passava amb les obres impreses, no hi trobem inclosos els manuscrits procedents de les biblioteques de María Josefa i de la Casa de l'Infantado.

Si es tractés del darrer catàleg de la Biblioteca, hi hauríem de trobar les obres procedents de les biblioteques de la Casa de l'Infantado i de María Josefa. Tot i que no sabem amb certesa en quin moment la biblioteca de María Josefa va passar a formar part de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, sí que sabem que és sota la direcció de José Sánchez Toca, el successor de Miguel Salvá, que s'elaboren unes 7.000 paperetes⁶¹⁵ per als llibres procedents de la Casa de l'Infantado.

Per acabar, l'anàlisi de les signatures de les fitxes del *Catálogo* ens mostra que les signatures en tinta comprenen un nombre de prestatgeries de l'1 a la 97 i les signatures a llapis de l'1 a la 104 (amb l'excepció de dues fitxes on consten les prestatgeries 113 i 124); en els exemplars, les signatures en tinta també comprenen de l'1 a la 97 però les signatures a llapis s'enfilen fins a la prestatgeria 137 que, com hem vist anteriorment, és el nombre total de prestatgeries per a volums impresos de la Biblioteca ubicada al palau de las Vistillas. Si es tractés del darrer catàleg de la Biblioteca, hauríem de trobar, a les fitxes del *Catálogo*, signatures dels llibres ubicats en l'última trentena de prestatgeries.

L'estudi d'aquest conjunt de fitxes ens permet pensar que, un cop elaborat el catàleg, Miguel Salvá en fa la revisió. Per una banda, revisa que les fitxes estiguin ben redactades i, quan considera que cal refer-ne una intercala un paper solt amb una nota, com per exemple, la nota que trobem en referència a dues edicions del *Compendio historial de las chronicas* d'Esteban de Garibay: «Estas dos obras son una misma, con la diferencia de que una es impresa en Amberes en 1571, y la otra en Barcelona en 1628,⁶¹⁶ y deben ponerse bajo un mismo título, a saber, *Los cincuenta libros del Compendio historial* en cuando se rectifique el índice» (v. 10, f. 118); o la nota relacionada amb la fitxa del *Teatro genealogico delle famiglie nobili...*⁶¹⁷ de Filadelfo Mugnos, on es diu que cal unificar les dues primeres notícies: «Mugnos, el 1er artículo de 1 vol[umen] es la 3^a p[art]e de la obra; y el 2° es la 1^a y 2ª parte, p[o]r cuya razón deben unirse ambos artículos en uno, aunq[u]e de distinta encuadernación» (v. 15, f. 487). Si la rectificació no implica fer una nova fitxa, s'esmena ratllant la informació incorrecta i, si calia, afe-

⁶¹⁵ En una nota dels treballs i millores que s'han fet a la Biblioteca, Sánchez Toca escriu que «se han redactado una serie de siete mil papeletas correspondientes a los libros que proceden de la Casa del Infantado [...]». Tot i que la nota no està ni signada ni datada, per la lletra i la rúbrica s'ha deduït que és de la mà de José Sánchez Toca. *Oficios: de nombramiento de personal...* [AHNOB, OSUNA, CT.422,D.1-5].

⁶¹⁶ Es tracta de: Garibay y Zamalloa, Esteban de. *Los quarenta libros del compendio historial de las Chronicas...* Barcelona: Sebastian de Cormellas, 1628 [UZ, D-37-14 a D-37-17].

⁶¹⁷ Es tracta de: Mugnos, Filadelfo. *Teatro genealogico delle famiglie nobili titolare fevdatarie ed antiche nobili del... Regno di Sicilia viventi ed estinte*. Palermo: Sietro Cappola, Domenico d'Anselmo, 1647-1670 [exemplar no localitzat].

gint una nota explicativa, com la que veiem en la fitxa de les *Averiguaciones de las antigüedades de Cantabria*⁶¹⁸ de Gabriel de Henao on s'han donat per separat els dos volums de l'obra, impresos el 1689 i el 1691; la informació del segon volum està ratllada i s'ha afegit una nota dient que «esto último se puso por equivocación, por ser el 2º tomo impreso en Salamanca en 1691».

Per l'altra banda, revisa que la informació de l'exemplar que constava en el catàleg correspongui amb l'exemplar que hi ha als prestatges de la Biblioteca, correccions que segurament segueix afegint Salvá i els oficials al seu càrrec amb el pas dels anys ja que es poden diferenciar diverses mans. Les rectificacions més habituals són del tipus d'enquadració, molt probablement d'obres que es reenquadreren; del nombre de volums en casos de multivolums, ja sigui perquè s'han adquirit nous volums o perquè se n'ha detectat algun que falta; i de la signatura topogràfica, degut a canvis d'ubicació a les prestatgeries, com ara «Cinco tomos de Piranesi están en el estante 96-1ª» (encartada, v. 18, f. 70-71) o «Estas *Memoires des hommes illustres* se hallan ahora provisionalm[en]te en 73-74 y 75=8» (encartada, v. 15, f. 51-52). Si durant la revisió es detecta alguna obra que no consta al prestatge, s'indica ratllant la notícia amb una creu o amb una nota advertint que l'exemplar «No se encuentra» (v. 1, f. 267), «No están» (v. 16, f. 181), «No existe» (v. 2, f. 112), «No está en este estante» (v. 1, f. 278); en alguns casos en els quals finalment es localitza l'obra, al marge de la notícia ratllada s'afegeix un «Está» (v. 8, f. 267v).

3.2.2.3 Índex de comèdies manuscrites

A més del catàleg general, la Biblioteca també compta amb un índex i, posteriorment, un catàleg de les comèdies manuscrites. El primer, l'*Índice de las comedias manuscritas de la Biblioteca del Duque de Osuna*⁶¹⁹ està elaborat per José Sánchez Toca i, per tant, molt probablement es va elaborar entre març de 1852 i octubre de 1855, quan Sánchez Toca era el director de la Biblioteca. Està format per paperetes soltes amb indicació succinta de títol i autor; recullen l'ordre topogràfic dels manuscrits agrupats en 29 lligalls.

Molt probablement, un cop elaborat l'*Índice*, aquest va servir de base per ordenar les comèdies manuscrites alfabèticament pel títol i formar el *Catálogo general de las comedias, autos, loas, entremeses, mojigangas, bailes y fines de fiesta*.⁶²⁰ Per exemple, la comèdia *El conde de Fuentes*⁶²¹ de Luis de Belmonte Bermúdez forma part del lligall

⁶¹⁸ Es tracta de: Henao, Gabriel de. *Averiguaciones de las antigüedades de Cantabria...* Salamanca: Eugenio Antonio García, 1689 [UV, BH Y-08/088]; i Henao, Gabriel de. *Averiguaciones de las antigüedades de Cantabria...* Salamanca: Eugenio Antonio García, 1691 [UV, BH Y-08/089].

⁶¹⁹ *Índice de las comedias manuscritas de la Biblioteca del Duque de Osuna hecho por el Sr. de Toca* [BNE, Mss/11244]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000191593&page=1>.

⁶²⁰ Sense menció d'autoria ni datació; per la lletra, podem descartar que fos obra de Sánchez Toca. *Catálogo general de las comedias, autos, loas, entremeses, mojigangas, bailes y fines de fiesta que existen manuscritos en la biblioteca del Excelentísimo Señor Duque de Osuna* [BNE, Mss/20065/1]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000237611>.

⁶²¹ Es tracta de: Belmonte Bermúdez, Luis de. *El conde de Fuentes* [BNE, Mss/16834]. Disponible a:

29 en l'Índice de Sánchez Toca però en el *Catálogo general* ja consta en el cinquè lligall (que comprèn els títols des de *Coloquio de la prisión...* fins a *Cupido y Venus*); i en la portada del manuscrit ha quedat registrat aquest canvi de lligall: el número 29 apareix ratllat i, a sota, apareix el número 5.

L'escriptor i crític literari Agustín Durán va recollir part de les comèdies manuscrites que hi havia a la Biblioteca de la Casa d'Osuna en dues obres, ambdues sense datar. La primera és *Catálogos de las comedias que existen en la Biblioteca de la testamentaría de Osuna*,⁶²² que comprèn unes 600 comèdies i que inclou un índex alfabètic i un índex per lligalls (12 lligalls). La segona és *Comedias que me faltan y existen en la Biblioteca del Excelentísimo Señor Duque de Osuna*,⁶²³ que comprèn uns 300 títols.

3.2.2.4 Catàleg de manuscrits

L'any 1882 José María Rocamora, conservador de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, publica el *Catálogo abreviado de los manuscritos de la Biblioteca del Excmo. Señor Duque de Osuna e Infantado*.⁶²⁴ El catàleg està format per 138 pàgines i es divideix en quatre apartats:

- Del número 1 al 212, els manuscrits ordenats alfabèticament pel cognom de l'autor o el títol de l'obra, en el cas d'obres anònimes; consigna un títol breu, el colofó quan s'escau; el suport, l'ornamentació, el segle de la lletra, el format i l'enquadernació.
- Del número 213 al 1395, les «*comedias, autos, loas, entremeses, mojigangas, bailes y fines de fiesta manuscritos*» copiats del *Catálogo general* que hem vist anteriorment. A més del títol breu i l'autor, també copia la informació sobre les parts autògrafes o el nombre d'exemplars.
- Del número 1396 a 1422, «*Códices árabes, hebreos y griegos, según los describió D. Miguel Casiri el año de 1766*».
- Finalment, fa una relació d'autors dels segles XVI-XIX dels quals tenen cartes autògrafes. Només n'indica els noms i especifica que tan sols en consigna una petita part que correspon a aquelles que no estan enquadernades.

<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000217257>.

⁶²² Durán, Agustín. *Catálogos de las comedias que existen en la biblioteca de la testamentaría de Osuna* [BNE, Mss/21423/8]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000237960>.

⁶²³ Durán, Agustín. *Comedias que me faltan y existen en la biblioteca del Excelentísimo Señor Duque de Osuna* [BNE, Mss/21419/7]. Disponible a: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000237950>.

⁶²⁴ Rocamora, José María. *Catálogo abreviado de los manuscritos...*

3.2.3 Resultat de la dispersió

3.2.3.1 Biblioteca Nacional

A la BNE es conserven dos documents elaborats com a conseqüència de la recepció dels exemplars. Per una banda, l'*Índice de los manuscritos procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna adquirida por el Estado en 1886*,⁶²⁵ ordenats en grans apartats (història, jurisprudència, foment, literatura i teologia) i que, presumiblement, recull els 5.525 articles manuscrits (en 2.770 volums) mencionats en el llibre d'actes de la Junta de Gobierno de la BNE.⁶²⁶ Per l'altra el *Catálogo de obras impresas pertenecientes a la Biblioteca del Duque de Osuna y adquiridas por el Gobierno de Su Majestad en 1886 con destino a esta Biblioteca*⁶²⁷ que recull, ordenats alfabèticament, un total de 6.549 títols i 11.100 volums, a més de 149 mapes i plànols, i 36 estampes.

3.2.3.2 Biblioteques universitàries

De les obres enviades a les biblioteques universitàries, només s'han conservat les llistes de les universitats de Barcelona, Santiago de Compostela, Saragossa, València i Valladolid.

A l'Arxiu Històric de la UB (UB-A) es conserva la *Lista de las obras remitidas a esta biblioteca provincial y universitaria de Barcelona procedentes de la Librería del Duque de Osuna y arregladas por orden alfabético*⁶²⁸ on hi consten 989 obres en 2.290 volums, seguit de *Lista por orden alfabético de los folletos que el Gobierno remitió á esta biblioteca provincial y universitaria, procedentes de la librería del Duque de Osuna*, amb 252 fulletons, i una nota amb el títol de dues obres de les quals s'ha rebut la papereta però no pas l'exemplar. De cada obra ens informa del cognom de l'autor, un títol abreujat, el nombre de volums i el format; a la llista de fulletons, també proporciona el lloc i l'any d'impressió [il·lustració 97].

A la USC es conserva la *Relación de los libros que procedentes de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna dona el Estado a la Universidad de Santiago a instancia del diputado a Cortes Excmo. Sr. D. Cándido Martínez, y que con esta fecha se entregan a la biblioteca de dicha universidad*,⁶²⁹ signada el 10 de juliol de 1891 per un tal Vázquez, «por indisposición del jefe de la Biblioteca» i que recull un total de 1.050 obres i uns 2.250 volums. De cada obra ens informa del cognom de l'autor, un títol abreujat i el nombre de volums.

⁶²⁵ *Índice de los manuscritos...* [BNE, MSS/21272]. Martín Abad indica que cada una de les notícies està acompanyada amb la signatura actual del manuscrit, amb alguna indicació incorrecta. Martín Abad, Julián. *Manuscritos de interés...*, n.º 703, p. 289.

⁶²⁶ La Junta de Gobierno de la BNE va tenir lloc el 2 de gener de 1889. *Libro de Actas de la Junta de Gobierno...* [BNE-A, L-042, full 1v].

⁶²⁷ *Catálogo de las obras impresas...* [BNE, MSS/18848].

⁶²⁸ *Lista de las obras remitidas a esta biblioteca provincial...* [UB-A, ES-CAT-UB-02-5647-01].

⁶²⁹ Aquest document no està publicat ni accessible en obert i ha estat facilitat per Javier Villar Teijeiro de la Biblioteca Xeral de la USC.

A l'Archivo Universitario de Zaragoza (UZ-A) hi trobem el *Donativo de la Librería de Osuna (relación en borrador)*⁶³⁰ que recull un total de 1.100 obres i aproximadament uns 1.500 volums.

La UV conserva el *Catálogo de las obras que existen en la Biblioteca Universitaria y Provincial de Valencia procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna*⁶³¹ que recull un total de 821 obres en 1.599 volums. Al final del document trobem una anotació feta per l'inspector Vicente Vignau: «Queda visado este catálogo en la visita de inspección de 21 de agosto de 1897». De cada obra ens informa del nom i cognom de l'autor, el títol, el lloc i l'any d'impressió, el format, el tipus d'enquadernació i el nombre de volums.

La darrera llista que es conserva és una relació⁶³² dels llibres que van ingressar a la UVa l'1 d'abril de 1893 i que es conserva a l'Archivo Histórico de la Universidad de Valladolid (UVa-A). Els llibres estan agrupats per matèries (teologia, jurisprudència, belles lletres, ciències i arts, història, a més d'enciclopèdies i fullets) i de cada obra ens proporciona el nom i cognom de l'autor, el títol, el lloc i l'any d'impressió, el format, el tipus d'enquadernació i el nombre de volums. En total, comprèn 145 obres en uns 350 volums i 115 fullets [il·lustració 98].

⁶³⁰ *Relación en borrador de las obras...* [UZ-A, sign. 5727-007]. Document no consultat; el nombre d'obres i volums ha estat facilitat per la Biblioteca de la Universidad de Zaragoza.

⁶³¹ *Catálogo de las obras que existen en la Biblioteca Universitaria y Provincial de Valencia...* [UV, BH Ms. 1073(13)].

⁶³² *Libros regalados a esta biblioteca...* [UVa-A, ES.47186.AUVa Lib-2977, p. 64-74].

3.3 Panorama actual

La gran quantitat d'exemplars que formaven la Biblioteca de la Casa d'Osuna i la dispersió d'aquests entre tretze biblioteques, a més a més de tots els que es van robar, donar o perdre abans de l'adquisició per part de l'Estat, fa gairebé impossible pensar que es pugui arribar a reconstruir mai la Biblioteca de manera completa. Malgrat això, la identificació dels exemplars i la consignació de la informació de procedència en els catàlegs en línia duta a terme per les biblioteques en els darrers anys és l'element clau que ens ha de permetre fer una reconstrucció el més fidedigne possible a l'estat en què es trobava la Biblioteca de la Casa d'Osuna moments abans de la seva venda.

Cal tenir en compte però diversos elements:

- No tots els exemplars s'han conservat després de la dispersió: la biblioteca de la Universidad de Oviedo va ser incendiada durant la revolució obrera que va tenir lloc a Astúries l'any 1934. A més, és plausible pensar que altres biblioteques, durant aquest segle llarg de custòdia, hagin pogut perdre o hagin esporgut exemplars. Per altra banda, la reenquadernació d'exemplars, tot i no ser una pèrdua de l'exemplar, si que pot haver suposat l'eliminació de qualsevol marca de propietat.
- El *Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico* (CCPB) no està actualitzat, especialment la informació dels exemplars, i això obliga a haver de consultar, un a un, tots els catàlegs de les diferents biblioteques. A més, les estratègies de cerca varien en funció del catàleg i alguns no recuperen la informació consignada en el registre d'exemplar. És per això que bases de dades d'antics posseïdors, com les de la USAL o la UB,⁶³³ són de gran utilitat.
- No hi ha un ús generalitzat d'entrades secundàries per als antics posseïdors en els registres bibliogràfics, ni homogeneïtat en la forma entre aquelles biblioteques que els utilitzen.⁶³⁴ La complexitat de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, que inclou diverses biblioteques, i la dificultat per escatir què va pertànyer a qui, fa que l'ús d'un o altre encapçalament tampoc sigui del tot clar.
- La Biblioteca de la Casa d'Osuna comprenia llibres que, actualment, considerem fons antic i fons modern (la data que separa uns i altres depèn de la biblioteca on es custodien; per exemple, a la UB el tall és l'any 1820). Els criteris a l'hora d'informar sobre els antics posseïdors en els registres bibliogràfics i d'exemplar poden variar segons si formen part d'un fons o altre.

⁶³³ Universidad de Salamanca. Biblioteca General Histórica. *Antiguos poseedores (Provenance)*. *Antiguos poseedores (provenance)*. Disponible a: <http://bibliotecahistorica.usal.es/es/recursos/antiguos-poseedores>; i Universitat de Barcelona. CRAI Biblioteca de Reserva. *Antics posseïdors*. Disponible a: <https://marques.crai.ub.edu/ca/posseidors>. La UCM compta amb el portal *Antiguos poseedores en las colecciones de la Biblioteca Complutense* (<https://biblioteca.ucm.es/historica/procedencias-1>) però actualment la recuperació no és del tot precisa degut a problemes ocasionats pel canvi de sistema de gestió bibliotecària.

⁶³⁴ A tall d'exemple podem trobar les formes: «Osuna, Casa de» (US, USAL, UVa, UZ), «Osuna, Casa d'» (UV), «Osuna (Familia)» (UB), «Osuna (Duques de)» (UCM).

En la taula rodona *Reconstruyendo una biblioteca particular: los libros de la Casa de Osuna*⁶³⁵ organitzada pel Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de REBIUN, Villar Teijeiro parla sobre la dispersió dels exemplars i presenta dues taules: la primera, amb dades extretes del CCPB sobre biblioteques no-universitàries que tenen exemplars procedents de la Casa d'Osuna; i la segona, elaborada per Paz Fernández Palomeque a partir d'una enquesta a les biblioteques que formen part del Grupo de Trabajo. Reproduïm les dues taules en una de sola [taula 5], que hem completat amb algunes dades de la BNE i les biblioteques del Congreso i el Senado, que ens permet veure quin és el panorama actual en la identificació i localització d'exemplars.

Biblioteca	Número d'edicions	Número de volums	Número al catàleg local	Inventari (data)	Número al CCPB
BNE, impresos	6.549	11.100	2.418 ⁶³⁶	Sí (1886)	4.006
BNE, manuscrits	5.525	2.770	3.714 ⁶³⁷	Sí (1886)	
Congreso	77?	261?	77	No	?
Senado	568	1.009	189	No	373
UB	1.214	?	697	Sí (1888)	70
UCM	342	342	342	No	259
U. Granada	?	742	742	No	235
U. Oviedo	1	29	29	No	29
US	376	766	766	No	499
USAL	370	650	370	No	4
USC	1.055	2.000	587	Sí (1891)	72
UV	342	444	430	Sí (1897)	141
UVa	400	700	399	Sí (1893)	303
UZ	1.100	1.500	541	Sí (1892)	473
Altres ⁶³⁷	1	1	1	--	19

Taula 5. Panorama actual

⁶³⁵ La taula rodona, en línia, va tenir lloc el 10 de febrer de 2021 i va incloure tres presentacions: *¿Quimera o realidad? Reconstruir la Biblioteca de la Casa de Osuna* de Paz Fernández Palomeque (Universidad de La Laguna); *La venta por el Estado y la partición. Ejemplares de Osuna en las bibliotecas universitarias. La documentación generada* de Javier Villar Teijeiro (USC); i *Biblioteca de la Casa de Osuna: marcas de procedencia* d'Óscar Lilao Franca (USAL). Disponible a: <https://www.youtube.com/watch?v=ar2Pen6ZpXU>.

⁶³⁶ Xifres obtingudes del *Catálogo BNE*. Per als impresos, s'ha fet la suma dels resultats obtinguts en la cerca avançada al camp «Todos los campos» cercant «Biblioteca del Duque de Osuna e Infanta-do{980}» (2.071 resultats) i «B^a de Osuna{980,561}» (347 resultats). Per als manuscrits, «Duque de Osuna e Infanta-do{561}» (3.714 resultats). Hi ha altres cerques possibles però el catàleg no permet limitar per data de publicació i, per tant, retorna molt soroll documental.

⁶³⁷ Inclou les següents biblioteques: Biblioteca Pública del Estado de Valladolid (7 registres), Biblioteca Histórica Municipal de Madrid (5), Biblioteca de la Real Academia de la Historia (1), Biblioteca del Ateneo de Madrid (1), Biblioteca de la Escuela de Estudios Árabes (CSIC) (4), i Biblioteca del Monasterio de San Juan de Poyo (1), Universidad Pontificia Comillas (1). No seria improbable que alguns d'aquests llibres haguessin arribat a algunes d'aquestes biblioteques abans de la compra de la Biblioteca per part de l'Estat, sobretot si tenim en compte que als anys setanta del segle XIX diverses institucions públiques es van adreçar a Mariano i als seus apoderats sol·licitant donacions d'exemplars duplicats de la Biblioteca per a les biblioteques que estaven formant, com és el cas de la biblioteca

A més a més de les tasques d'identificació que duen a terme les biblioteques de manera individual, el Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de REBIUN, una bona part dels membres del qual tenen fons procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna a les seves prestatgeries i després de veure'n la necessitat durant diverses reunions, han engegat un projecte que en permeti fer la reconstrucció. Els objectius que persegueix el grup són els següents:

- Localitzar els exemplars de la Biblioteca de la Casa d'Osuna existents a les biblioteques universitàries espanyoles, localització que s'haurà d'ampliar a totes les altres biblioteques amb exemplars Osuna.
- Reconstruir la història de la Biblioteca i, en la mesura del possible, la pròpia Biblioteca.
- Donar a conèixer el treball realitzat i els seus resultats.
- Crear un portal des del que es pugui accedir tant als resultats de la investigació portada a terme com a la informació dels fons existents.

formada per la Diputación Provincial de Madrid, la biblioteca de l'Academia Matritense de Jurisprudencia y Legislación o la biblioteca municipal formada per Ramón Mesonero Romanos a les Casas Consistoriales de Madrid. *Papeles referentes...* [BNE, Mss/11338, fulls 155-163, 169-170, 186-188v, 191-191v, 193-193v, 219-232].

4 Conclusiones i línies obertes de recerca

4.1 Conclusions

L'objectiu principal d'aquest treball ha estat oferir una visió de conjunt, una panoràmica àmplia, però que no vol ser exhaustiva, de la història de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, a partir de l'anàlisi de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques, i de la identificació dels exemplars. Esperem haver contribuït a col·locar una llamborda més en el llarg però apassionant camí cap a la reconstrucció de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.

En resposta a les preguntes d'investigació plantejades podem constatar que:

1. El concepte «Biblioteca de la Casa d'Osuna» es refereix a la institució i a la col·lecció d'obres formada per Pedro de Alcántara, amb la col·laboració de la seva muller María Josefa, i continuada pels seus nets Pedro de Alcántara i Mariano. Tot i que pot comprendre fons que provenen dels seus antecessors, com ara el marquès de Santillana, considerem que l'origen del que anomenem «Biblioteca de la Casa d'Osuna» és l'any 1786 quan Pedro de Alcántara, influenciat pels corrents il·lustrats, concep la idea de formar una biblioteca pública a Madrid. És aquest pensament, així com la decisió de dotar-la de recursos humans i econòmics els que articulen la Biblioteca i permeten fer créixer la col·lecció, tenir-la en uns espais adequats i fer-la accessible tant a visitants com a lectors. I és també aquest pensament, aquesta articulació la que facilita que durant gairebé un segle es vagi formant, de manera organitzada, una de les biblioteques privades més importants del segle XIX a Espanya i, a la vegada, tot i els problemes econòmics pels quals passa la Casa d'Osuna en diversos períodes, sigui preservada com un actiu que l'engrandeix i li dona esplendor.

Així doncs, la Biblioteca de la Casa d'Osuna, com a col·lecció, comprèn tota l'obra impresa i manuscrita que va ser adquirida pels diferents titulars durant gairebé un segle, així com aquells que van heretar dels seus antecessors mitjançant la unió de les cases d'Osuna, Benavente i Infantado. Malauradament, no ens han pervingut tots els volums adquirits per l'Estat (com ara, els exemplars enviats a la Universidad de Oviedo que van cremar en l'incendi de la biblioteca l'any 1934) ni tampoc l'Estat va adquirir tots els volums que havien format part de la Biblioteca en algun moment (com ara, els exemplars robats durant el tancament de la Biblioteca entre 1808 i 1835). Per tant, només mitjançant l'estudi conjunt dels exemplars i la documentació d'arxiu podrem arribar a conèixer, si no de manera exacta sí que força aproximada, les obres que van formar part de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.

2. La Biblioteca de la Casa d'Osuna va estar ubicada en tres locals diferents: el palau de la Puerta de la Vega (1786-1787), el palau del carrer de Leganitos (1787-ca. 1850) i el palau de las Vistillas (ca. 1850-1882). Els locals comptaven amb espais i mobiliari adequats tant per a la custòdia dels llibres com per a la seva consulta. També hi ha

constància que van existir biblioteques secundàries en palaus de Madrid, Aranjuez i l'Alameda.

L'anàlisi de les signatures topogràfiques en els exemplars de la UB i la documentació generada durant la dispersió de la col·lecció per les biblioteques receptores ens ha permès concloure que al palau de las Vistillas les obres impreses estaven col·locades en 137 prestatgeries de 9 prestatges cadascuna i organitzades per matèries, mentre que els manuscrits es trobaven en una cambra separada tancada amb clau. Una anàlisi més exhaustiva del conjunt de les signatures presents en els exemplars i en el *Catálogo* segurament permetrà saber les matèries generals que organitzaven físicament la col·lecció (de moment, sabem que els exemplars les matèries dels quals més van interessar al Senado en el moment del repartiment ocupaven les prestatgeries 13 a 23), així com la col·locació en el palau del carrer de Leganitos, que creiem no superava el centenar de prestatgeries.

3. Per a l'augment de la col·lecció i el funcionament de la Biblioteca, els diferents promotors van assignar-hi una dotació econòmica que, tot i variar en la quantitat, es va pagar de manera regular. Els sous del personal no sortien d'aquesta assignació sinó que corrien a càrrec de la comptabilitat general de la Casa d'Osuna.

La dotació econòmica es destinava principalment a l'adquisició d'obres, a la subscripció de publicacions periòdiques i a l'enquadrernació, a més d'algunes despeses puntuals per a material d'oficina, trasllat de llibres o pagament de feines extraordinàries.

Entre tota la documentació conservada, els comptes de la Biblioteca elaborats entre 1844 i 1868, sota la titularitat de Mariano, són una font excel·lent i molt detallada per conèixer l'assignació econòmica i les despeses de la Biblioteca durant un període relativament llarg i continuat; i com que, en bona part, també s'han conservat els justificants, podem saber què i quan es va adquirir (o enquadrernar), quant va costar o a qui es va adquirir. Tota aquesta informació ens permet aportar valor afegit als exemplars ja que els individualitza i els dota de context.

4. El fons inicial de la Biblioteca estava format per una petita col·lecció de llibres de temàtica militar, pertanyents a Pedro de Alcántara, que va créixer en volum i varietat temàtica gràcies, sobretot, a les adquisicions en testamentaries i encants, fins a formar una col·lecció de temàtica generalista amb gairebé 24.000 volums l'any 1808. Sota la titularitat dels dos nets va seguir creixent fins atènyer una mica més de 33.000 volums l'any 1869. El recompte dut a terme per la comissió encarregada de l'adquisició va calcular que la Biblioteca custodiava 32.567 volums d'obra impresa, 2.770 volums d'obra manuscrita, a més de 660 fullets i multitud de papers varis.

Les principals formes d'adquisició van variar amb el pas del temps: si Pedro de Alcántara es va servir principalment de compres a l'engròs per fer créixer ràpidament, i a bon preu, la col·lecció, María Josefa i Mariano van optar més per la compra d'obres individuals i les subscripcions que, en alguns casos, havien seleccionat després de

veure-les anunciades a la premsa o en un catàleg de llibreria, o per recomanació d'un corresponsal literari. Van gaudir d'una llicència per tenir llibres prohibits i, tot i que van tenir alguns problemes amb la censura, van adquirir gran quantitat de llibre imprès a l'estranger, principalment francès. La col·lecció també va créixer, però en menor mesura, a través de regals, donacions i intercanvis.

5. La Biblioteca va comptar amb diversos índexs o catàlegs, tant d'autor/títol com de matèria. L'elaboració i la revisió dels índexs van ser una de les tasques principals del personal de la Biblioteca, imprescindibles per poder localitzar qualsevol obra dins d'una col·lecció que va arribar a tenir al voltant de 33.000 volums. Durant la dècada dels 60 del segle XIX, Mariano va ordenar la impressió dels índexs de la Biblioteca i, en conseqüència, se'n va fer una còpia manuscrita per poder-la dur a impremta, tot i que finalment sembla que no es van arribar a imprimir.

La comparació entre les signatures topogràfiques en els exemplars custodiats a la UB i en el *Catálogo* conservat a la BNE ha permès concloure que aquest no és el darrer catàleg que es va elaborar i que es tracta d'un catàleg provisional i incomplet. En conseqüència, no ens permet tenir una instantània de la col·lecció just abans de ser adquirida per l'Estat sinó de quaranta anys abans, poc després de la seva reobertura i abans de la incorporació de les biblioteques de María Josefa i de la Casa de l'Infantado.

Què se'n va fer del darrer índex de la Biblioteca, de l'original i de la còpia, no ho sabem de bona ciència però és possible que no s'hagi conservat. Seria versemblant pensar que la comissió encarregada del repartiment de la Biblioteca hagués utilitzat el catàleg per a l'elaboració de les paperetes i les galerades que es van enviar a les biblioteques i que, un cop acabat el repartiment, o bé se'n desfés o bé es quedés amb la resta de la documentació generada per la comissió i que, malauradament, es creu que es va perdre durant la Guerra Civil.

6. Des dels seus inicis, la Biblioteca va comptar amb personal específic que se'n feia càrrec. El nombre, les categories i els sous van variar amb el temps però sempre va tenir un director al capdavant, el qual podia tenir sota les seves ordres bibliotecaris, oficials, conserges i escriptors. El personal hi estava assignat de manera estable i alguns van ser-hi durant molts anys. Tot i que generalment només s'havien posat de relleu el nom de dos dels directors, Diego Clemencín i José Salvá, la Biblioteca va arribar a tenir fins a deu directors, els darrers quatre, a partir de mitjans de 1871, amb el títol de conservadors. En motiu de la còpia dels índexs, que implicava una quantitat de feina que el personal estable no podia assumir, es van designar empleats d'altres departaments de l'administració general de la Casa d'Osuna de manera provisional.

Les tasques que duia a terme el personal eren les pròpies d'una biblioteca, per tal de garantir l'augment i la conservació de la col·lecció i el bon funcionament de la institució: adquirir obres, renovar subscripcions, elaborar índexs, posar en ordre els volums a les prestatgeries, acceptar obres dedicades i regals i agrair-los, emetre informes sobre

obres que es volen adquirir o sobre lectors que sol·liciten permís per consultar el fons de la Biblioteca, atendre les visites i portar els comptes al dia.

7. La Biblioteca es va formar inicialment amb la voluntat de ser una biblioteca pública i sembla que va ser-ho fins el seu tancament l'any 1808. Amb la reobertura de la Biblioteca l'any 1835, no va recuperar el caràcter de biblioteca pública, tot i que els promotors van permetre l'accés a visitants i lectors. Els visitants solien ser nobles, polítics, estrangers de pas per Madrid, tots coneguts del duc o dels seus apoderats, que generalment volien admirar la Biblioteca. Els lectors, per la seva banda, solien ser gent de lletra i estudiosos, tant nacionals com estrangers, que prèvia sol·licitud de permís, consultaven obres que només es trobaven a la Biblioteca de la Casa d'Osuna, particularment obra literària manuscrita.

La consulta dels documents sempre es feia en les dependències de la Biblioteca, que disposava de taules i cadires per als lectors ja que el préstec d'obres va estar completament prohibit des de l'inici.

8. Després d'un primer intent fallit per part de l'Estat d'adquirir la Biblioteca quan Mariano encara era viu, a la seva mort i conscients de l'absoluta fallida econòmica de la Casa d'Osuna diversos congressistes lletraferits van promoure la compra de la Biblioteca com una qüestió d'interès i honra nacionals degut a la vàlua de la col·lecció. La llei que n'ordenava l'adquisició, establia el repartiment de la Biblioteca entre diverses institucions i, en conseqüència, es va crear una comissió formada per personal del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios perquè se'n fes càrrec.

La comissió va fer arribar paperetes a la BNE i a les biblioteques del Congreso i el Senado perquè seleccionessin aquelles obres que volien adquirir d'acord amb les condicions establertes per llei; un cop feta aquesta primera distribució es van fer arribar a les biblioteques universitàries llistes amb les obres que quedaven per repartir, per tal que marquessin aquelles que els interessaven i les retornessin a la comissió. Un cop retornades i tenint en compte les obres marcades, la comissió es va encarregar de fer el repartiment.

El poc més de miler d'obres que es trobaven als palaus de Madrid, Aranjuez i l'Alameda i que no es van considerar part de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, van ser confiscats per la Comisión de Obligacionistas i van ser venuts en pública subhasta.

9. Els exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna presenten diverses marques de propietat internes i externes que ens permeten identificar-los: supralibros, etiquetes, segells, exlibris i dedicatòries; a més a més, també es poden reconèixer per les signatures topogràfiques. Partint dels estudis previs sobre les marques de propietat de la Biblioteca de la Casa d'Osuna i de l'anàlisi dels exemplars custodiats a la UB, es presenten totes les marques i signatures localitzades fins ara i que ens permeten identificar els exemplars que van pertànyer a alguns dels antics propietaris i que es van

integrar a la Biblioteca de la Casa d'Osuna com a conseqüència de l'acumulació de títols.

Aquesta anàlisi ha permès concloure que el supralibros «Biblioteca de la Casa d'Osuna», que s'havia considerat la marca general de la Biblioteca, només es va utilitzar durant la titularitat de Pedro de Alcántara Téllez-Girón, IX duc d'Osuna, per marcar els llibres que formaven la Biblioteca; que, amb tota probabilitat, el supralibros «Infantado» es va utilitzar per marcar els de Pedro de Alcántara Álvarez de Toledo, XIII duc de l'Infantado; i que la signatura «Plúteo» es troba només en llibres que van pertànyer a la Casa de l'Infantado. Però només l'examen d'un major nombre d'exemplars permetrà confirmar o matisar algunes de les hipòtesis plantejades en aquest treball.

10. La tasca d'identificació i localització d'exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna ha avançat força en els darrers anys, impulsada pels estudis que descriuen les diferents marques i per diversos projectes entorn de la col·lecció. Ara bé, veient les diferències de descripció en els catàlegs de les biblioteques custòdies, és imperatiu que les diverses biblioteques treballin plegades per consensuar i normalitzar la informació que ha de constar en els catàlegs, de manera que la traçabilitat dels exemplars que van pertànyer a la Biblioteca de la Casa d'Osuna permeti obrir noves vies d'investigació.

Malauradament no s'ha conservat el darrer catàleg de la Biblioteca, no es va dur a terme el catàleg que s'havia de fer després del repartiment, s'ha perdut una petita part dels exemplars repartits, se'n van robar un nombre indeterminat durant el tancament de la Biblioteca, i la documentació conservada és incompleta. Per tot plegat, la reconstrucció de la Biblioteca no serà una feina ni fàcil ni ràpida i només serà possible, i de forma aproximada, mitjançant la combinació de l'explotació de la documentació conservada i la identificació i localització dels exemplars custodiats.

4.2 Línies obertes de recerca

La visió general de la Biblioteca a partir de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques que hem ofert en aquest treball només és una mostra de tot el que podem arribar a conèixer a través de l'estudi i l'explotació d'aquesta documentació. Els límits en l'extensió del treball, lleugerament sobrepassats, no ens ha permès més que utilitzar una part de tots els documents localitzats i estudiats però, com que es tracta de documentació en la seva major part inèdita i sense descriure en detall, acompanyem el treball amb l'annex 4 on es troba el buidat de tots els documents, independentment de si n'hem fet ús o no. Aquest annex s'ofereix amb la finalitat que esdevingui punt de partida de nous estudis sobre la Biblioteca de la Casa d'Osuna des de diverses perspectives, així com també esperem que puguin ser d'utilitat per als bibliotecaris a l'hora de posar en valor els exemplars i les col·leccions que custodiem.

Personalment, les línies d'actuació a desenvolupar en un futur proper són tres:

En primer lloc, aprofundir en l'estudi de la biblioteca particular de María Josefa, comtessa-duquesa de Benavente, que va ser el punt de partida involuntari d'aquest treball l'estiu de 2018, quan vaig dur a terme la identificació, localització i descripció dels exemplars pertanyents a María Josefa custodiats a la BNE. L'estudi del conjunt de la Biblioteca de la Casa d'Osuna ha permès, per una banda, localitzar i estudiar tot un conjunt de documentació d'arxiu pròpia de la biblioteca particular de María Josefa que no s'ha pogut donar a conèixer en aquest treball; per l'altra, s'ha anat confeccionant un document, que s'ofereix a la taula «Exemplars Pimentel» de l'annex 5, amb tots els exemplars localitzats fins ara i que, de moment, comprèn un total de 605 títols i 1.063 volums. Tot i que no s'han localitzat els documents sabem, per exemple, que la biblioteca particular de María Josefa comptava amb un índex i que va ser taxada a la seva mort; o que hi ha una part de la correspondència entre María Josefa i Charles Pougens que no ens ha pervingut. És probable que una nova revisió de la documentació d'arxiu custodiada a l'AHNOB, més exhaustiva, permeti localitzar altra documentació relacionada amb la seva biblioteca particular. En aquest sentit, estic preparant un capítol sobre la biblioteca de María Josefa per a una publicació editada per l'Ayuntamiento de Madrid per commemorar el cinquantè aniversari de l'adquisició de la finca El Capricho a l'Alameda de Osuna (Madrid), on s'ubicarà un museu dedicat a la figura de María Josefa i a la dona en l'època de la il·lustració.

En segon lloc, donar a conèixer tant el meu treball com el material annex a les biblioteques que custodien exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, així com als investigadors que treballen en l'àmbit de les biblioteques i col·leccions patrimonials. La difusió es durà a terme a través de publicacions i congressos de l'àmbit, com ara les *Jornadas de Patrimonio Bibliográfico* organitzades pel Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de REBIUN i que tindran lloc durant el primer semestre de 2022. És en col·laboració amb aquest grup que fa uns mesos vaig participar en una reunió de treball amb l'Ayuntamiento de Osuna (Andalusia), el qual està elaborant unes sales expositives per al centre d'innovació turística, una de les quals tractarà de

la Casa d'Osuna, així com de la Biblioteca, i els vaig facilitar el buidat dels quatre volums dels *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna* perquè poguessin començar a treballar-hi. A més a més, el proper mes de novembre participaré en el seminari *Les procedències al llibre antic: estudis i projectes* organitzat per la Facultat d'Informació i Documentació de la Universitat de Barcelona, coordinat pel professor Pedro Rueda, presentant una part del meu treball.

En darrer lloc, i gràcies a la meva recent incorporació a l'equip de treball del CRAI Biblioteca de Reserva de la UB, seguir amb la identificació i localització dels exemplars procedents de la Biblioteca de la Casa d'Osuna, revisar i introduir en el catàleg tota la informació de procedència que no consti (ja sigui la descripció de l'exemplar o les entrades secundàries de propietari anterior) i destriar la documentació d'arxiu que faci referència als exemplars custodiats a la UB que ens permeti contextualitzar-los i donar-los un valor afegit. A més a més, com que la biblioteca forma part del Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de REBIUN, espero poder aportar informació interessant i inèdita al projecte que han engegat per a la reconstrucció de la Biblioteca de la Casa d'Osuna.

5 Fonts i bibliografia

5.1 Fonts

5.1.1 Fonts manuscrites

AHNOB, OSUNA,C.327,D.8-9. *Inventario de los bienes que quedaron de Francisco de Sotomayor, [(III) duque de Béjar, V] conde de Belalcázar, tras su fallecimiento en 1544.*

AHNOB, OSUNA,C.327,D.11. *Cuentas de los bienes vendidos de Francisco de Sotomayor, [(III) duque de Béjar, V] conde de Belalcázar, tras su fallecimiento en 1544.*

AHNOB, OSUNA,C.1837,D.8. *Inventario de libros del Duque en Guadalajara.*

AHNOB, OSUNA,C.1878,D.2(12-20). *Inventarios de armas, cuadros, libros que había en la armeria de Guadalajara.*

AHNOB, OSUNA,C.1992,D.2-57. *Copia simple de la escritura de transacción entre la Duquesa del Infantado y sus tres hijos...*

AHNOB, OSUNA,C.2975. *Cuentas de tesorería correspondientes a los años [1798-1808].*

AHNOB, OSUNA,C.3445,D.1-15. *Correspondencia administrativa sobre los libros que se encuentran en la Biblioteca de la casa de Osuna.* Disponible a PARES: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411023>.

AHNOB, OSUNA,C.3445,D.16. *Inventario y tasación de la biblioteca del duque de Osuna realizada en el año 1823.* Disponible a PARES: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411090>.

AHNOB, OSUNA,C.3445,D.17. *Inventario de libros que han desaparecido de la biblioteca de la casa de Osuna.* Disponible a PARES: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411232>.

AHNOB, OSUNA,C.3445,D.18. *Relación de estampas extraídas de la biblioteca de la casa de Osuna.* Disponible a PARES: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411247>.

AHNOB, OSUNA,C.3445,D.19-21. *Cuentas de los gastos llevados en la Biblioteca de la casa de Osuna desde el año 1789 hasta el año 1794.* Disponible a PARES: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6411251>.

AHNOB, OSUNA,C.3448,D.42. *Declaración del testamento de Mariano Téllez-Girón, [XII] duque de Osuna, realizada por el notario Ernest Houyet.* Disponible a PARES: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6424892>.

AHNOB, OSUNA,C.3453,D.10-19. *Inventario de escrituras de venta de bienes libres adquiridos por [María Josefa Pimentel Téllez-Girón, XII] condesa-duquesa de Benavente*. Disponible a PARES:

<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6433693>.

AHNOB, OSUNA,C.3454,D.219-267. *Correspondencia administrativa dirigida al archivo de la casa de Osuna por la contaduría general y la secretaría de dicha casa sobre reglamentos de empleados, enajenación de fincas y horarios*. Disponible a PARES: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6439693>.

AHNOB, OSUNA,C.3455,D.49-223. *Correspondencia relativa a la administración de la casa estado de Osuna, el envío de documentos, nombramientos de oficios, cobro de nóminas y asuntos que afectan a los archiveros de dicha casa, entre otros*. Disponible a PARES:

<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6443627>.

AHNOB, OSUNA,C.3513,D.2. *Inventario de los libros y documentos conservados en la biblioteca del palacio de Béjar (Salamanca) que fueron trasladados a Madrid*. Disponible a PARES:

<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/6013441>.

AHNOB, OSUNA,C.4210,D.1,(1). *Inventario de los libros de la biblioteca del conde de Benavente en su fortaleza [de Cigales]*. Disponible a PARES:

<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/12883244>.

AHNOB, OSUNA,C.4432,D.1-184. *Obligacionistas de la Casa de Osuna. Comisión Ejecutiva: Subastas y ventas, lotes, liquidaciones y cargaremes hechas por la Comisión Ejecutiva de Obligacionistas de la Casa de Osuna*.

AHNOB, OSUNA,CT.252,D.122. *Carta de Pougens a la Duquesa Condesa de Benavente, remitiéndola un encargo y hablándola de sus trabajos literarios*.

AHNOB, OSUNA,CT.274,D.9. *Once cartas de Teodoro Lorín de correspondencia con la Duquesa de Osuna, sobre encargos, giros, etc.*

AHNOB, OSUNA,CT.276,D.1. *Correspondencia de Charles Pongens [sic], miembro del Instituto de Francia Caballero de la Orden de Carlos III y de las Academias de la Lengua y de la Historia con la Condesa de Benavente, sobre asuntos particulares. Tratan especialmente de la compra de libros y del pago de subscripciones*.

AHNOB, OSUNA,CT.276,D.2. *Ciento siete cartas del celebre académico Carlos Pongens [sic], Corresponsal de la Duquesa de Benavente en París. Contienen referencias de Corte y noticias literarias*.

AHNOB, OSUNA,CT.324,D.14. *Extractos en borrador para responder a las cartas recibidas del extranjero por la Duquesa de Osuna*.

- AHNOB, OSUNA,CT.408,D.7. *Catorce cuentas de encuadernadores. Son escasa importancia.*
- AHNOB, OSUNA,CT.417,D.14. *Carta de Ramón Fernández a la Condesa-Duquesa remitiéndola un ejemplar de la obra que había compuesto sobre cirugía.*
- AHNOB, OSUNA,CT.417,D.17. *Carta de Leandro Fernández de Moratín, a la Duquesa de Osuna solicitando el ejemplar único que existía en Madrid del «Cancionero de Juan de la Encina», que era el que poseía la casa en su biblioteca [sic], a fin de copiar algunas piezas del apreciado cancionero que necesitaba para la formación de una obra que escribía sobre el origen y progresos del teatro español.*
- AHNOB, OSUNA,CT.417,D.18. *Carta de Antonio Valladares de Sotomayor, a la Condesa-Duquesa participándola que había obtenido Real permiso para imprimir su obra «Almacén de frutas literarias inéditas», que es como continuación de un semanario erudito, y que le consideraba como suscriptora.*
- AHNOB, OSUNA,CT.417,D.33. *Carta del Patriarca Inquisidor General a la Condesa Duquesa: que oficiaba al Consejo de la Suprema Inquisición para que revisase los 8 tomos detenidos de los 23 de que constaba la obra de los hermanos Pizanesi que venía dirigida a la Biblioteca de la casa ducal, para que si por la calidad de sus grabados no había inconveniente se entregaran enseguida. En la minuta de la carta que escribió la Condesa reclamando la devolución, se fundaba en que los grabados de hombre y mujeres desnudos se facilitaban a los alumnos de las escuelas de pintura, que uno de los desnudos representaba a la Magdalena, y que la obra era una de las que el Papa solía relagar [sic] a los soberanos y embajadores que iban a Roma.*
- AHNOB, OSUNA,CT.418. *Cuentas, recibos y libramientos de paleógrafos, encuadernadores, libreros, editores y empresas periodísticas por encargos hechos por la Casa Real [i.e. ducal] para su biblioteca.*
- AHNOB, OSUNA,CT.419. *Correspondencia sobre el envío de libros, obras, adquisiciones de las mismas, ofrecimientos en ventas, etc. para la Biblioteca ducal.*
- AHNOB, OSUNA,CT.420,D.1-2. *Razones sobre la adquisición de algunos libros; expediente de adjudicación de la librería de Francisco Fernández de Beteta e inventarios, oficios sobre regalos de obras, cuentas, concerniente todo a la Biblioteca del Duque de Osuna. Manuscritos.*
- AHNOB, OSUNA,CT.421. *Cuentas de la Biblioteca y monetario de la casa de Osuna y justificantes de las mismas.*
- AHNOB, OSUNA,CT.422,D.1-5. *Oficios: de nombramiento de personal, recibo de obras, dedicatorias y otras cuentas tocantes al archivo, biblioteca, monetario y armería de la casa ducal.*

AHNOB, OSUNA,CT.449. *Nóminas del personal que había en la Casa del Duque de Osuna y limosna y raciones que pasaba.*

AHNOB, OSUNA,CT.450. *Nóminas del personal que había en la Casa del Duque de Osuna y limosna y raciones que pasaba.*

AHNOB, OSUNA,CT.452. *Nóminas del personal que había en la Casa del Duque de Osuna y limosna y raciones que pasaba.*

AHNOB, OSUNA,CT.470. *Nómina del personal que sostenían los Duques de Osuna.*

AHNOB, OSUNA,CT.502,D.1. *Cartas de los herederos de la Condesa de Benavente, oficios de los testamentarios sobre extremos tocantes a las operaciones de la misma.*

AHNOB, OSUNA,CT.524. *Carta de Miguel Salvá al Duque [de Osuna], dando las gracias por haber sido nombrado bibliotecario.*

AHNOB, OSUNA,CT.531,D.30. *Carta de Pascual Madoz al Marqués de Alcañices de gracias por la orden de que le facilitasen los datos descriptivos de la Alameda de Osuna para insertarlos en el «Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar».*

AHNOB, OSUNA,CT.531,D.56. *Recibo firmado por Juan de Ariza autor del drama el «Primer Lirón» [i.e. Girón], de 4016 y coste de la impresión.*

AHNOB, OSUNA,CT.534,D.1. *Copias y borradores de los inventarios y tasaciones de bienes muebles de la Alameda de Osuna.*

AHNOB, OSUNA,CT.537,D.28. *Expediente personal de Marcial Antonio López, apoderado de la casa.*

AHNOB, OSUNA,CT.541,D.27. *Carta del Cardenal Arzobispo de Toledo al Duque de Osuna, recomendando a su sobrino Aureliano Fernández Guerra para que le facilitasen lo que hubiera en la Biblioteca acerca de Quevedo cuyas obras iba a publicar.*

AHNOB, OSUNA,CT.617,D.48. *Inventario de la librería de José Beteta; que se conoce debió comprar la casa.*

BNE, Mss/10826. *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna.* Disponible a BDH: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000134978>.

BNE, Mss/10958-10983. *Catálogo alfabético de la Biblioteca del Duque de Osuna.*

BNE, MSS/11123. *Inventarios de los muebles, alhajas, libros y cuadros de la Casa del Infantado y Pastrana, referentes a los siglos XVII y XVIII.* Disponible a BDH: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000191181>.

- BNE, Mss/11140. *Project de bibliothèque dressé d'après les notes remises par S.E. Madame la Duchesse d'Osuna*. Disponible a BDH:
<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000191173>.
- BNE, Mss/11244. *Indice de las comedias manuscritas de la Biblioteca del Duque de Osuna hecho por el Sr. de Toca*. Disponible a BDH:
<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000191593>.
- BNE, Mss/11336. *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna*. Disponible a BDH: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000171541>.
- BNE, Mss/11337. *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna*. Disponible a BDH: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000171180>.
- BNE, Mss/11338. *Papeles referentes a la Biblioteca del Duque de Osuna*. Disponible a BDH: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000171183>.
- BNE, Mss/18848. *Catálogo de las obras impresas pertenecientes a la Biblioteca del Duque de Osuna y adquiridas por el Gobierno de Su Majestad en 1886 con destino a esta Biblioteca*. Disponible a BDH:
<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000174589>.
- BNE, Mss/20065/1. *Catálogo general de las comedias, autos, loas, entremeses, mojigangas, bailes y fines de fiesta que existen manuscritos en la biblioteca del Excelentísimo Señor Duque de Osuna*. Disponible a BDH:
<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000237611>.
- BNE, Mss/21272. *Índice de los manuscritos procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna adquirida por el Estado en 1886*.
- BNE, Mss/21419/7. Durán, Agustín. *Comedias que me faltan y existen en la biblioteca del Excelentísimo Señor Duque de Osuna*. Disponible a BDH:
<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000237950>.
- BNE, Mss/21423/8. Durán, Agustín. *Catálogos de las comedias que existen en la biblioteca de la testamentaría de Osuna*. Disponible a BDH:
<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000237960>.
- BNE, Mss/22507/46. Borrador del informe sobre la compra de la Biblioteca del Duque de Osuna: elaborado por la Comisión formada para el caso.
- BNE, Res/227/21/1. Bodoni, Giambattista. *Carta de Giovanni Battista Bodoni a Manuel Ascargorta. Parma, 11 enero 1802*.
- BNE-A, BN L-083. *Libro Registro de Órdenes y Correspondencia*.
- BNE-A, BN L-084. *Libro Registro de Órdenes y Correspondencia*.

BNE-A, CTD 484/001. *Documentación relativa a la incorporación de la biblioteca del duque de Osuna (1887-1888).*

BNE-A, JUNTA 069/032. *Partes de trabajo de la Biblioteca Universitaria y Provincial de Valladolid correspondientes al año 1889.*

BNE-A, JUNTA 130. *Anuario de la Biblioteca Nacional correspondiente a los años 1883-1892.*

BNE-A, JUNTA 131/005. *Anuario de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Barcelona correspondiente a los años 1883- 1892.*

BNE-A, JUNTA 157/82. *Oficio de José Elías Lucio Sampérez, bibliotecario de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Oviedo, a Manuel Tamayo y Baus, Jefe Superior del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios, por el que acusa recibo del envío de libros procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna.*

BNE-A, JUNTA 157/83. *Oficio de Ramón Gómez de Tejada, Jefe de la Biblioteca Universitaria de Granada, a Manuel Tamayo y Baus, Jefe Superior del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios..., por el que comunica que ha enviado al Jefe de la Biblioteca de San Isidro el talón de la oficina del ferrocarril, correspondiente a la caja con libros que pertenecieron al Duque de Osuna y que ha sido enviada a dicho Establecimiento a mediados del mes de Mayo de 1892, en contestación al oficio con fecha 7 de septiembre de 1892.*

BNE-A, JUNTA 157/84. *Oficio de Francisco Marzo, Jefe de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Zaragoza, a Manuel Tamayo y Baus, Jefe Superior del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios, por el que realiza acuse de recibo del envío de dieciséis cajones de libros procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna, así como, se comunica el envío de las papeletas selladas y comprobadas al Jefe de la Biblioteca de San Isidro, todo ello en contestación al oficio recibido con fecha 7 de septiembre de 1892.*

BNE-A, L-042. *Libro de Actas de la Junta de Gobierno de la Biblioteca Nacional [1889-1894].*

Congreso-A, Serie Leyes Originales, Expediente 1484. *Ley sancionada por S.M. concediendo un crédito para la adquisición de la Biblioteca del Duque de Osuna.*

Senado-A, leg. 652, n.º 5(1). *Relación de obras de la Biblioteca de Osuna-Infantado que pasan al Senado.*

UB-A, ES-CAT-UB-02-5638-02. *Comunicació sobre les llistes de la Biblioteca d'Osuna.*

UB-A, ES-CAT-UB-02-5647-01. *Lista de las obras remitidas a esta biblioteca provincial y universitaria de Barcelona procedentes de la Librería del Duque de Osuna y arregladas por orden alfabético.*

US-A, Caja 4, 3. *Libros del Duque de Osuna. Oficios a. 1888-1890.*

UV, BH Ms. 1073(13). *Catálogo de las obras que existen en la Biblioteca Universitaria y Provincial de Valencia procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna.* Disponible a Roderic: <http://hdl.handle.net/10550/66500>.

UVa-A, ES.47186.AUVa Lib-2977. *Libros regalados a esta biblioteca desde 1º de julio de 1868.*

UZ-A, sign. 5727-007. *Relación en borrador de las obras procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna remitidas a la Biblioteca.*

5.1.2 Fonts impreses

«La Alameda del duque de Osuna. Carta de un Silvano al Sr. Conde de las Cinco Torres, Director de El Campo». *El Campo*, n.º 20 (16 de septiembre de 1878), p. 307-309. Disponible a BVPH: https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1002662026.

BARRERA Y LEIRADO, Cayetano Alberto de la. *Catálogo bibliográfico y biográfico del teatro antiguo español: desde sus orígenes hasta mediados del siglo XVIII*. Madrid: [s.n.], 1860 (Imp. de M. Rivadeneyra). Disponible a Cervantes Virtual: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmccf9m4>.

CLEMENCÍN, Diego. «Informe sobre el estado de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna a fines del año 1798». *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, tomo CIX. Madrid: Imprenta de José Perales y Martínez, 1894, p. 469-477.

COMISIÓN DE OBLIGACIONISTAS DE LA CASA DE OSUNA. *Catálogo de libros procedentes de los palacios de la Alameda, Aranjuez y Madrid*. Madrid: Est. Tip. de la viuda é hijos de M. Tello, 1897.

La correspondencia de España, año XXXIV, n.º 9.382 (29 de noviembre de 1883). Disponible a HD: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000281354>.

La correspondencia de España, año XLVI, n.º 13.837 (25 de diciembre de 1895). Disponible a HD: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000410496>.

COUCE CACHAZA, Celia, i PAZOS GONZÁLEZ, Carmen. *A Colección Osuna da Biblioteca da Universidade de Santiago de Compostela: Catálogo Provisional*. Compostela, 2017. Disponible a Minerva: <http://hdl.handle.net/10347/15331>.

Diario oficial de avisos de Madrid, año CXXV, n.º 44 (13 de febrero de 1883). Disponible a HD: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000539064>.

Diario oficial de avisos de Madrid, año CXXV, n.º 53 (22 de febrero de 1883). Disponible a HD: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000539300>.

Diario oficial de avisos de Madrid, año CXXV, n.º 85 (26 de marzo de 1883). Disponible a HD: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000540209>.

DÍAZ PÉREZ, Nicolás. «Las bibliotecas en España». *Revista Contemporánea*, año X, tomo LIII (septiembre-octubre 1884), p. 285-303. Disponible a Hemeroteca Digital HD: <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0002416531>.

DÍAZ PÉREZ, Nicolás. *Las bibliotecas de España en sus relaciones con la educación popular y la instrucción pública*. Madrid: [s.n.], 1885.

DE LA CÁMARA, Bernardino. «Noticia historial de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna hasta la muerte de su primer director D. Manuel de Uriarte». *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, tomo CIX. Madrid: Imprenta de José Perales y Martínez, 1894, p. [465]-469.

EGUREN, José María de. *Memoria descriptiva de los códices notables conservados en algunos archivos y Bibliotecas de España*. Madrid, Rivadeneyra, 1859.

ESPANYA. *Decretos del Rey nuestro Señor don Fernando VII y Reales órdenes, resoluciones y reglamentos generales expedidos por las Secretarías del Despacho y Consejos de S.M.: tomo 8*. Madrid: en la Imprenta Real, año de 1824. Disponible a HathiTrust: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.4900911061&view=1up&seq=331>.

ESPANYA. *Gaceta de Madrid*, n.º 38 (11 de mayo de 1784). Disponible a Gazeta: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1784/038/A00412-00412.pdf>.

ESPANYA. *Gaceta de Madrid*, n.º 60 (27 de julio de 1787). Disponible a Gazeta: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1787/060/A00499-00500.pdf>.

ESPANYA. *Gaceta de Madrid*, año CCXXII, n.º 68 (9 de marzo de 1883). Disponible a Gazeta: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1883/068/A00531-00531.pdf>.

ESPANYA. *Gaceta de Madrid*, año CCXXIII, n.º 230 (17 de agosto de 1884). Disponible a Gazeta: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1884/230/A00549-00549.pdf>.

ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 11 (8 de enero de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

- ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice al n.º 11 (8 de enero de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.
- ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 32 (27 de junio de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.
- ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice primero al n.º 32 (27 de junio de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.
- ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 33 (28 de junio de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.
- ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 40 (7 de julio de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.
- ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice tercero al n.º 40 (7 de julio de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.
- ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 41 (12 de febrero de 1883). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.
- ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 43 (10 de julio de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.
- ESPANYA. Cortes Generales. Congreso de los Diputados. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice vigésimo tercero al n.º 43 (10 de julio de 1884). Disponible a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.
- ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 32 (11 de julio de 1884). Disponible a: https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=485&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=32.
- ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice primero al n.º 32 (11 de julio de 1884). Disponible a: https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=1&Boletin2=32.

ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 33 (12 de julio de 1884). Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=523&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=33.

ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 34 (14 de julio de 1884). Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=539&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=34.

ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice tercero al n.º 34 (14 de julio de 1884),. Disponible a: https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=3&Boletin2=34.

ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 37 (17 de julio de 1884). Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=583&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=37.

ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 38 (18 de julio de 1884). Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=607&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=38.

ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice quinto al n.º 38 (18 de julio de 1884). Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=5&Boletin2=38.

ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, n.º 39 (13 de febrero de 1883). Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1882-1883&pagina=679&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=&Boletin2=39.

ESPANYA. Cortes Generales. Senado. *Diario de las sesiones de Cortes*, apéndice séptimo al n.º 43 (27 de diciembre de 1884). Disponible a:

https://www.senado.es/cgi-bin/verdocweb?tipo_bd=IDSH&legislatura=1884-1885&pagina=&bis=NO&Apendice1=&Boletin1=&Apendice2=7&Boletin2=43.

- GONZÁLEZ, JUAN FRANCISCO. *Madrid dividido en ocho quarteles, con otros tantos barrios cada uno: explicacion, y laminas de ellos, y sus recintos, nombres que se les han dado, calles, y plazuelas que comprehenden, y señores acaldes [sic] de la Casa, y Corte de su Mag. encargados de ellos, este año de 1770, segun la nueva planta*. [Madrid]: en la Oficina de Miguel Escribano: se hallará en la Librería de Joseph Batanero, [1770?]. Disponible a BDH:
<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000051039>.
- HOLLAND, Elizabeth Vassall Fox, Lady. *The Spanish Journal of Elizabeth, Lady Holland*. London: Longmans, Green, 1910. Disponible a Internet Archive:
<https://archive.org/details/spanishjournale00hollgoog>.
- La ilustración: periódico universal*, n.º 252 (24 de diciembre de 1853). Disponible a BVPH:
https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=7148137.
- LÓPEZ, Tomás. *Plano geométrico de Madrid dedicado y presentado al rey nuestro señor Don Carlos III por mano del Excelentísimo señor Conde de Floridablanca*. Madrid, año de 1785. Disponible a BDH:
<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000017408>.
- MADOZ, Pascual. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico*. Madrid: Est. Literario-Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti, 1845-1850.
- MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino. *Epistolario, tomo VI (enero 1883-noviembre 1884)*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1983. Disponible a Cervantes Virtual:
<http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcpq257>.
- MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino. *Epistolario, tomo VII (diciembre 1884-junio 1886)*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1984. Disponible a Cervantes Virtual:
<http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcdz0q4>.
- MESONERO ROMANOS, Ramón de. *El antiguo Madrid: paseos histórico-anecdóticos por las calles y casas de esta villa*. Madrid: [s.n.], 1861 (Estab. Tip. de F. de P. Mellado).
- PÉREZ DE GUZMÁN Y GALLO, Juan. *El Dos de Mayo de 1808 en Madrid: relación histórica documentada*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1908.
- Planimetría general de Madrid*. 1749-1774. Disponible a BDH:
<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000045473>.
- QUEVEDO, Francisco de. *El Parnaso español: monte en dos cumbres dividido, con las nueve musas castellanas, donde se contienen poesías: tomo VII de sus obras*. Madrid: en la imprenta de Sancha: se hallará en su librería en la Aduana vieja, 1794.

Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, año IX, n.º 4 (30 de abril de 1883). Disponible a Hemeroteca Digital:

<http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000016811>.

ROCAMORA, José María. *Catálogo abreviado de los manuscritos de la Biblioteca del Excmo. Señor Duque de Osuna e Infantado hecho por el conservador de ella don José María Rocamora*. Madrid: Imprenta de Fortanet, 1882. Disponible a Cervantes Virtual: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcrn3r4>.

RUBÍN DE CEBALLOS, Agustín. *Índice último de los libros prohibidos y mandados expurgar para todos los Reynos y Señoríos del Católico Rey de las Españas... Don Carlos IV*. En Madrid: en la imprenta de don Antonio de Sancha, año de MDCCXC. Disponible a BDH: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000058365>.

SÁNCHEZ MARIANA, Manuel. «Don José María Octavio de Toledo o treinta y cinco años de historia de la Biblioteca Nacional». *Boletín de la Anabad*, XLII, n.º 1 (1992), p. 59-97. Disponible a Dialnet:

<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=224163>.

YRIARTE, Charles-Émile. *Goya, sa biographie, les fresques, les toiles, les tapisseries, les eaux-fortes et le catalogue de l'oeuvre*. Paris: Henri Plon, 1867. Disponible a Google Llibres:

<https://books.google.es/books?id=4bUGAAAAQAAJ&hl=es&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>.

5.2 Bibliografia

- ALFONSO GONZÁLEZ, Pascual Marcelino. *La biblioteca de los Mendoza en Guadalajara (siglos XV-XVI)*. Bilbao: Universidad de Deusto, 1999. Resum disponible a Dialnet: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=164895>.
- Alonso Pimentel, María Josefa (1752-1834). Disponible a PARES: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48121>.
- AMADOR DE LOS RÍOS, José. *Obras de Don Íñigo López de Mendoza, Marqués de Santillana*. Madrid: Imprenta de la calle S. Vicente, a cargo de José Rodríguez, 1852.
- AÑÓN FELIU, Carmen, i LUENGO, Mónica. *El Capricho de la Alameda de Osuna*. Madrid: Ayuntamiento de Madrid: Área de Medio Ambiente, 2003.
- ARCHIVO HISTÓRICO DE LA NOBLEZA. *Archivo Histórico de la Nobleza*. [Madrid]: Ministerio de Cultura y Deporte, 2019. Disponible a: <https://www.culturaydeporte.gob.es/dam/jcr:1fbc469d-40af-4daa-8c7e-89e2fc1312ae/guia-nobleza-comprimido-1.pdf>.
- ATIENZA HERNÁNDEZ, Ignacio. *Aristocracia, poder y riqueza en la España moderna: la casa de Osuna, siglos XV-XIX*. Madrid: Siglo XXI de España, 1987.
- ATIENZA HERNÁNDEZ, Ignacio, i MATA OLMO, Rafael. «La quiebra de la Casa de Osuna». *Moneda y crédito*, n.º 176 (1986), p. 71-95.
- BECEIRO PITA, Isabel. «La Biblioteca del conde de Benavente a mediados del siglo XV y su relación con las mentalidades y usos nobiliarios de la época». *En la España medieval*, n.º 2 (1982), p. 135-146. Disponible a DIGITAL.CSIC: <http://hdl.handle.net/10261/8331>.
- BECEIRO PITA, Isabel. «Los libros que pertenecieron a los condes de Benavente, entre 1430 y 1530». *Hispania: revista española de historia*, v. 43, n.º 154 (1983), p. 237-280.
- CADARSO SANTAOLALLA, Marta. «Pedro de Alcántara Téllez-Girón y Beaufort». *Diccionario biográfico electrónico*. Disponible a DBE: <https://dbe.rah.es/biografias/21631/pedro-de-alcantara-tellez-giron-y-beaufort>.
- CANGRÒS I ALONSO, Núria. «La Biblioteca de la Casa de Osuna». *El blog de la BNE*, octubre 2018. Disponible a: <https://blog.bne.es/blog/Biblioteca-casa-osuna/>.
- CASTAÑEDA Y ALCOVER, Vicente. *Ensayo de un diccionario biográfico de encuadernadores españoles*. Madrid: Edit. Maestre, 1958.
- COMISIÓN DE OBLIGACIONISTAS DE LA CASA DE OSUNA. *Las obligaciones de Osuna: historia de un negocio*. Bilbao: imprenta y litografía Méndez y Rodríguez, 1893. Disponible a Euskal Memoria Digitala: <http://hdl.handle.net/10357/3614>.

- DADSON, Trevor J. «Las bibliotecas de la nobleza: dos inventarios y un librero, año de 1625». *Mecenazgo y Humanidades en tiempos de Lastanosa: Homenaje a Domingo Ynduráin*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses; Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2008, p. 253-302. Disponible a Institución Fernando el Católico: <https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/28/57/12dadson.pdf>.
- DADSON, Trevor J. «De libros a bibliotecas: el caso de los duques de Pastrana en los siglos XVI y XVII». *Poder y saber: bibliotecas y bibliofilia en la época del conde-duque de Olivares*. Madrid: CEEH, 2011, p. 413-437.
- DADSON, Trevor J. «El mundo cultural de un Mendoza del Renacimiento: la biblioteca de Diego Hurtado de Mendoza, I conde de Mélito (1536)». *Boletín de la Real Academia Española*, tomo 73, cuaderno 259 (1993), p. 383-432. Disponible a BRAE: https://apps2.rae.es/BRAE_DB.html.
- ELSDON, James H. *The library of the counts of Benavente*. Ann Arbor, Michigan: University Microfilm, 1962.
- ESPANYA. Junta Técnica de Archivos, Bibliotecas y Museos. *Exposición de la Biblioteca de los Mendoza del Infantado en el siglo XV...: V Centenario de la muerte de Don Íñigo López de Mendoza Marqués de Santillana*. Madrid: Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1958.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Juan Pablo. *El mecenazgo musical de las casas de Osuna y Benavente (1733-1844): un estudio sobre el papel de la música en la alta nobleza española*. Granada: Universidad de Granada, 2005. Disponible a Universidad de Granada: <https://hera.ugr.es/tesisugr/15847044.pdf>.
- FERNÁNDEZ QUINTANILLA, Paloma. *La IX duquesa de Osuna: una ilustrada en la corte de Carlos III*. Madrid: Doce Calles, 2017.
- GUTIÉRREZ NÚÑEZ, Francisco Javier. «Pedro de Alcántara Téllez Girón y Pacheco». *Diccionario biográfico electrónico*. Disponible a DBE: <https://dbe.rah.es/biografias/8571/pedro-de-alcantara-tellez-giron-y-pacheco>.
- IGLESIAS CANO, Carmen. «María Josefa Alonso Pimentel y Borja». *Diccionario biográfico electrónico*. Disponible a BDe: <https://dbe.rah.es/biografias/9555/maria-josefa-alonso-pimentel-y-borja>.
- LADERO QUESADA, Miguel Ángel, i QUINTANILLA RASO, María Concepción. «Bibliotecas de la alta nobleza castellana en el siglo XV». *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime: colloque de la Casa de Velázquez*. Paris: Editions A.D.P.F., 1981.
- LAFUENTE, Arantxa. «Cartas de Osuna» del Archivo de los Duques de Osuna. Disponible a: <https://www.culturaydeporte.gob.es/dam/jcr:fa3f7166-db14-479b-8637-f20b0b2b9421/cartas%20de%20osuna.pdf>.

- LILAO FRANCA, Óscar. «La Biblioteca de la Casa de Osuna en las bibliotecas universitarias españolas: marcas de procedencia». *Pecia Complutense*, año 12, n.º 22 (2015), p. 34-44. Disponible a E-Prints Complutense: <https://eprints.ucm.es/28032/1/2015-22.pdf>.
- LIÑÁN Y HEREDIA, Narciso José. *El Duque de Osuna con la Comisión incautadora de los archivos de la Casa Ducal: informe pronunciado ante la sala segunda de la Audiencia de Madrid el 23 de febrero de 1907*. Madrid: Impr. de la Revista de Archivos, 1907.
- MALDONADO DE ARJONA, Jesús. «Mariano Téllez Girón y Beaufort». *Diccionario biográfico electrónico*. Disponible a DBE: <https://dbe.rah.es/biografias/8568/mariano-tellez-giron-y-beaufort>.
- MARICHALAR, Antonio. *Riesgo y ventura del duque de Osuna: ensayo biográfico*. Madrid: Espasa-Calpe, 1930.
- MARTÍN ABAD, Julián. *Manuscritos de interés bibliográfico de la Biblioteca Nacional*. Madrid: Arco/Libros, cop. 2004.
- MARTÍNEZ DEL BARRIO, Javier Ignacio. «Educación y mentalidad de la alta nobleza española en los siglos XVI y XVII: la formación de la Biblioteca de la casa ducal de Osuna». *Cuadernos de historia moderna*, n.º 12 (1991), p. 67-81. Disponible a Revistas Científicas Complutenses: <https://revistas.ucm.es/index.php/CHMO/article/view/CHMO9191220067A/23988>.
- MORÁN ORTI, Manuel. *Editores, libreros e impresores en el umbral del Nuevo Régimen*. Madrid: CSIC, 2011.
- MÚÑOZ ROCA-TALLADA, Carmen. *La condesa-duquesa de Benavente: una vida en unas cartas*. Madrid: Espasa- Calpe, 1955.
- NAVASCUÉS PALACIO, Pedro. «Casas y jardines nobles de Madrid». *Jardines clásicos madrileños*. Madrid: Ayuntamiento de Madrid, 1981, p. 115-150. Disponible a Archivo Digital UPM: http://oa.upm.es/6631/1/Navascues_29.pdf.
- NAVASCUÉS PALACIO, Pedro. «La Alameda de Osuna: una villa suburbana». *A, estudios pro arte*, n.º 2 (1975), p. 6-26. Disponible a Archivo Digital UPM: <http://oa.upm.es/6823/1/11112095.pdf>.
- PEÑALVER GÓMEZ, Eduardo. «Libros procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna». *Fondos y procedencias: bibliotecas en la Biblioteca de la Universidad de Sevilla*. Sevilla: Universidad, 2013. Disponible a EXPOBUS: https://expobus.us.es/tannhauser/ftp/file/procedencias/2012_Sala5_01_Introduccion.pdf.

PÉREZ BOYERO, Enrique. *Inventario del fondo documental de la Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos*. Madrid: Biblioteca Nacional de España, 2014. Disponible a BNE:

<http://www.bne.es/es/LaBNE/Publicaciones/CatalogosBibliografiasInventarios/inventario-junta-facultativa.html>.

PÉREZ HERNÁNDEZ, María Isabel. *La casa de campo de la Alameda de la condesa duquesa de Benavente: estudio de la influencia de una Biblioteca en la concreción de una obra*. Villanueva de la Cañada: Universidad Alfonso X el Sabio, 2013.

PÉREZ HERNÁNDEZ, María Isabel. «Los palacios urbanos y las villas suburbanas de la casa nobiliaria de Osuna en la conformación de las periferias oeste y este de Madrid». *V Congreso Internacional Ciudades Criativas*, p. 19-44. Disponible a SIGARRA:

https://sigarra.up.pt/flup/pt/pub_geral.pub_view?pi_pub_base_id=187041.

REBIUN. Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico. *Reconstruyendo una biblioteca particular: los libros de la Casa de Osuna* (10 de febrero de 2021). Disponible a YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=ar2Pen6ZpXU>.

REDONDO, Agustín. «La bibliothèque de D. Francisco de Zúñiga Guzmán y Sotomayor, troisième duc de Béjar (1500?-1544)». *Mélanges de la Casa de Velázquez*, tome 3 (1967), p. 147-196. Disponible a Persée:

<https://doi.org/10.3406/casa.1967.960>.

SÁNCHEZ CANTÓN, J.F. *La Biblioteca del marqués de Cenete, iniciada por el Cardenal Mendoza (1470-1523)*. Madrid: CSIC. Instituto Nicolás Antonio, 1942.

SARRAILH, Jean. «Un intermédiaire: Pougens et l'Espagne». *Enquêtes romantiques: France-Espagne*. París: Société d'éditions «Les Belles Lettres», 1933, p. [83]-123.

SCHIFF, Mario. *La bibliothèque du marquis de Santillane*. París: librairie Émile Bouillon, 1905.

SIMAL LÓPEZ, Mercedes. «La corte de la duquesa de Osuna. Un ejemplo de mecenazgo ilustrado». *Afrancesados y anglófilos: las relaciones con la Europa del progreso en el siglo XVIII*. Madrid: Ministerio de Cultura, Acción Cultural Española, 2008. Disponible a Acción Cultural Española:

https://www.accioncultural.es/es/actas_afrancesados_y_anglofilos_relaciones_europa_progreso_siglo_xviii.

Téllez-Girón Beaufort, Mariano (1814-1882). Disponible a PARES:

<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/46993>.

Téllez-Girón Beaufort, Pedro de Alcántara (1810-1844). Disponible a PARES:

<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/46380>.

Téllez-Girón Pacheco, Pedro de Alcántara (1756-1807). Disponible a PARES: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/46883>.

UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID. Biblioteca Histórica Marqués de Valdecilla. *Antiguos poseedores en las colecciones de la Biblioteca Complutense*. Disponible a: <https://biblioteca.ucm.es/historica/procedencias-1>.

UNIVERSIDAD DE SALAMANCA. Biblioteca General Histórica. *Antiguos poseedores (Provenance)*. Disponible a: <http://bibliotecahistorica.usal.es/es/recursos/antiguos-poseedores>.

UNIVERSITAT DE BARCELONA. CRAI Biblioteca de Reserva. *Antics posseïdors*. Disponible a: <https://marques.crai.ub.edu/ca/posseïdors>.

VILLALUENGA DE GRACIA, Susana. «Aproximación a los fundamentos contables, legales y morales del método de cargo y descargo o data por el que se rendían cuentas». *De Computis: Revista Española de Historia de la Contabilidad*, v. 10, n.º 19 (2013) p. 76-93. Resum disponible a Dialnet: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4730886>.

VILLAR TEIJEIRO, Francisco Javier. «Los fondos de la Biblioteca de la Universidad de Santiago de Compostela procedentes de la Biblioteca del Duque de Osuna a la vista de la relación oficial de obras ingresadas en 1891 conservada en el Archivo Histórico Universitario». *RUIDERAE: Revista de Unidades de Información*, n.º 12 (2017). Disponible a UCLM: <https://revista.uclm.es/index.php/ruiderae/article/view/1628>.